

Evaluatie- en selectierapport 284 Olthof Beekdal

Voor akkoord senior KNA-Archeoloog

Datum: 02-02-2011

Paraaf: *B. Vermeulen*

Evaluatieverslag 284 Olthof Beekdal

OPSTELLER Emile Mittendorff
Archeologie Deventer (RS-EC-VMG)
Postbus 5000
7400 GC Deventer
Tel. 06-15094816
E-mail: e.mittendorff@deventer.nl

Verantwoordelijk senior KNA archeoloog Bart Vermeulen
Gemeente Deventer (RS-SI-RE)
Postbus 5000
7400 GC Deventer
Tel. 06-51897912
E-mail: b.vermeulen@deventer.nl

DATUM 21-1-2011

OPDRACHTGEVER M. Arnoldus
Gemeente Deventer, RS-SI-GB
Postbus 5000, 7400 GC Deventer
Tel. 0570-693677
E-mail: mc.arnoldus@deventer.nl

BEVOEGD GEZAG Drs. B. Vermeulen, gemeentelijk archeoloog
Gemeente Deventer, RS-SI-RE
Postbus 5000, 7400 GC Deventer
Tel : 0570-694247/ 06-51897912
E-mail: b.vermeulen@deventer.nl

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS	
<i>Projectnaam</i>	Olthof Beekdal
<i>Projectnummer</i>	284
<i>Provincie</i>	Overijssel
<i>Gemeente</i>	Deventer
<i>Plaats</i>	Epse
<i>Toponiem</i>	
<i>Kaartbladnummer</i>	33F
<i>XY – coördinaten</i>	X: 211.260 Y: 471.960
<i>CMA/AMK-status</i>	N.v.t.
<i>ARCHIS-monument-nr</i>	N.v.t.
<i>ARCHIS-waarnemings-nr</i>	N.v.t.
<i>Onderzoeksmelding (art. 46 Mw)</i>	18128 (2006), 28483 (2008)
<i>Onderzoeksnummer</i>	30934 (2006), 30933 (2008)
<i>Oppervlakte plan- en onderzoeksgebied</i>	Plangebied: 52,7 hectare Onderzoeksgebied: ca 1,5 ha
<i>Kadastraal Perceelnr.</i>	DVT, sectie N, percelen 20, 55, 80, 184
<i>Huidig grondgebruik</i>	Grasland

1. Inleiding

Het onderzoek is uitgevoerd voorafgaand aan de aanleg van een nieuw bedrijvenpark. Dit bedrijvenpark zal worden aangelegd ten zuiden van de rijksweg A1 en de Schipbeek. De Schipbeek vormde eeuwenlang de grens tussen de provincies Overijssel en Gelderland. Het plangebied was tot januari 2000 deel van het dorp Epse, gemeente Gorssel, provincie Gelderland. In januari 2000 werd het een deel van de gemeente Deventer met het doel er een bedrijvenpark aan te leggen. Het plangebied wordt aan de noordzijde begrensd door de rijksweg A1, aan de oostzijde ligt de spoorlijn van Deventer naar Zutphen. Aan de zuidzijde loopt de Dortherweg, die aan de westzijde aansluit op de Deventerweg, de westgrens van het plangebied. In 2000 is een omvangrijk proefsleuvenonderzoek uitgevoerd in het plangebied. Op basis van dit proefonderzoek is een aantal vindplaatsen benoemd, die aanvullend archeologisch onderzocht dienden te worden.¹

Dit onderzoek heeft betrekking op één van deze vindplaatsen: De Sint Anthoniskapel. Omdat bij het definitief onderzoek naar de kapel in 2006 sporen werden gevonden van een veel grotere vindplaats uit de 13de eeuw, was het uiteindelijke onderzoeksgebied groter dan in 2000 werd aangenomen. Het onderzoeksgebied werd aan de zuidwestzijde begrensd door de hoge gronden van de Olthofes. Aan de noord en noordoostzijde werd de grens gevormd door de Dortherbeek. Aan de oostzijde vervulde de spoorlijn van Deventer naar Zutphen deze rol.

Het onderzoek in 2006 liep totaal anders dan verwacht. Waar voorafgaand aan het onderzoek werd aangenomen dat de Sint Anthoniskapel de hoofdmoot van het onderzoek zou gaan vormen, bleek er onder en rond de kapel een oudere, veel complexere vindplaats schuil te gaan.

Twee werkputten die werden aangelegd op de veronderstelde locatie van de Molendijk lieten naast het verloop van de dijk ook een brede gracht (structuur 13) zien die vanuit de richting van de Olthof kwam en net voor de circulaire greppel om de kapel uitkwam in een gracht die ruim om de kapel heenliep. Juist deze gracht bevatte een grote hoeveelheid vondstmateriaal uit de 13de eeuw terwijl in de greppel rond de kapel ook jonger materiaal werd aangetroffen. Vanuit de werkputten die waren aangelegd op de Anthonisbelt werden zoeksleuven aangelegd om het verdere verloop van de buitenste gracht te bepalen. Hieruit bleek dat rondom de kapel een omgracht areaal lag dat ongeveer 70 bij 90 m groot was en een onregelmatige vorm had. Aan de westzijde werd de gracht oversneden door de ronde greppel om de kapel. De buitenste gracht was dus al dicht toen de kapel werd aangelegd.

Er was lang niet voldoende tijd om het gehele gebied binnen de grachten op te graven. Wel konden ten zuiden van de Anthonisbelt een aantal grotere werkputten worden aangelegd. Naast verschillende paalsporen zonder duidelijke samenhang werden hier de resten van een tweetal waterputten en een waterkuil aangetroffen. Bij het couperen van de grachten kwamen naast grote hoeveelheden keramiek verschillende houten voorwerpen, enkele Hanzeschalen en een vijzel van graniet aan het licht. Verder bevonden zich in de grachten relatief grote hoeveelheden natuursteen waaronder delen van vloerplaten. Daarnaast bevatten de grachten grote hoeveelheden baksteen. Dit is bijzonder omdat baksteen in deze periode slechts zeer beperkt werd toegepast, zeker op het platteland.

Op basis van de vondsten, de datering en de historische bronnen werd geconcludeerd dat het hier vermoedelijk de resten van het vroegste klooster Maria ter Horst betrof.² Dit klooster werd rond 1225 gesticht om ergens kort voor 1259 in vlammen op te gaan. In 1266 werd het verplaatst naar zijn historisch bekende locatie tussen de Dortherbeek en de Schipbeek. Daarop werd in overleg met de opdrachtgever besloten dat vervolgonderzoek nodig was. Dit onderzoek werd in de lente van 2008 uitgevoerd. Voorafgaand aan dit onderzoek werden meer specifieke onderzoeksvragen opgesteld.

¹ Appels, 2002.

² Kossen & Vermeulen, 2007.

2. Werkwijze

2006

Voorafgaand aan het onderzoek in 2006 werd een strategie geformuleerd om de toenmalige onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden. Het terrein binnen de circulaire greppel zou in vier kwadranten worden onderzocht. De profieldammen tussen de kwadranten dienden om informatie te geven over de opbouw van de bult en de overgang naar de greppel. Om te voorkomen dat de locatie van de profielen verstoord was door de proefsleuf in 2000 is gekozen voor profielen die exact noord-zuid en west-oost lagen.

Ten noordoosten van de circulaire structuur lag een van nature iets hoger gelegen deel van het landschap. Door over deze lage zandkop drie oost-west georiënteerde proefsleuven aan te leggen, kon worden bepaald of hier sporen aanwezig waren en in hoeverre definitief onderzoek hier noodzakelijk was. Waarnodig kon dan alsnog worden uitgebreid.

Verder was het de bedoeling drie putten haaks op de Molendijk aan te leggen. De oriëntatie van deze putten zou het verloop van de dijk volgen waardoor de putten elk een andere oriëntatie zouden krijgen. De geplande werkput ten noorden van de circulaire structuur lag noordoost-zuidwest, de geplande werkputten naast en ten zuiden van de circulaire structuur beide oost-west.

De beekloop of gracht zou verder worden onderzocht door het zuidoostelijke kwadrant over de circulaire structuur naar het zuidoosten uit te breiden. De uitbreiding moest minimaal zo groot worden dat het verloop van de in 2000 aangetroffen beekloop of gracht in alle richtingen kon worden voorspeld en doormiddel van boringen en of sleuven verder onderzocht.

Tot slot moesten ter hoogte van de nederzettingen uit de prehistorie één of twee proefsleuven gegraven worden haaks op de es van de Olthof om te controleren of er gebruik is gemaakt van deze randzones.

In deze fase zijn 18 werkputten aangelegd met een totale oppervlakte van 4.000 m² (bijlage 2).

Op 12 juli 2006 werd begonnen met de aanleg van de eerste werkputten (1 en 2). Volgens planning zouden twee geschakelde werkputten van 25 m lang en 10 m breed worden aangelegd om de Molendijk en de naastgelegen watergang nader te onderzoeken. Begonnen werd met de aanleg van de werkput die het verst van de in 2000 opgegraven structuur gelegen was. Aan de noordwestzijde van werkput 1 waren de sporen van de waterloop duidelijk te herkennen. De zuidoostelijke helft van de werkput was echter volledig verstoord door een grote recent opgevulde laagte die naast allerlei houtresten van gerooide bomen ook plastic bevatte. Aangezien de kans op intacte sporen ten zuidoosten van werkput 1 gering werd geacht, werd besloten werkput 2 direct ten noordwesten van werkput 1 aan te leggen. Omdat zich in het noordwestprofiel van werkput 1 mogelijk informatie over het dijklichaam van de Molendijk bevond, bleef tussen werkput 1 en 2 een profieldam staan.

In werkput 2 sloten de resten van de zuidwest-noordoost lopende waterloop aan op een oost-west lopende gracht. Uiteindelijk bleek dit de eerste aanzet van de gracht rond het kloosterterrein te zijn. Ten westen van de waterloop lagen twee smallere greppels met een lege zone ertussen. Het geheel werd al in het veld geïnterpreteerd als de Molendijk. In de grachten in werkput 2 werden grote hoeveelheden proto-steengoed, paffrath en kogelpot aangetroffen. Daarnaast waren er opvallende natuursteenfragmenten zoals delen van vloerplaten en rode zandsteen. Ook werden steeds meer baksteenfragmenten gevonden die gezien de datering van de keramiek uit het vondstcomplex uit de eerste helft van de 13de eeuw moesten dateren. In aanvulling daarop werd een messing Hanzeschaal gevonden. Duidelijk werd dat de locatie meer moest zijn geweest dan een boerderij. Aangezien de kapel pas veel later tot stand kwam, kwamen alleen een (adellijke) hofboerderij of een klooster in aanmerking. Vastgesteld werd dat de datering van het materiaal overeenkwam met de vroegste fase van het klooster Maria ter Horst (1225-1253).

Aansluitend werd begonnen met de aanleg van werkput 3 over het zuidoostelijke kwadrant van de circulaire structuur. De werkput toonde de sporen van de circulaire greppel waarbinnen zoals verwacht geen sporen meer werden aangetroffen. Buiten de greppel lagen twee waterputten, een waterkuil en enkele losse sporen. Ook werden een aantal parallelle banen aangetroffen die van zuid naar noord door de werkput liepen. In het oosten van werkput 3 werden steeds minder sporen aangetroffen. Daarom werd ten oosten van werkput 3 in eerste instantie geen volledige werkput aangelegd. In plaats daarvan werd in het verlengde van het zuidprofiel een proefsleuf uitgezet. Deze werkput 4 was bedoeld om de grens van de hoger gelegen zandkop te bepalen en om te controleren of de in werkput 2 aangetroffen gracht hier de bocht omging. De werkput liet duidelijk een dalend niveau van het natuurlijke zand zien, begrensd door een gracht die vergelijkbaar was met de gracht in werkput 2.

Werkput 5 werd aangelegd op het noordwestelijke kwadrant van de Sint Anthoniskapel. Naast de greppel werden slechts enkele paalsporen en ploegkrassen aangetroffen. In de noordwest hoek van de werkput, buiten de greppel, werden in het geheel geen sporen aangetroffen. Hierna werd besloten de beide overige kwadranten niet groter te maken dan de buitenzijde van de greppel. Aansluitend werd werkput 6, een proefsleuf, aangelegd in het verlengde van het noordprofiel van werkput 3. In werkput 6 werd opnieuw de gracht uit werkput 2 en 4 aangesneden die enkele scherven proto-steengoed bleek te bevatten.

Werkput 7 lag over het noordoost kwadrant van de Sint Anthoniskapel. Ten oosten van de greppel werden dezelfde oost- west georiënteerde parallelle banen aangetroffen als in werkput 3. De waterloop en de oost-west lopende gracht in werkput 2 bevatten een laag uit de gebruiksfase die naast proto-steengoed ook fragmenten van een houten schaal, botmateriaal en zaden en pitten opleverde. Daarop werd bedacht de grachten laagsgewijs uit te graven en de uitkomende grond te zeven. Omdat dit weinig materiaal opleverde werd al snel besloten de grond uit de grote waterloop niet verder te zeven. In de 2 à 3 m brede oost-west lopende gracht was een vuile vulling aanwezig die naast proto-steengoed ook baksteen en tufsteen bevatte. De uitkomende grond werd gezeefd en leverde veel materiaal op.

Werkput 9 is aangelegd op het zuidwestelijke kwadrant van de Anthoniskapel.³ Binnen de greppel lagen ook hier nauwelijks sporen. Aan de buitenzijde van de greppel was onder de greppel een oudere min of meer noordwest zuidoost lopende gracht te zien.

Tussen de werkputten 4 en 6 werd een nieuwe werkput aangelegd: werkput 10. De delen van de werkputten 4 en 6 die in de nieuwe werkput lagen, zijn verder als werkput 10 gedocumenteerd. De werkput werd aan de oostzijde begrensd door een dubbele gracht waarvan de binnenste tak aansloot op de gracht in werkput 2. Binnen de grachten lagen enkele paalgaten en kuilen.

Werkput 11 was een trapeziumvormige werkput tussen de werkputten 2 en 3. In de werkput waren de gracht en twee greppels van de Molendijk te herkennen. In werkput 12 bevondt zich de verbinding tussen de fragmenten van de gracht in werkput 9 en 11.

In het verlengde van het oostprofiel van werkput 5 was direct bij de aanleg een proefsleuf aangelegd. In het noordelijke uiteinde van deze werkput 13 werd een gracht aangetroffen die veel keramiek en fragmenten van houten voorwerpen opleverde. Aangenomen werd dat het hier mogelijk om het noordelijke tracé van de eerder aangetroffen gracht rond het klooster ging.

De werkputten 14 tot 18 werden aangelegd met als doel het aan de noordzijde begrenzen van het omgrachte terrein. Werkput 14 was de enige echte werkput en lag aan het noordelijke uiteinde van werkput 13. In de werkput werd naast de verwachte gracht een structuur van twee parallelle sloten met daartussen haakse banen aangetroffen. Hoewel de structuur in het veld werd geïnterpreteerd als mogelijke tiendschuur of haaghuis voor baksteenproductie bleek bij de voorlopige uitwerking dat het hier sporen van de Molendijk betrof. De werkputten 15 en 16 waren proefsleuven ten zuidwesten van werkput 14 en lieten beide de gracht zien die het terrein omsloot. De werkputten 17 en 18 lagen ten zuidoosten van werkput 14 en leverden eveneens sporen van de omringende gracht op. Alleen in werkput 14 en werkput 16 werd gecoupeerd. In werkput 15, 17 en 18 werden geen coupes gezet. Vooral de coupes in werkput 14 leverden veel materiaal op waaronder een enorme voorraadpot uit

³ Werkputnummer 8 is niet uitgedeeld.

Elmpt. Op de laatste dag van het project, maandag 4 september, werden in werkput 14 nog een duigenkom en een Hanzeschaal gevonden.

2008

Omdat het zuidelijke deel van het onderzoeksgebied in 2006 al volledig onderzocht was, richtte het onderzoek in 2008 zich vooral op het noordelijke deel van de vindplaats. Hiervoor is een plan van aanpak opgesteld.⁴ Hoewel alle ondiepe sporen waarschijnlijk verdwenen waren, moest toch rekening worden gehouden met de aanwezigheid van diepere sporen zoals afvalkuilen. Ook kon niet worden uitgesloten dat aan de randen van het gebied, waar het natuurlijke zand zich op iets grotere diepte bevindt, ook ondiepere sporen bewaard waren gebleven. Daarom waren binnen de grachten in totaal 10 werkputten gepland.

De gracht rondom het klooster bevatte op sommige plaatsen zeer veel materiaal maar was op andere plaatsen vrijwel vondstloos. In totaal waren 13 werkputten gepland over de grachten die grotendeels in de lengte van de gracht waren georiënteerd. In elk van de werkputten waren om de 6 meter coupes haaks op de gracht gepland. De coupes, met een breedte van 1 m, dienden om de vullingslagen van de gracht te faseren en om te bepalen of en in welke lagen vondsten aanwezig waren. Op basis hiervan zou dan worden bepaald of het tussenliggende gedeelte van de gracht verder moest worden uitgeschaafd. Wanneer weinig materiaal werd aangetroffen kon worden volstaan met machinaal verdiepen van het tussenliggende deel. Indien nodig werden eventuele vondstrijke lagen uitgeschaafd. Uit iedere coupe diende in ieder geval één 100 liter monster uit de gebruikperiode en één 100 litermonster uit de vulling ter plaatse te worden gezeefd over een zeef met een maaswijdte van 2 mm. Op basis van de resultaten uit dit monster werd bepaald of het zeven van meer grond zinvol was. Hierbij is steeds een representatief deel van het monster gezeefd over 2 mm, waarna is overgegaan op een zeef met een maaswijdte van 5 mm.

De in 2006 geplande putten op de rand van de es waren door tijdgebrek niet aangelegd. Daarom werden in de planning van dit onderzoek alsnog vier werkputten op de rand van de Olthofes meegenomen. Deze werkputten dienden om vast te stellen of op de overgang van hoog naar laag nog sporen aanwezig waren. Ook moest een poging worden gedaan om de in 2006 aangetroffen verlandde waterloop aan de voet van de es te dateren. Mochten hier natte contexten met voldoende dateerbaar materiaal worden aangetroffen, dan zouden pollenmonsters en monsters voor macroresten worden verzameld.

Tijdens deze fase zijn 32 putten aangelegd met een totale oppervlakte van 6.050 m².

Een aantal werkputten die tijdens het project Olthof Beekdal zijn aangelegd maken in feite deel uit van de vindplaatsen Olthof Zuid Middeleeuwen en Olthof Watermolen. Voor het overzicht zullen deze werkputten als onderdeel van de rapportage over deze projecten worden uitgewerkt. Werkput 20 lag op de hoge gronden net ten noorden van de Olthof. De werkputten 29, 37, 47, 48, 49, 55-64 waren gelegen in het beekdal ten zuiden van de vindplaats Olthof Beekdal.

Het onderzoek in 2008 begon op 2 mei met de aanleg van een proefgat aan de westzijde van het terrein. Deze sleuf werd aangelegd op het laagste deel van het onderzoeksgebied om de hoogte van de grondwaterstand ten opzichte van het vlak te bepalen. Het water stond nog te hoog om het vlak aan te leggen zodat een tweede proefgat werd aangelegd aan noordzijde van het onderzoeksgebied. Dit proefgat is uitgebreid tot werkput 18. In de werkput waren de gracht rond het kloosterterrein, de grondsporen van de dijk en de aanzet van een oeverzone langs de Dortherbeek te herkennen. Bij het couperen van de grachten in werkput 18 werd duidelijk dat de ringsloot ter plaatse in feite uit twee smallere sloten bestond. In één van de coupes over de gracht werden twee houten palen aangetroffen waarvan werd aangenomen dat deze deel uit hebben gemaakt van een brug. Daarom is in een later stadium een tweede vlak aangelegd. In het vlak werden negen palen gevonden die samen de fundering van een brug over beide grachten vormden. In de grachten tussen de brugpalen werden naast keramiek grote hoeveelheden zaden en pitten gevonden. Deze zijn voor onderzoek naar macroresten bemonsterd. De grond op de bodem van de grachten werd in *big bags* geschept om later te worden gezeefd.

⁴ Vermeulen, 2008.

Om de locaties van de werkputten te bepalen, werd parallel aan de es van de Olthof een hoofdmeetlijn uitgezet. Op basis van de 150 m lange hoofdmeetlijn zijn alle werkputten uitgezet en de maaiveldhoogtes gewaterpast. Aan het project werd naast de medewerkers van Archeologie Deventer meegewerkt door de studenten van de opleiding HBO Archeologie aan de hogeschool Saxion Next te Deventer. Onder begeleiding werden in groepen van 5 à 6 studenten de werkzaamheden uitgevoerd.

Direct ten oosten van werkput 18 is werkput 19 aangelegd. Deze werkput liet naast de structuren die ook in werkput 18 werden aangetroffen ook een duidelijke oeverzone van de beek zien. Aansluitend werden twee werkputten aangelegd op het terrein binnen de grachten. Omdat uit het onderzoek in 2006 al was gebleken dat de kop grotendeels is afgetopt, werd alleen nog rekening gehouden met diepere sporen. Werkput 21 lag direct ten noorden van werkput 5 en bevatte nauwelijks sporen. Werkput 22 lag op zijn beurt aan het westelijke uiteinde van werkput 21 en had een noord-zuid oriëntatie. Deze werkput lag iets meer op de flank van de kop waardoor de verstoring beperkter was gebleven en enkele sporen en greppels (structuur 26) te zien waren die echter geen samenhang leken te vertonen. Als laatste werd deze week werkput 23 aangelegd waarvan het oostelijke uiteinde direct ten noorden van werkput 22 lag. Het westelijke uiteinde van de oost-west georiënteerde werkput lag nog verder in de laagte dan de eerder aangelegde werkputten. In de werkput was de gracht rond het kloosterterrein duidelijk te herkennen. Ten westen daarvan lagen dagzomende lagen die met een oudere sloot of een natuurlijke watergang in verband werden gebracht.

Werkput 24 lag direct ten noorden van werkput 7 en liet net als deze werkput sporen van de Molendijk zien. De werkputten 25 tot 27 lagen ten oosten van de zuidelijke helft van werkput 24. Als eerste werd de meeste westelijke werkput 25 aangelegd die alleen aan de rand sporen van de Molendijk bevatte. Daarna werd de meest oostelijke werkput (26) aangelegd. Deze werkput liet de gracht rond het kloosterterrein zien die werd oversneden door een baan parallel aan de Dortherbeek. Of het hier een sloot betreft of de oeverzone van de huidige Dortherbeek was niet direct te zien. In de tussen werkput 25 en 26 gelegen werkput 27 waren nauwelijks sporen te zien. De daarna aangelegde werkput 28 lag ten zuiden van werkput 10 en liet de gracht rond het klooster duidelijk zien. Al in het vlak was een nazak of vullingslaag te herkennen die opvallend veel vondsten bevatte. Dit week af van de situatie elders waar de vondsten zich vooral onderin de gracht, in de lagen uit de gebruiksfase, bevonden.

Werkput 30 lag direct ten oosten van werkput 28. In de werkput waren de gracht en de greppel uit werkput 28 te zien maar lag aan de zuidzijde ook een sloot gevuld met boomstobben en recent afval. Werkput 31, een halve werkput, werd aangelegd ten oosten van werkput 30 en liet de gracht en de greppel rond het kloosterterrein met de recente verstoring zien. De aanwezigheid van de verstoring maakte het onnodig om de zuidelijke helft van deze werkput aan te leggen. Ten noorden van werkput 24 werd werkput 32 aangelegd die doorliep tot aan de Dortherbeek. In de werkput was naast de gracht rond het klooster ook weer de gegraven watergang parallel aan de Dortherbeek te herkennen. In het westen van de werkput lagen sporen van de dijk.

Werkput 33 lag ongeveer 10 m ten westen van de noordelijke helft van werkput 18. Hierin was de molenbeek te zien noordoost-zuidwest liep en met geen mogelijkheid kon aansluiten op de buitenste sloot in werkput 18. De waterloop lag wel op lijn met de buitenste molenbeek aangetroffen in werkput 23 en had ook een vergelijkbare breedte. Tussen werkput 18 en werkput 33 is werkput 34 aangelegd. In deze werkput was te zien dat de gracht zoals aangetroffen in werkput 23 naar het oosten steeds breder werd. Hiermee werd waarschijnlijk dat de beide grachten in werkput 18 en 19 in feite deel uitmaakten van dezelfde binnenste gracht rond het kloosterterrein die ter plaatse van de brug in twee lopen uiteen viel.

Aan de oostzijde van het terrein werd ten zuiden van werkput 22, werkput 35 aangelegd. Het vlak van de werkput was zeer moeilijk te interpreteren. Naast de gracht rond het klooster en de voorzetting van de molenbeek in werkput 33 waren over het grootste deel van de werkput dagzomende lagen te herkennen die in een natte context moeten zijn afgezet.

Werkput 36 bevond zich aan de uiterste zuidzijde van het terrein op de veronderstelde zuidwesthoek van de gracht rond het klooster. Hier lag in 2006 werkput 12 waardoor het vlak sterk gereduceerd was en daardoor moeilijk leesbaar. Ten zien waren in ieder geval twee grachten. Naast de gracht rond het klooster die met een bocht van het noord naar het oostprofiel liep, lag een gracht die van noord naar zuid liep.

Iets ten zuiden van werkput 38 werd een nieuwe werkput aangelegd die aansloot op de in de eerste week van het onderzoek gegraven proefsleuf. Onder de ook in deze werkput 39 aanwezige gracht rond het klooster werd een pakket beekloopachtige vullingslagen aangetroffen.

Werkput 40 was gelegen aan weerszijden van werkput 39 op de westelijke rand van de zandkop. In de werkput waren naast de gracht rond het klooster opnieuw dagzomende lagen van een beekloop of natte laagte te herkennen. Aansluitend werd werkput 41 aangelegd die ten noorden van werkput 21 lag. De werkput bevatte vrijwel geen sporen. Direct ten oosten hiervan werd werkput 42 gegraven waarin sporen van de Molendijk werden aangetroffen. Werkput 43 was een driehoekige put ten oosten van werkput 19 en ten noorden van werkput 32. In deze werkput waren opnieuw de gracht rond het klooster en de gegraven waterloop parallel aan de Dortherbeek zichtbaar. De nieuwe werkput 44 lag aan de oostzijde van het terrein tussen werkput 32 en de noordelijke zijden van de werkputten 25 tot 27. In deze werkput werden de gracht rond het klooster en de gegraven waterloop parallel aan de Dortherbeek gevonden. Tot slot is deze week werkput 45 aangelegd die tussen werkput 23 en 33 lag en de noordwest hoek van de kloostergracht en een deel van de molenbeek opleverde.

Ten westen van werkput 28 werd werkput 46 aangelegd. Deze werkput overlapte voor een aanzienlijk deel met de eerder aangelegde werkputten 1, 2 en 3 en bevatte slechts kleine fragmenten van de gracht en de greppel aan deze zijde van het terrein.

Werkput 53 lag in het uiterste noorden van het onderzoeksgebied. In de werkput was te zien hoe de molenbeek uit de werkputten 23, 45, 33 en 34 aansloot op een gracht parallel aan de Dortherbeek. De molenbeek werd oversneden door de greppels van de molendijk en is dus in ieder geval ouder. De dijkgreppel aan de westzijde van de dijk liep aan de noordzijde de werkput uit. Tot slot werd op de rand van de es een 4 m brede proefsleuf gegraven: werkput 50. Deze was bedoeld om te controleren of langs de es een oude waterloop aanwezig is. Het natuurlijke gele zand bevond zich slechts enkele decimeters onder maaiveld en er werd in eerste instantie geen waterloop herkend.

Vervolgens werden nog twee proefsleuven haaks op de es aangelegd. De eerste van deze sleuven, werkput 51, lag ten zuidwesten van werkput 40. Hier werden duidelijke aanwijzingen voor een natuurlijke waterloop aangetroffen waarvan werd geopperd dat deze aansloot op die in werkput 38 en 39. Opvallend is dat deze lagen geen archeologisch vondstmateriaal bevatten en daarom vermoedelijk ouder zijn dan het klooster. Werkput 52 lag ten zuiden van werkput 36 en liet eveneens natte natuurlijke lagen zien. Aan de oostzijde van de werkput was de grote recente verstoring te herkennen die ook in de werkput 1, 30 en 31 werd aangetroffen. Bij het machinaal afwerken van de gegraven waterloop en gracht in werkput 44 werd een humusrijke laag met plantenresten en enkele complete kannen van proto-steengoed en een houten bord gevonden. Omdat het ging om losse vondsten werd de vette substantie niet bemonsterd om te zeven.

De proefsleuf ten noorden van werkput 39 had nog geen nummer en werd werkput 54. Na documentatie van het vlak werd werkput 52 verder verdiept. Hierbij bleek dat sprake was van een natuurlijke laagte of waterloop die een tijdlang vol water heeft gestaan. Deze lagen werden doorsneden door een brede sloot die enkele fragmenten baksteenpuin en leem bevatte. Uit de verschillende lagen werden ter datering pollenmonsters genomen. In de week van 18 augustus werd deze fase van het onderzoek afgerond.

Algemene Methodiek

De opgravingsvlakken zijn aangelegd met een bandenkraan en de platte bak. Hierbij werden de bovenste lagen in dikkere lagen afgegraven en werden naar onderen steeds dunnere lagen gehanteerd. Bij het machinaal aanleggen werden waar mogelijk in ieder geval de onderste lagen van het vlak met een metaaldetector onderzocht. Aanleg vondsten zijn zo veel mogelijk aan sporen in het vlak gekoppeld. Direct na het machinaal aanleggen van het vlak is het gehele vlak met de schep opgeschaafd en aangekrast. Na het fotograferen zijn in de verschillende werkputten buizen geslagen zodat de vlakken konden worden getekend (schaal 1:50). Alle sporen zijn voorzien van een spoornummer en aansluitend beschreven. De spoor, foto en vondstnummering is uniek. In 2006 en 2008 zijn opvolgende nummers uitgedeeld, nummer 1 komt maar een keer voor. De meetbuizen in de werkputten zijn ingemeten door Arcadis.

Alle sporen die niet met zekerheid natuurlijk of recent waren, zijn gecoupeerd. Alle relevante sporen zijn na het couperen getekend (schaal 1:20) en gefotografeerd. Een interpretatie is ingevuld in de sporenlijst. Alle gedocumenteerde sporen zijn aansluitend afgewerkt. Bij de kleinere sporen gebeurde dit met de schep en in enkele gevallen met de troffel. De grotere sporen zijn in kwadranten gecoupeerd. Waar mogelijk zijn hierbij in de waterputten en waterkuil ook tussenvlakken aangelegd en gedocumenteerd. Het afwerken van de coupes over de verschillende sloten en grachten gebeurde machinaal. Wanneer bij het machinaal afwerken van de coupes vondstrijke lagen werden aangetroffen zijn deze integraal in *big bags* geschept en aansluitend gezeefd. Over het algemeen werd eerst een aantal kruiwagens over de 2 mm zeef verwerkt. Wanneer geen opvallende kleine vondsten werden aangetroffen, werd de rest van het materiaal over 5 mm gezeefd.

Alle vlakken zijn om de 3 m gewaterpast, het maaiveld om de 5 m. In de meeste werkputten zijn geen profielen gedocumenteerd omdat slechts AC-profielen aanwezig waren. Aan de westzijde van het onderzoeksgebied tegen de Olthof es werden een aantal profielsleuven aangelegd om de opbouw van de hier gelegen natuurlijke laagte te bepalen. In deze werkputten is steeds een volledig lengteprofiel gedocumenteerd.

Het onderzoek leverde zowel constructiehout als houten gebruiksvoorwerpen op. Het gebruikshout van de bruggen en de waterputten is na het lichten allereerst onder water bewaard. Daarna is het getekend, gefotografeerd en na het nemen van monsters voor jaarringonderzoek geselecteerd. De tientallen stuks houten vaatwerk zijn zoveel mogelijk met de onderliggende grond gelicht waarna de meest complete exemplaren voor restauratie zijn opgestuurd naar Restaura (Haelen). Archeologisch complete vormen zijn wel getekend en gefotografeerd maar niet geconserveerd. De archeologisch niet complete vormen zijn niet getekend en gefotografeerd. De niet geconserveerde houtresten worden nat bewaard.

3. Voorlopige resultaten

Het onderzoek heeft naast de verwachte sporen van de Anthoniskapel (in de vorm van de greppels rond die kapel) ook sporen opgeleverd die in verband kunnen worden gebracht met de aanwezigheid van het cisterciënzerklooster Maria ter Horst op deze locatie. Deze sporen bestaan uit de grachten rond het kloostercomplex en enkele diepere sporen van de inrichting van het terrein, zoals de waterputten en enkele afvalkuilen. Sporen van de gebouwen ontbreken, waarschijnlijk als gevolg van egalisatiewerkzaamheden in de 20ste eeuw. Daarnaast zijn sporen van de Molendijk aangetroffen.

3.1 Landschap

De vindplaats ligt in het beekdal van de Dortherbeek. Uit de profielen kan een redelijk goede reconstructie van de landschapsontwikkeling van de locatie worden gemaakt. De onderste lagen in de profielen bestaan uit sterk siltig zand, waarop zich een dunne bodem heeft gevormd (werkput 52). Het pollenspectrum uit het moedersediment en de bodemvormingslaag zelf wijzen op een datering van deze bodem in het Bölling interstediaal (13.000 – 12.000 BC). De bodem vertoont een lichte helling in oostelijke richting. De oude bodem is afgedekt door een gereduceerd, sterk siltig zandpakket. De datering van dit pakket kan niet scherp worden gesteld. Zeker is wel dat dit pakket wordt doorsneden door de vullingslagen van een ca 30 m brede natuurlijke waterloop die parallel aan de westelijk van het onderzoeksgebied gelegen dekzandrug heeft gestroomd. Het pollenspectrum in twee monsters uit de humeuze lagen uit de functionele fase van deze waterloop suggereert dat deze gedurende lange tijd heeft gefunctioneerd. Het oudste monster wijst op een datering rond 3.000 BC, terwijl het jongste monster tussen 700 en 900 na Chr. is te dateren. Vermoedelijk was sprake van een min of meer vlechtend systeem van kleinere waterlopen.

Het kloostercomplex is aangelegd op een natuurlijk zandkopje tussen deze oude waterloop en de huidige Dortherbeek. Wanneer de loop van de huidige Dortherbeek is ontstaan is niet duidelijk.

3.2 Sporen en structuren

Het grootste deel van de aangetroffen sporen kan worden toegeschreven aan het klooster Maria ter Horst uit de eerste helft van de 13de eeuw. Het betreft hoofdzakelijk grachtvullingen. Daarnaast zijn twee waterputten en een waterkuil aangetroffen en diverse kuilen waaronder een aantal afvalkuilen.

De greppel rond de locatie van de Anthoniskapel is het enige spoor dat van dit complex is teruggevonden. Deze greppel dateert uit de 16de eeuw.

De jongste sporen zijn afkomstig van de Molendijk. Deze heeft waarschijnlijk in meerdere fasen gefunctioneerd tussen het eind van de 15de eeuw en het begin van de 20ste eeuw. Voorafgaand aan deze dijk werden twee bruggen aangelegd over de deels gedempte grachten van het klooster. Van deze bruggen zijn de eiken palen teruggevonden. Met behulp van dendrochronologisch onderzoek zijn deze aan het begin van de 15de eeuw te dateren.

Code	Interpretatie	Aantal
-	Onbekend	11
DYKL	Dijklichaam	195
GWC	Gracht	640
GWT	Sloot	45
HT	Hout	40
HTB	Houten balk	34
HTL	Houten plank	2
HTTP	Houten paal	104
KL	Kuil	91
KLA	Afvalkuil	4
LGN	Natuurlijke laag	310
PK	Paalkuil	153
VERVA	Vervallen	45
VL	Vlek	32
VLAK	Vlak	281
VSN	Natuurlijk verstoring	51
VSR	Recente verstoring	132
WA	Waterput	36
	Totaal	2206

Tabel 1 Aangetroffen spoorcategorieën

Middeleeuwen

De middeleeuwse sporen in het onderzoek behoren voor het overgrote deel tot het klooster Maria Ter Horst en dateren uit het tweede kwart van de 13de eeuw. Direct voorafgaand aan de grachten van het klooster was sprake van een gegraven watergang, die voor een deel gebruik maakte van het tracé van de oude natuurlijke waterloop. Deze watergang kan worden geïnterpreteerd als molenbeek. Deze voerde het water af van de ongeveer 500 m zuidelijker gelegen watermolen bij de Olthof. Uit de 14de en 15de eeuw zijn ten oosten van het klooster twee gegraven watergangen aangetroffen. Deze lopen min of meer parallel aan de huidige Dortherbeek. Of deze waterlopen ook deel uitmaakten van de loop van deze beek is niet duidelijk.

In de deels gedempte grachten rond het klooster werden aan het begin van de 15de eeuw twee houten bruggen aangelegd, waarvan de eikenhouten palen zijn teruggevonden. Deze bruggen kunnen worden geïnterpreteerd als de voorlopers van de latere Molendijk.

Nieuwe tijd

Deze periode wordt vertegenwoordigd door de greppel rond de Anthoniskapel. Ook de sporen van de Molendijk en de greppels langs deze dijk dateren uit deze periode. Waarschijnlijk heeft de dijk tussen het eind van de 15de eeuw en het begin van de 20ste eeuw gefunctioneerd.

3.3 Vondstmateriaal

Anorganische materialen

Aardewerk

Bij het aardewerk worden ook pijpen voorwerpen gerekend. In dit onderzoek betreft dat onderdelen van kleipijpen. Al het aardewerk dat in het veld is aangetroffen, is meegenomen. Het aardewerk is met een vondstkaartje met de relevante informatie in een vondstzakje gestopt en naar binnen gebracht.

Het aardewerk werd gewassen en te drogen gelegd in de droogstelling. Het droge aardewerk is geteld en op de splitslijst geadministreerd. Daarna is het aardewerk met Oost-Indische inkt genummerd. Hierbij wordt op aan de rand van de binnenkant van de scherf een nummer aangebracht, Dit nummer bestaat uit het projectnummer gevolgd door een streepje en het vondst- of monsternummer (bijvoorbeeld 284 – 12 of 284 – M3). Ook al bevat een vondst- of monsternummer meerdere scherven, alle scherven van dat nummer krijgt dezelfde nummering. Hierna zijn de vondsten opgeslagen in het depot.

Metaal

Niet al het metaal dat tijdens de opgraving gevonden is, is meegenomen maar een selectie van het metaal. Hierbij wordt het onderscheid gemaakt tussen de verschillende metalen en de functie van het object. Voorwerpen van andere metalen dan van ijzer zijn altijd meegenomen. Gereedschap en bijzondere voorwerpen van ijzer zijn eveneens meegenomen. Spijkers, nagels en onduidelijke brokken roest uit de bouwvoor en de bovenste esdeklagen dienden niet meegenomen te worden. De metaalvondsten zijn in het veld geadministreerd en met een vondstkaartje in een zakje gestopt. De metaalvondsten zijn, apart gehouden van de vondsten die binnen direct gewassen kunnen worden. Op deze manier is de kans dat de metalen objecten per ongeluk gewassen worden geminimaliseerd.

De metalen voorwerpen zijn niet gewassen. Bijzondere vondsten, zoals de hanzeschalen van messing, zijn droog bewaard tot het moment dat deze ter conservering en restauratie naar een externe specialist zijn gestuurd. De voorwerpen zijn, voordat deze naar de specialist gestuurd zijn, gefotografeerd. Wanneer de objecten geconserveerd en eventueel gerestaureerd zijn, worden ze op schaal getekend en nogmaals gefotografeerd.

Voorwerpen die niet ter conservering en restauratie weggestuurd werden, zijn intern geconserveerd. Voorwerpen die geen corrosielaag bevatten zijn, nadat ze geteld en op de splitslijst gezet zijn, droog in de klimaatcabine opgeslagen.

Voorwerpen die roestig waren, maar nog wel stevig waren, zijn door middel van zandstralen ontdaan van hun corrosielaag. Ijzeren voorwerpen werden hierna behandeld met een tannine-oplossing. Deze oplossing is niet poreus en sluit daar het metaal af van de buitenlucht. Hierdoor voorkomt de tannine het opnieuw aanroesten van het metaal.

Voorwerpen gemaakt van een ander metaal dan ijzer, werden na reiniging ingesmeerd met microkristallijne was. Deze was voorkomt, net als de tannine, dat het voorwerp opnieuw gaat roesten.

Natuursteen

Onder het natuursteen valt hier ook het vuursteen, dit zal ook niet apart beschreven worden. Natuursteen met bewerkingssporen en natuursteen van een bijzondere steensoort zijn altijd meegenomen. Natuursteen van een bijzondere steensoort wordt meegenomen zodat de herkomst van de steensoort onderzocht kan worden om eventuele handelscontacten aan te duiden. Leisteen is enkel meegenomen als deze compleet is, of als het fragment een doorboring of inkrassing bevat.

Het natuursteen is samen met een vondstkaart met alle relevante informatie in een ziplock vondstzakje gedaan en naar binnen gebracht. Het natuursteen wordt binnen gewassen en te drogen gelegd in de droogstelling. Hierna wordt het geteld en geadministreerd. Wanneer mogelijk wordt hier al een onderscheid gemaakt in de steensoort. Zo wordt bijvoorbeeld het vuursteen apart geteld en op de splitslijst gezet. Hierna wordt het natuursteen in een zakje met een kaartje opgeslagen in het depot tot het moment dat het project uitgewerkt wordt. Kwetsbaar natuursteen wordt apart behandeld wanneer het binnengebracht wordt. Een voorbeeld hiervan is tefriet. Deze steensoort kan zeer broos zijn. Indien deze gewassen wordt, kan de steen afbrokkelen en zelfs verpulveren. Daarom is kwetsbaar tefriet eerst te drogen gelegd in de droogstelling. Het droge tefriet werd met een zacht borsteltje of kwast voorzichtig schoongemaakt, waarna ze zijn geteld en geadministreerd, op de splitslijst gezet en in het depot opgeslagen.

Ondanks de selectie in het veld, zijn er relatief veel onbewerkt kleine stenen (kiezels) en natuurlijk vuursteen uit het veld mee naar binnen is genomen of uit een monster gehaald. Deze worden gedeselecteerd. De stenen zijn geteld en gewogen. Op de selectielijst is aangegeven hoeveel stuks natuursteen er zijn gedeselecteerd en om welke reden.

In het veld zijn veel fragmenten van een onbekende natuursteen meegenomen die vermoedelijk onder andere gebruikt zijn als vloerplaten. Gezien de hoeveelheid fragmenten zijn enkel die fragmenten bewaard, die bewerkingsporen of sporen van slijtage bevatten. De fragmenten zonder sporen zijn geteld, gewogen, gemeten en op de selectielijst geadministreerd. Hierna zijn de fragmenten gedeselecteerd.

Bouwkeramiek

In het veld is bijna alle bouwkeramiek meegenomen. Dit is vooral gebeurd omdat de vindplaats een goed gesloten en dateerbaar vondstcomplex is. Na het wassen en drogen van het bouwkeramiek, zijn de fragmenten genummerd. Op de splitslijst is het onderscheid tussen baksteen en plavuiz gemaakt. Bij de vondstverwerking en de deponering van het vondstmateriaal is wel een selectie gemaakt, zodat niet alle baksteenfragmenten zonder extra informatie in het depot opgeslagen zou worden. Alleen die fragmenten van baksteen en plavuizen die karakteristieke of daterende kenmerken bevatten, of groter zijn dan een bepaalde afmeting, zijn bewaard. Voorbeelden van karakteristieke kenmerken zijn sporen van secundaire verbranding, sporen van zand, afdrukken van handen of poten en versiering in reliëf. Wel zijn alle binnengebrachte fragmenten gewogen en gemeten.

Voor de plavuizen en de baksteenfragmenten zijn bij de selectie verschillende criteria gehanteerd. Voor de plavuizen gold dat de fragmenten die groter zijn dan 6x6cm, of die opvallende kenmerken bevatten of een intacte hoek bevatten, bewaard zijn. De fragmenten die niet aan deze criteria voldeden, zijn na documentatie gedeselecteerd. Wat betreft het baksteen zijn alleen die fragmenten bewaard die voor meer dan de helft aanwezig zijn of die karakteristieke kenmerken bevatten. Alle andere fragmenten zijn na documentatie gedeselecteerd.

Glas

In het veld is al het aangetroffen glas verzameld en met een vondstkaartje in een ziplock-zak gestopt. Er zijn geen complete voorwerpen aangetroffen, enkel scherven. Binnen is het glas gewassen en weer in een zakje met water gedaan om afbladdering te voorkomen. Het glas is na administratie ook op deze wijze opgeslagen in het depot.

Uit de verschillende monsters is in een enkel geval ook glas verzameld, onder andere kralen. Dit glas is gedroogd tijdens het drogen van het monster. Wanneer het glas van een goede kwaliteit was, is deze ook in droge toestand opgeslagen in het depot. Was het glas van mindere kwaliteit en begon het fragment al afbladdering te vertonen, dan is het glas in water verpakt.

Organische materialen

Hout

Bij houtvondsten wordt een onderscheid gemaakt in drie verschillende categorieën. De eerste is onbewerkt hout, ook wel natuurlijk hout. Dit zijn fragmenten hout die geen bewerkingsporen bevatten en die niet zichtbaar door de mens in het verleden gebruikt zijn. Deze houtfragmenten dienden niet meegenomen te worden, behalve als deze fragmenten geschikt zijn voor dendrochronologie of het bepalen van de houtsoort. Als de onbewerkte stukken hout toch mee naar binnen zijn gebracht, werden deze binnen bij de vondstverwerking direct gedeselecteerd. Deze fragmenten worden niet gedocumenteerd door middel van een tekening of foto. Op de selectielijst van het project is aangegeven dat de fragmenten onbewerkt hout zijn gedeselecteerd. Bij het zeven van de algemene monsters en de macromonsters worden deze stukken onbewerkt hout ook direct verwijderd.

De andere twee categorieën, constructiehout en houten voorwerpen, worden ieder op hun eigen manier behandeld en verwerkt. Bij houten vondsten is het van belang dat deze vochtig gehouden worden om uitdroging en daarmee krimp en vervorming tegen te gaan. Wanneer het hout niet direct gelicht en geborgen kon worden, werd het afgedekt en vochtig gehouden. Zoals ook vermeld wordt op de vondstenwaaier van het SIKB, kan het verstandig zijn om de houten objecten in het veld niet te goed schoon te maken. De modder kan namelijk helpen om uitdroging tegen te gaan.

Constructiehout

Onder constructiehout worden die stukken hout bedoeld die onderdeel uit maakten van een constructie, bijvoorbeeld palen, balken en onderdelen van waterputten. Deze onderdelen bevatten bewerkingsporen. Al het constructiehout is in het veld gedocumenteerd of verpakt en meegenomen. Na het documenteren in het veld zijn de onderdelen gelicht. De stukken die qua formaat mee naar binnen konden, werden natgehouden en door middel van plastic folie ingepakt. De stukken hout werden ook met water in een vondst- of monsterzak verpakt. De stukken constructiehout of de zakken waar deze in zaten, werden voorzien van een vondstkaartje met alle relevante informatie. Op deze wijze werd het hout naar de vondstverwerking gebracht, waar het verder werd behandeld en verwerkt. In het geval van zeer grote stukken constructiehout, bijvoorbeeld de brugpalen, die niet mee naar binnen naar de vondstverwerking konden worden gebracht, werden deze in het veld gedocumenteerd. Het hout werd gefotografeerd en op schaal getekend. Hierna is in een aantal gevallen nog besloten om een dendromonster van het hout te nemen. Na controle van de documentatie en bemonstering is het hout gedeselecteerd.

Het constructiehout dat binnen gebracht werd, werd in plastic bakken met water opgeslagen tot het moment dat deze verder behandeld en verwerkt werden. Het waterniveau in deze bakken werd regelmatig gecontroleerd en bijgevuld wanneer nodig.

Binnen is de selectie gemaakt of het stuk hout geconserveerd en eventueel gerestaureerd werd, of enkel gedocumenteerd. De stukken hout zijn gefotografeerd en op schaal getekend.

Handzame stukken constructiehout met extra informatie over het gebruik van het hout worden intern geconserveerd. Nadat het object getekend, gefotografeerd en beschreven is, wordt het in een P.E.G.-bad gelegd waarna het opgeslagen wordt in de klimaatcabine of depot. Over het algemeen wordt constructiehout echter niet geconserveerd. Het object is getekend, gefotografeerd en beschreven. Hierna is in een aantal gevallen nog besloten om een dendromonster van het hout te nemen of een monster om de houtsoort te bepalen. Na controle van de documentatie en bemonstering is het hout gedeselecteerd.

Houten voorwerpen

Alle houten voorwerpen zijn in het veld verpakt en meegenomen. Het gaat hier om een uniek vondstcomplex, aangezien normaal gesproken houten voorwerpen in het zandgebied zeer snel vergaan.

Houten voorwerpen zoals gereedschappen, schalen en borden werden net als het constructiehout nat gehouden tot het moment dat ze gelicht konden worden. De voorwerpen werden voorzichtig met de grond waar het voorwerp zich in bevond (de omgevingsgrond) gelicht. Wanneer het voorwerp te fragiel was, werd het *en bloc* gelicht. Het voorwerp werd met de omgevingsgrond en in water, in een afgesloten bak of ziplock zak geplaatst. Zowel op buitenkant als in de bak of zak is een vondstkaartje met alle informatie geplaatst. Op deze wijze werd het voorwerp voorzichtig naar de vondstverwerking gebracht, waar het verder werd behandeld en verwerkt.

De meeste houten voorwerpen worden niet intern geconserveerd en gerestaureerd. Tot het moment dat deze voorwerpen naar een externe specialist zijn gestuurd, zijn ze in hun omgevingsgrond in afgesloten plastic bakken met water opgeslagen. Wanneer de vondsten na conservering en restauratie terug komen, worden deze gefotografeerd en getekend.

Verschillende houten voorwerpen zijn niet ter conservering weggestuurd. Hierbij gaat het voornamelijk om fragmenten van gedraaide borden en losse delen van duigenkommen. Deze zijn niet ter conservering naar een externe specialist gestuurd, aangezien er meerdere complete of bijna complete exemplaren zijn gevonden. Er is daarom ervoor gekozen om de incomplete en zeer gefragmenteerde exemplaren of enkel te documenteren of door middel van een P.E.G.-bad intern te conserveren. Het voorwerp wordt getekend, gefotografeerd en beschreven, waarna het gedeselecteerd wordt. Wordt het voorwerp intern geconserveerd, dan wordt het voor het P.E.G.-bad gefotografeerd. Na de conservering wordt het voorwerp nogmaals gefotografeerd en getekend, waarna het in de klimaatcabine wordt opgeslagen.

Bot en schelp

Gezien de geringe hoeveelheid botmateriaal dat aangetroffen werd in het veld, heeft er geen selectie in het veld plaatsgevonden en is al het aangetroffen botmateriaal meegenomen. Er is enkel los dierlijk botmateriaal gevonden, geen complete skeletten of menselijke begravingen. Het botmateriaal, waaronder ook hoorn, is in het veld samen met een vondstkaartje in een vondstzak naar binnengebracht. In het veld is geen schelp verzameld, wel zijn uit de monsters alle schelpen verzameld. De voornaamste reden dat er in het veld geen losse schelpen aangetroffen werden.

Het botmateriaal is binnen gewassen en te drogen gelegd, waarna het is geteld en geadministreerd. Uit de verschillende monsters zijn eveneens al het botmateriaal en alle schelpen verzameld. Ook dit materiaal geteld en geadministreerd.

Leer

Alle leren voorwerpen of leerfragmenten die in het veld aangetroffen zijn, zijn meegenomen en bewaard. De leren voorwerpen of fragmenten leer werden in het veld altijd vochtig gehouden om uitdroging van het leer te voorkomen. Het leer wordt met water in een vondstzak gestopt en naar binnen gebracht.

Binnen werd het leer voorzichtig gewassen en in een zak met water opgeslagen. Na administratie werd het leer behandeld met P.E.G, waarna het in het depot werd opgeslagen.

Leer uit residuen van monsters werd op die manier opgeslagen zoals het aangetroffen werd. Als het leer nog vochtig was, werd het vochtig gehouden door in een zakje met water te bewaren. Was het leer droog, door het drogen van het residu, dan is het leer ook in droge toestand opgeslagen.

Barnsteen en git

Voorwerpen van barnsteen en git zijn voornamelijk in de vorm van kralen in monsters aangetroffen. Al het aangetroffen barnsteen en git is meegenomen en bewaard. Na de administratie worden de voorwerpen in het depot opgeslagen. Wanneer de voorwerpen uit een gedroogd monsterresidu kwamen en geheel droog waren, zijn deze ook droog verpakt.

Materiaalcategorie	Aantal
Keramiek	14700
Bot, dierlijk	1777*
Glas	62
Pijpaarde	6
Houtskool	207
Verbrande leem	378
Bouwkeramiek	530
Natuursteen	1569
Slak, sintel	251
Metaal	411
Organisch plantaardig	81084*
Organisch, dierlijk	90

*Tabel 2 Aangetroffen vondstcategorieën. * De categorie dierlijk bot komt aanmerkelijk hoger uit vanwege de hoge fragmentatiegraad. Het organisch materiaal is niet geteld, maar hier is aangegeven met 9999 dat het om zeer grote hoeveelheden ging.*

3.4. Selectie en deponering

Na afronding van de uitwerking worden alle vondsten en documentatie opgeslagen in het gemeentelijk depot voor bodemvondsten, met uitsluiting van de hierboven gedeselecteerde vondsten.

Het specialistisch onderzoek aan pollenmonsters, macroresten, natuursteen, metaal, glas en keramiek is op het moment van schrijven van dit document afgerond. Hetzelfde geldt voor de conservering van de kwetsbare materiaalgroepen als hout, metaal en leer.

Voorlopige conclusie en aanbeveling

In de definitieve rapportage zullen de in het Programma van Eisen opgestelde onderzoeksvragen (zie onder) worden beantwoord. Aangezien het thans om een evaluatieverslag gaat en de definitieve uitwerking nog dient plaats te vinden, zullen de onderzoeksvragen indien mogelijk kort worden beantwoord.

Recapitulatie van de onderzoeksvragen en voorlopige beantwoording

Vraagstellingen fase 1 (2006)

De periferie van de prehistorische nederzettingen

1. Zijn in het beekdal nog resten uit het mesolithicum of het neolithicum aanwezig?
Nee.
2. Zo ja: zijn deze vindplaatsen dan net als de vindplaatsen op de hoge delen grotendeels verstoord of zijn de conserveringsomstandigheden hier beter?
Zie 1.
3. Hoe was het beekdal in de bronstijd, vroege ijzertijd en Romeinse tijd in gebruik? Zijn er afvaldumps of aanwijzingen voor landbouw, veeteelt of visserij te vinden en hoe sluiten deze sporen aan op de archeologische resten op de rug?
Mogelijk liep door het beekdal langs de voet van de dekzandrug een smalle beek, die bestond uit een of meerdere kleine lopen. Antropogene sporen uit deze periode zijn niet aangetroffen.

Een circulaire structuur

4. Welk deel van de ronde structuur in het beekdal is nog intact en hoe groot is het deel dat is afgeschoven?
De ronde structuur is in omtrek volledig intact. Hoe groot het deel is dat van de oorspronkelijke diepte van de greppel is verdwenen kon niet met zekerheid worden vastgesteld. Het terrein binnen de greppel is volledig afgetopt.
5. Is de gehele hoogte van natuurlijke aard of is een gedeelte opgeworpen?
De hoogte is in basis van natuurlijke aard. Of ook sprake is geweest van kunstmatige ophoging van deze kop kon niet worden vastgesteld.
6. Zijn er binnen de grachten nog restanten te vinden van dieper gefundeerde gebouwen of diep ingegraven sporen zoals waterputten? Hoe heeft deze bebouwing er dan uit gezien?
Nee, de sporen die wel zijn aangetroffen behoren tot een ouder complex (zie vraag 19 t/m 32).
7. Bij het proefonderzoek werd in de grachten vrij veel bouwpuin en ander vondstmateriaal teruggevonden. Kan op basis van deze vondsten meer worden gezegd over de aard van de bebouwing, eventuele bewoners en de datering van het complex of de complexen?
Nee, de hoeveelheid bouwmateriaal die in de circulaire greppel is aangetroffen was zeer gering.
8. Hoe lang is de zandhoogte in gebruik geweest? Werd op de zandkop direct een kapel gebouwd of kwam deze pas na de demping van de grachten tot stand?
De zandhoogte was in ieder geval vanaf het tweede kwart van de 13de eeuw in gebruik (zie vraag 19 t/m 32). Pas ongeveer drie eeuwen na demping van de grachten is de kapel op de zandkop aangelegd. Of de bouw van de kapel eerder of later plaatsvond dan de aanleg van de circulaire greppel kan niet worden vastgesteld.
9. Indien er sprake is van twee fasen wat was dan de oorspronkelijke functie van de locatie? Zou deze te maken kunnen hebben met de ligging op de grens van Gelre en het Oversticht? Opvallend is in dit licht dat langs de Schipbeek in de omgeving van de 14de eeuwse landweer meer circulaire percelen en structuren te herkennen zijn.
Er zijn geen aanwijzingen voor meerdere fasen van de kapel. De oudere sporen behoren allen toe aan het klooster.

10. Wanneer is de kapel gebouwd en afgebroken? Opvallend was hierbij dat de grachten tot op heden vooral materiaal uit de eerste helft van de 13de eeuw hebben opgeleverd terwijl de kapel pas tussen 1655 en 1668 is afgebroken.

Het materiaal uit de greppel wijst op een demping ervan in de loop van de 17de eeuw. De aanleg heeft waarschijnlijk in de 15de of 16de eeuw plaatsgevonden. Het 13de eeuwse materiaal is opspit en heeft niets met de kapel te maken (zie vraag 19 t/m 32).

De watermolen en de Molendijk

De vragen die ingaan op de watermolen maken onderdeel uit van een apart onderzoek op het perceel ten zuiden van het onderzoeksgebied. Deze worden in een apart selectiedocument behandeld.

11. Is het mogelijk om door middel van een aantal strategisch gekozen proefsleuven eventueel aangevuld met grondboringen het verloop van de beeklopen en de depressie naast de Olthof te bepalen en begrenzen?

Niet van toepassing voor dit selectierapport. Zie hiervoor het selectierapport van project 284 IVO-Beekdal.

12. Zo ja: kan dan op basis hiervan worden vastgesteld of de depressie inderdaad de gezochte molenkolk is en hoe deze van water werd voorzien en weer afwaterde?

Niet van toepassing voor dit selectierapport. Zie hiervoor het selectierapport van project 284 IVO-Beekdal.

13. Wanneer is dit systeem van waterwegen ontstaan en wanneer is het buiten gebruik geraakt? Is de beek inderdaad verland nadat de molen buiten gebruik raakte?

Niet van toepassing voor dit selectierapport. Zie hiervoor het selectierapport van project 284 IVO-Beekdal.

14. Indien de locatie van de molen wordt vastgesteld, hoe heeft deze er dan uit gezien?

Niet van toepassing voor dit selectierapport. Zie hiervoor het selectierapport van project 284 IVO-Beekdal.

15. Wanneer kwam de zogenaamde Molendijk tot stand die de Olthof verbond met ter Hunnepe? Is deze in verband te brengen met de aanwezigheid van de circulaire structuur en de watermolen? Hangt deze dijk al samen met het verloop van de oude beekloop?

De dijk is mogelijk al in de loop van de 15de eeuw aangelegd en zeker voor het midden van de 17de eeuw en heeft tot in de 20ste eeuw gefunctioneerd. De dijk heeft dus enige tijd gelijktijdig met de greppel om de kapel bestaan. Er zijn geen aanwijzingen aangetroffen dat de loop van de dijk een relatie heeft met het verloop van de oude beekloop

Vraagstellingen fase 2 (2008)

De in 2006 geformuleerde onderzoeksthema's bleven bestaan, maar werden aangevuld met nieuwe en meer specifieke vragen. Daarnaast werden een aantal specifiek op het veronderstelde klooster gerichte onderzoeksthema's toegevoegd.

De periferie van de prehistorische nederzettingen

16. Was er al in de steentijd en metaaltijden sprake van een beekloop aan de voet van de rug?

De oudste aangetroffen lagen in de oude beekloop kunnen op basis van het pollenspectrum rond 3.000 BC worden gedateerd. Dat zou betekenen dat er in ieder geval in de bronstijd sprake was van een waterloop langs de voet van de rug. Of deze waterloop continu tot in de middeleeuwen heeft gefunctioneerd en in welke vorm is niet duidelijk.

17. Lag deze op dezelfde plaats als de huidige beekloop of had deze een ander verloop?

De opgegraven beekloop kende een andere loop dan de huidige beek en liep langs de oostelijke voet van de langgerekte dekzandrug ten westen van het onderzoeksgebied.

18. Wanneer zijn deze oudere beeklopen dichtgeraakt en bevatten ze nog natte contexten uit een of meerdere van de bovengenoemde perioden?

De pollenmonsters duiden in ieder geval op actieve beeklopen rond 3.000 BC en rond 700-900 na Chr. Het is niet duidelijk of deze beekloop in de tussenliggende periode continu heeft gefunctioneerd. De bovenste vullingslagen bevatten kleine hoeveelheden materiaal uit de 13de eeuw. Dit wijst erop dat de oude beekloop in het landschap als depressie zichtbaar was die is opgevuld.

De interpretatie van het complex

19. Kan de datering van het complex binnen de grachten verder worden verfijnd aan de hand van exacte dateringen bijvoorbeeld het dendrochronologisch onderzoeken van eventuele aanwezige waterputten?
De dendrodatering van de boomstamwaterput geeft een kapdatum na 1196. Alle pollenmonsters uit de gebruiksfase van de gracht bevatten boekweit en worden op die grond in de 14de eeuw gedateerd. Deze boekweiddatering moet mogelijk worden herzien op basis van de keramiekdateringen.
20. Kunnen er meer aanwijzingen worden gevonden voor de sluitingsdatum van de vondstcomplexen in de grachten? Bevestigen deze de interpretatie als kloosterterrein. Geven de vondsten in de grachten aanleiding om te denken aan een calamiteit?
De grachten bevatten grote hoeveelheden proto-steengoed. Bijna steengoed ontbreekt vrijwel volledig. Dat pleit voor een einddatering van het complex rond 1250. Het sobere maar doelmatige karakter van het keramiekspectrum lijkt in tegenstelling met de vondsten die op grotere rijkdom duiden zoals de hanzeschalen, maar kan wel in overeenstemming worden gebracht met de kloosterregels van de cisterciënzers. In de grachten werden ook houtskoolrijke lagen aangetroffen, die mogelijk duiden op een brand. Verder lijkt het vondstenspectrum in de grachten te wijzen op een abrupt einde van het gebruik van het terrein (veel complete vormen).
21. Wordt de interpretatie als klooster (verder) ondersteund door de vondsten uit de grachten?
Zie hierboven. Met name de eigendomsmerken op de houten en keramieken voorwerpen wijzen op een leefgemeenschap en niet op een individuele gebruiker, zoals een enkele (adellijke) familie.

De grachten rond het (klooster)terrein

22. Is binnen de grachten sprake van een fasering of is de opvulling in één keer tot stand gekomen?
De opvulling van de grachten lijkt voor het grootste deel rond 1250 tot stand te zijn gekomen. Het lijkt niet waarschijnlijk dat er sprake is van een tweede opvulfase, waarbij de grachten werden opgevuld met grond die materiaal uit de 13de eeuw bevatte. Waarschijnlijk zijn de grachten na de opvulling nog wel goed in het landschap zichtbaar geweest.
23. Zijn er binnen de grachten lege zones en concentraties vondstmateriaal aan te wijzen? Is er verschil in datering en samenstelling van deze complexen? Valt aan de hand hiervan iets te zeggen over de inrichting van het terrein binnen de grachten?
Met name aan de zuidzijde van het terrein zijn naar verhouding grote hoeveelheden materiaal aangetroffen. Deze concentratie wijst waarschijnlijk op de locatie van de ingangspartij (wp 2, 9 en 11). Een tweede concentratie aan de noordwestzijde van het terrein wijst op een afvaldump op die plek die waarschijnlijk samenhangt met de aanwezigheid van een latrine in werkput 35. In de omgeving van de waterputten zijn een tweetal afvalkuilen aangetroffen die naar verhouding veel keramiek met een kookfunctie bevatten. Deze wijzen mogelijk op de aanwezigheid van een keuken op deze hoek van het terrein. Al deze complexen kunnen op basis van de keramiek niet scherper worden gedateerd dan in de eerste helft van de 13de eeuw.
24. Valt er een koppeling te maken tussen eventuele gebouwresten en het vondstmateriaal in de grachten zodat uitspraken kunnen worden gedaan over de inrichting en functie van de gebouwen of delen van het (klooster)terrein?
Nee, er zijn geen gebouwresten aangetroffen.
25. Hoe was het (klooster)terrein bereikbaar? Gaat de Molendijk van de boerderij de Olthof naar het latere Ter Hunnepe terug tot de 13de eeuw of was er een andere toegang?
Aan de zuidwestzijde van het terrein vertoonde de omgrachting twee uitlopers in zuidwestelijke richting, die te interpreteren zijn als de aanvoergrachten van het complex. Waarschijnlijk bevond de toegangspartij zich tussen deze beide aanvoergrachten. De concentratie vondsten op de aansluiting van de aanvoergrachten op de omgrachting lijkt hierop te wijzen. De vondst van een houten paal in de gracht in deze zone wijst mogelijk op de aanwezigheid van een brug.

De inrichting van het binnenterrein

26. Zijn er binnen de grachten van het (klooster)terrein nog sporen aanwezig en kan uit deze sporen meer worden afgeleid over de inrichting van het terrein binnen de gracht en de functie van verschillende zones/gebouwen daarbinnen?
Ja ten dele, zie hiervoor 25.

27. Hoe zagen de gebouwen van het veronderstelde klooster eruit? Zijn de baksteen en natuursteen fragmenten uit de grachten representatief voor deze gebouwen of bestond het grootste deel van het klooster uit houten gebouwen?
Ondanks de vondst van bakstenen en tufsteen bouw materiaal zal het grootste deel van het klooster uit houten gebouwen hebben bestaan.

Materiële cultuur

28. Hoe verhouden de aangetroffen vondstcomplexen zich tot vondstcomplexen gevonden bij kloosters uit dezelfde periode?
Kan nog niet worden beantwoord, maakt onderdeel uit van de uitwerking.
29. Hoe verhouden de vondstcomplexen zich tot andere vindplaatsen in de stad en op het platteland?
Kan nog niet worden beantwoord, maakt onderdeel uit van de uitwerking.
30. Kan aan de hand van de zoölogische en botanische resten iets worden gezegd over het voedselpatroon van de bewoners? Zijn er verschillen tussen de verschillende vondstcomplexen en kunnen aan de hand hiervan de woonplaatsen van de nonnen en het lekenpersoneel worden bepaald?
Het zeer kleine aantal vondsten van dierlijk bot komt in overeenstemming met de strenge vegetarische dieetregels van de cisterciënzer orde. Uit de spreiding van deze vondsten kunnen verder geen conclusies worden getrokken.
31. Hoe verhouden de zoölogische en botanische resten zich tot vondstcomplexen uit de stad en andere vindplaatsen op het platteland? Hoe verhoudt het voedselpatroon zich tot het voedselpatroon dat is aangetroffen in (andere) kloosters?
Kan nog niet worden beantwoord, maakt onderdeel uit van de uitwerking.
32. De proefputten over de grachten hebben vrij veel houten voorwerpen opgeleverd. Dit is voor Deventer een uitzonderlijke situatie. Welke rol speelden houten gebruiksvoorwerpen in het (klooster)huishouden?
Het gaat uitsluitend om vormen met een opdien- of eetfunctie (schalen en borden). Dit zijn juist de vormen die in het keramiekspectrum ontbreken.

Een circulaire structuur

33. Hebben tussen de afbraak van het klooster in 1253 en de bouw van de Sint Anthoniskapel in de 16de of 17de eeuw activiteiten plaats gevonden op de onderzoekslocatie? Zo ja hoe was het terrein in die periode ingericht?
In de voormalige kloostergracht werden aan het begin van de 15de eeuw twee houten bruggen aangelegd, waarschijnlijk als voorloper van de Molendijk. Verder werden aan de oostzijde van het onderzoeksgebied twee waterlopen gegraven in de 14de en 15de eeuw, die mogelijk in verbinding stonden met de Dortherbeek.
34. Kan aan de hand van vondsten uit de greppel rond de Sint Anthoniskapel worden bepaald wanneer de kapel is gebouwd en op welk moment de kapel weer is afgebroken?
Nee. Wel kan worden vastgesteld dat deze greppel tot in de 17de eeuw moet hebben opengelegen.
35. Is aan de hand van de vondsten van bouw materiaal uit de ronde greppel vast te stellen hoe de kapel er uit zag?
Nee. De aanwezigheid van fragmenten baksteen in de vulling van de greppel kan wijzen op een bakstenen kapel.

De plaats van de vindplaats in het cultuurlandschap

De vragen over de plaats van het klooster in het cultuurlandschap zullen grotendeels als onderdeel van de synthetiserende bundel over het bedrijventpark A1 worden behandeld. Voor een goede beantwoording is het namelijk noodzakelijk dat ook de andere vindplaatsen zijn uitgewerkt.

36. Hoe was het gebied rond het klooster ingericht? Wanneer werd het beekdal "ontgonnen" en welke gevolgen had dit voor de inrichting van het landschap? Hoe sluit de inrichting van het beekdal aan op de in 2005 en 2007 onderzochte naastgelegen essen?
37. Is er in het beekdal sprake van een verkaveling en wanneer kwam deze tot stand? Hoe verhouden de sloten binnen deze verkaveling zich tot de natuurlijke beekloop(en) in het beekdal?
38. Is de in 2006 aangetroffen natte laagte tegen de es een natuurlijke beekloop of een gegraven sloot of gracht?

39. Is het klooster gesticht in een reeds ontgonnen landschap of is het de motor achter de ontginning hiervan? Hoe passen de oudere fases van boerderij de Olthof in deze ontwikkeling?

Voorlopige aanbeveling

Tijdens de onderzoeksfase van 2006 kon de vindplaats van de Anthoniskapel goed worden begrensd. Onder de aanvankelijk verwachte, vrij kleine vindplaats van de Anthoniskapel werd een oudere vindplaats aangetroffen die als het cisterciënzerklooster Marie ter Horst kan worden geïnterpreteerd. Dit kloosterterrein is tijdens een tweede onderzoeksfase in 2008 onderzocht. De begrenzing van het terrein kan aan de hand van de omgrachting goed worden vastgesteld. Ook heeft dit onderzoek voldoende gegevens opgeleverd voor een inkadering van de vindplaats in het natuurlijke landschap.

Omdat de gehele vindplaats is opgegraven zijn de archeologische waarden op deze locatie afdoende onderzocht. De vraagstellingen zoals gesteld in het Plan van Aanpak kunnen voor het grootste deel worden beantwoord. Daarom wordt geadviseerd om deze vindplaats op archeologische gronden vrij te geven.

Bijlagen:

- 1. Locatiekaart
- 2. Puttenplan
- 3. Alle-sporenkaart
- 4. Sporen werkput 18 & 19, vlak 2

Literatuur

Appels, F., 2002. *Tussen Deventer en Epse. 10.000 jaar bewoningsgeschiedenis van het plangebied Epse-Noord*, Deventer.

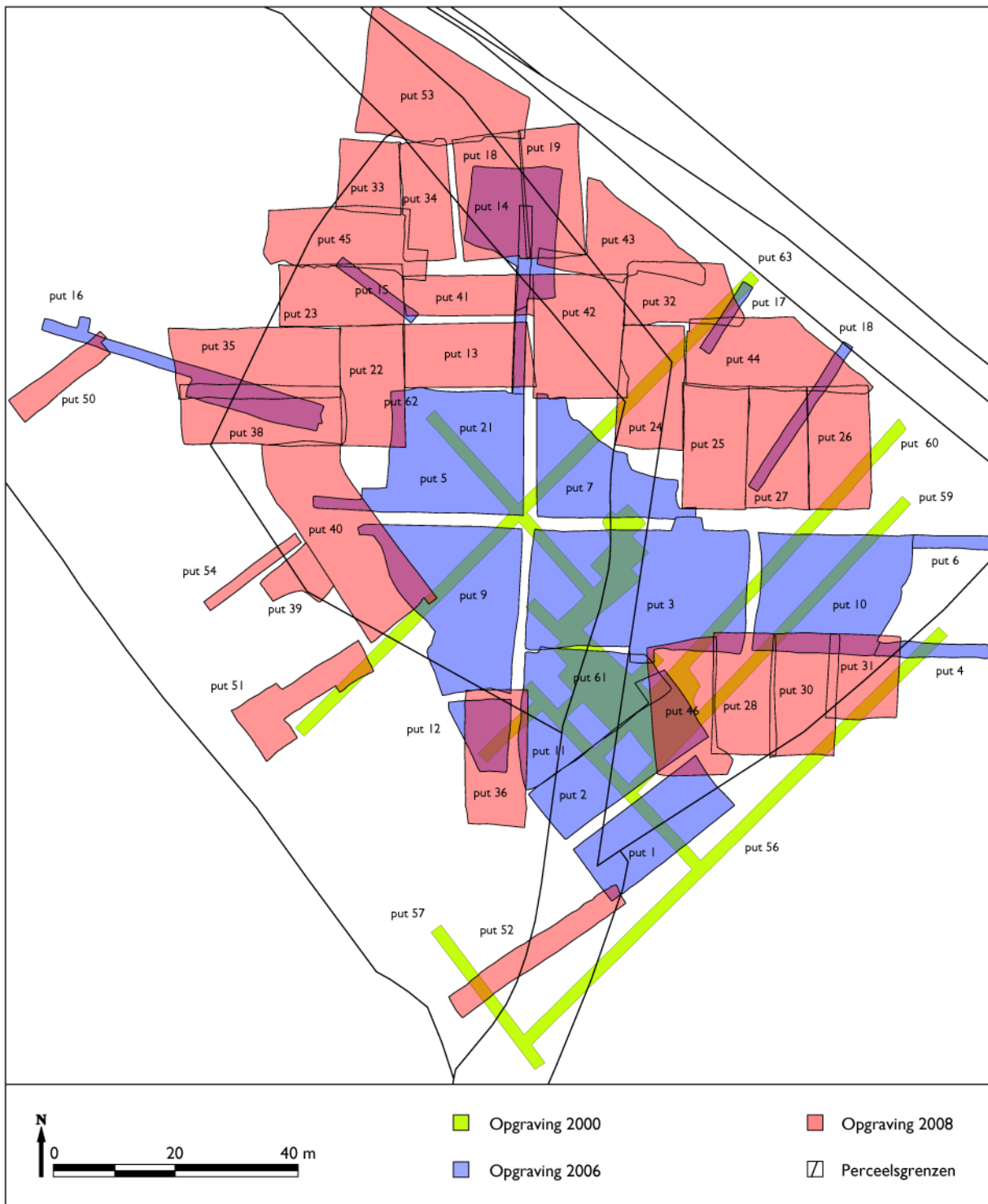
Kossen, M. & B. Vermeulen, 2007. Archeologisch, historisch en keramisch onderzoek naar een omgracht terrein in het beekdal van de Dortherbeek, in: *Overijssels Erfgoed 2006*, 113-124.

Vermeulen, B., 2008. *Plan van Aanpak Olthof Beekdal Definitief Onderzoek* (intern document Archeologie Deventer).

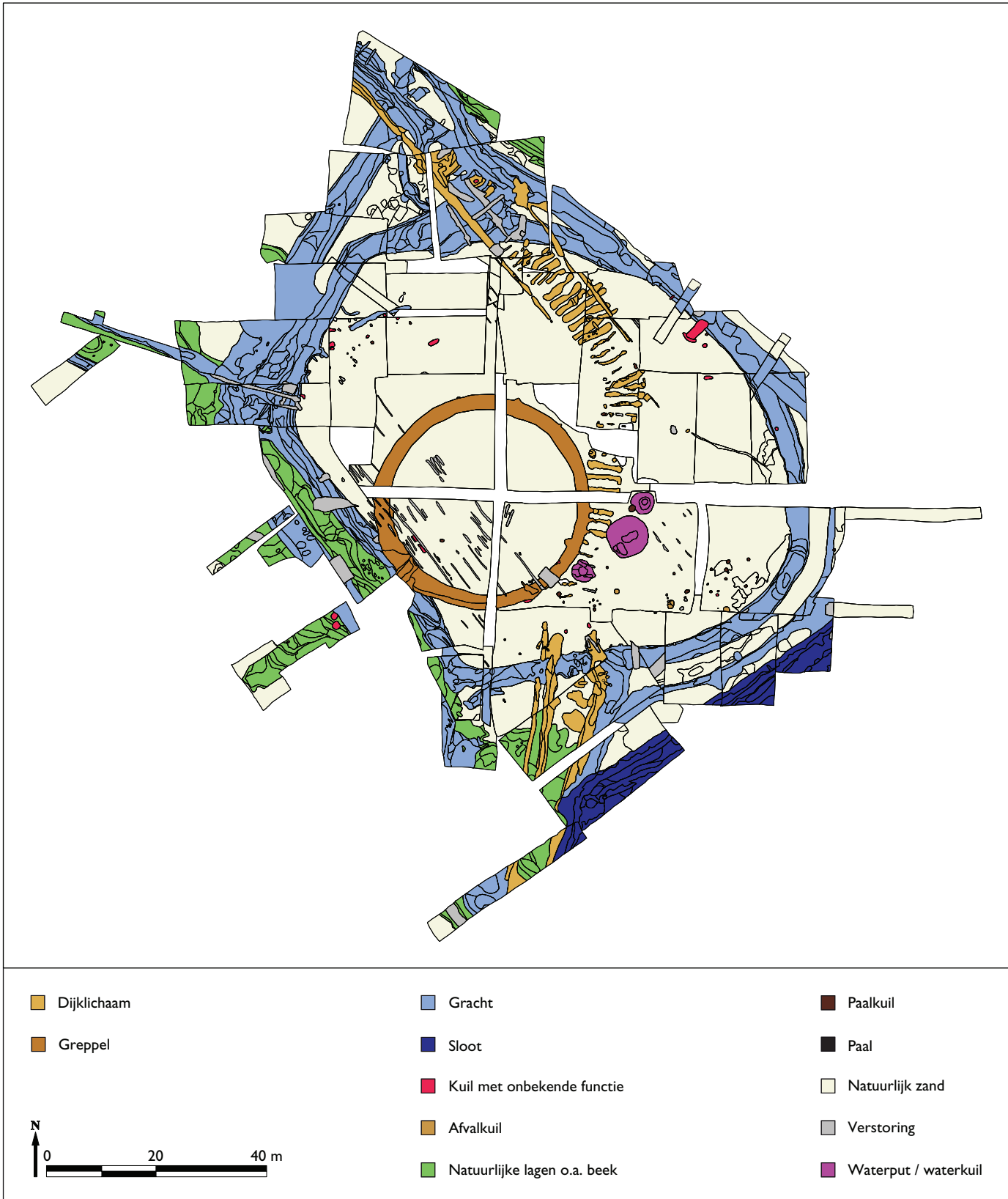
Bijlage 1.

Bijlage 2.

Bijlage 3.

Bijlage 4.

Bedrijvenpark A1

Bestemmingsplan

Auteur: drs. E. Haveman (Adviseur Archeologie)

Bevoegd gezag: drs. B. Vermeulen (Gemeentelijk Archeoloog)

Datum: 11-01-2011

Dubbelbestemmingen archeologie

In het bestemmingsplan dienen twee dubbelbestemmingen archeologie te worden opgenomen: Waarde - Archeologisch verwachtingsgebied en Waarde – Archeologisch Waardevol gebied.

Archeologisch verwachtingsgebied

Hierin zijn alle gebieden opgenomen met een middelhoge en hoge verwachting die nog niet onderzocht zijn door archeologisch proefsleuvenonderzoek en/of die nog definitief opgegraven dienen te worden.

Hieronder vallen ook de gebieden die bij eerdere adviezen in de groenbuffer lagen. Door het aanleggen van landschapselementen kunnen ook deze vindplaatsen en locaties met een (middel)hoge archeologische verwachting verstoord worden, daarom dienen ze beschermd te worden door middel van de dubbelbestemming archeologisch verwachtingsgebied. De gebieden met een lage archeologische verwachting en gebieden die na proefsleuvenonderzoek gedeselecteerd zijn, zijn niet opgenomen in de dubbelbestemming.

De oostelijke aansluiting kwam in eerdere overzichtskaarten met archeologische vindplaatsen niet voor. Naar aanleiding van het bestemmingsplan Bouwweg bedrijvenpark A1 (Archeologisch beleidsadvies 247) is een bureaustudie (Aanvullende bureaustudie Bouwweg bedrijvenpark A1 – locatie tunnelbak) uitgevoerd naar de eventuele archeologische resten in dit gebied. Uit de bureaustudie blijkt dat de locatie van de verwachte landweer op een andere plaats te verwachten is dan op de gemeentelijke verwachtingskaart is aangegeven. Ook is gebleken dat de landweer ter plaatse van de tunnelbak voor de bouwweg waarschijnlijk al is verstoord door de ontwateringsloot ter plaatse. Het overige deel van de locatie van landweer is op basis van de bureaustudie opgenomen als archeologisch verwachtingsgebied.

Archeologisch waardevol gebied

De watermolen, die bij het archeologisch onderzoek ten zuiden van de Olthof is aangetroffen in het beekdal, dient *in situ* te worden behouden. Daarom heeft deze locatie de dubbelbestemming Archeologisch waardevol gebied gekregen.

Bedrijvenpark A1

Aanleggen groenbuffers

Auteur: drs. E. Haveman (Adviseur Archeologie)

Bevoegd gezag: drs. B. Vermeulen (Gemeentelijk Archeoloog)

Datum: 05-01-2011

Verwachting

Prehistorie

In 2000 is een archeologisch proefsleuvenonderzoek uitgevoerd in het plangebied bedrijvenpark A1. Hieruit zijn verschillende vindplaatsen uit de vroege en late prehistorie aan het licht gekomen.

In de groenbuffer zijn in het gebied tussen de Waterdijk en de Kruklandsweg vindplaatsen uit de late prehistorie (midden bronstijd, late bronstijd en vroege ijzertijd) aangetroffen. Ten oosten van de Waterdijk bij boerderij Klein Bussink/Dijkman is op de plek van de groenbuffer nog geen onderzoek uitgevoerd, maar op basis van de vindplaatsen aan de westkant van de Waterdijk en ten noorden van de Waterdijk kunnen hier resten uit de late prehistorie en mogelijk ook de vroege prehistorie verwacht worden.

Ten zuiden van boerderij de Olthof zijn vindplaatsen uit de midden en late steentijd en late prehistorie aangetroffen. Deze kunnen doorlopen tot in de groenbuffer.

De hoge delen langs de Dortherweg, ter hoogte van huisnummer 21 zijn nog niet onderzocht. Hier kunnen, vanwege de gunstige hoge ligging en de nabijheid van de vindplaatsen bij de Olthof, onder andere resten uit de prehistorie verwacht worden.

Middeleeuwen en nieuwe tijd

Ter hoogte van Waterdijk 5, worden de resten verwacht van boerderij Klein Bussink/Dijkman, eerste vermelding 1550. In een zone van ongeveer 100 m rond de huidige boerderij kunnen daarnaast oudere voorgangers van deze boerderij verwacht worden.

Ter hoogte van Dortherweg 13 zijn tijdens het proefsleuvenonderzoek van 2000 de resten van de Spijker Azink aangetroffen. Dit landhuis werd in de 19de eeuw bij het middeleeuwse erf Azink, eerste vermelding 1494, gebouwd. In het deel van de groenbuffer, dat hieraan grenst, kunnen daarom resten verwacht worden uit de middeleeuwen en nieuwe tijd.

Omvang verstoring

In de groenbuffer en het gebied ten zuiden ervan, dat in de gemeente Lochem ligt, zullen grondwallen, retentiegebieden, poelen en paden worden aangelegd en bomen en struiken worden geplant.

Grondwallen

Rond het bedrijvenpark zal een grondwal worden aangelegd, met daarop bomen en struiken, om het bedrijvenpark van de omgeving af te schermen. De aanleg van de wal is waarschijnlijk niet verstorend voor het archeologisch bodemarchief, wanneer uitgegaan wordt van aanleg op het huidige maaiveld. Wanneer de wal wordt aangelegd met grond uit de retentiegebieden en poelen of uit het bedrijvenpark aangevoerde grond, levert dit op de locaties van de wal geen nieuwe verstoring op. Wanneer de grond echter ter plaatse wordt gewonnen, door het voor of achter de wal weg te graven, is het aanleggen van een grondwal archeologisch verstorend.

Het planten van bomen is alleen op de lagere delen van de wal verstorend voor het bodemarchief, omdat bomen over het algemeen diep wortelen. Hierdoor zouden de wortels van de bomen door de grondwal en door de oorspronkelijke bouwvoor kunnen groeien en de archeologische resten kunnen verstoren.

De potentieel verstorende beplanting (type 2 en 3) wordt alleen aangelegd in gebieden die al zijn vrijgegeven.

Retentiegebieden

In het bedrijvenpark en in de groenbuffer zal een viertal retentiegebieden worden aangelegd. Hier zal de grond worden verlaagd. Het aanleggen van deze gebieden wordt daarom als verstorend gezien voor archeologische resten.

De retentiegebieden zullen voor het grootste deel worden aangelegd in relatief laag gelegen delen van het gebied en daarmee in gebieden met een lage archeologische verwachting, of in gebieden die zijn vrijgegeven.

Retentiegebied Pessinkwatergang (1), dat in het bedrijvenpark zal worden aangelegd, is al vrijgegeven. Retentiegebied Molbergsteeg (2) ligt in een gebied met een lage archeologische verwachting, dat niet is onderzocht tijdens het proefsleuvenonderzoek van 2000.

Retentiegebied Olthoflaan (3) ligt tegen de rug bij de Olthof waar vindplaatsen uit de vroege prehistorie tot nieuwe tijd zijn aangetroffen. Uit de proefsleuven is gebleken dat op de locatie van het retentiegebied het reliëf sterk afloopt en dat het gebied vooral sloten bevatte uit de middeleeuwen en de nieuwe tijd. In de proefsleuven zijn geen sporen uit de prehistorie aangetroffen. Het gebied is daarop vrijgegeven.

Retentiegebied Kruklandsweg (4) ligt buiten de gemeente Deventer. De verwachting van dit gebied is, gezien de vindplaatsen aan de noordzijde van de Kruklandsweg, middelhoog tot hoog. Hier kunnen resten uit de vroege prehistorie verwacht worden. Hier is de gemeente Lochem bevoegde overheid voor de archeologische monumentenzorg.

Ten behoeve van de retentiegebieden zal een verdeelsloot worden aangelegd langs de Waterdijk, Kruklandsweg en Dortherweg. Langs de Dortherweg/Kruklandsweg wordt de sloot gedeeltelijk aangelegd op de locatie van een bestaande sloot en in gebied met een lage archeologische verwachting. Langs de Waterdijk en het daarop aansluitende deel van de Kruklandsweg zal de sloot voor een klein deel op de locatie van een bestaande sloot worden

aangelegd, maar voor het overige deel zal de sloot een nieuwe verstoring geven in gebied met een middelhoge verwachting. Het grootste deel van de sloot valt in gebieden die nog zullen worden onderzocht. Bij boerderij Klein Bussink/Dijkman ligt de sloot echter in gebied dat nog niet eerder onderzocht is en waar gezien de relatieve hoogte en vindplaatsen in de omgeving wel archeologische resten verwacht worden.

Poelen

In de groenbuffer zal een aantal poelen worden aangelegd. Ook ten zuiden van de groenbuffer in de gemeente Lochem zullen poelen worden aangelegd. De poelen krijgen een diepte van ongeveer 0,5 m onder de gemiddeld laagste grondwaterstand. Archeologische sporen worden boven de gemiddeld laagste grondwaterstand verwacht en daarom is het aanleggen van poelen verstorend voor het archeologisch bodemarchief. De grote poelen krijgen een oppervlakte van ongeveer 2000 m² en de kleine ongeveer 500 m². De meeste poelen in de gemeente Deventer zullen echter worden aangelegd in gebied met een lage archeologische verwachting of in gebieden die al zijn vrijgegeven.

De poelen ten zuiden van de Kruklandsweg worden in de gemeente Lochem aangelegd. Gezien de vindplaatsen aan de noordzijde van de Kruklandsweg kunnen hier resten uit de vroege prehistorie verwacht worden. Hier is de gemeente Lochem bevoegde overheid voor de archeologische monumentenzorg.

Tussen de Molbergsteeg en de Olthoflaan zullen twee poelen worden aangelegd. In dit gebied heeft nog geen proefsleuvenonderzoek plaatsgevonden. De verwachting is op basis van de verwachtingskaart laag.

Ten zuiden van de rug waarop de Olthof ligt zullen drie poelen worden aangelegd. Op basis van het proefsleuvenonderzoek is dit lager gelegen gebied vrijgegeven.

Aanplant bomen en struiken

Het planten van bomen kan een archeologische verstoring opleveren. Niet alleen de kuil, waarin de boom geplant wordt, geeft een risico voor eventuele archeologische resten, maar met name de wortels van de boom, die zich in de loop der jaren in de breedte en diepte verspreiden kunnen archeologische resten verstoren. De mate van verstoring, die het planten en wortelen oplevert, is afhankelijk van het soort boom.

De meeste bomen zullen worden geplant in gebieden met een lage verwachting of gebieden die zijn vrijgegeven. Uitzondering hierop vormen de bomen die gepland zijn ten zuiden van de Olthof, langs de spoorlijn en bij de Dortherweg; en het gebied tussen de Kruklandsweg en de Waterdijk.

Het gebied ten zuiden van de Olthof dat in de groenbuffer ligt, is niet definitief opgegraven, omdat dit in de groenbuffer zou liggen. Op basis van het proefsleuvenonderzoek wordt hier uitgegaan van de aanwezigheid van resten uit de prehistorie. Het gebied langs de Dortherweg heeft een middelhoge verwachting, maar is vanwege de ligging in de groenbuffer niet onderzocht tijdens het proefsleuvenonderzoek. Het planten van bomen op deze locaties kan de archeologische resten verstoren.

In het gebied tussen de Waterdijk en de Kruklandsweg zullen houtwallen en een vlechthaag worden aangelegd. Met name de houtwallen, waarin verschillende soorten hakhout bomen worden geplaatst, worden door wortelwerking als archeologisch verstorend gezien. Deze houtwallen zijn gepland in een gebied met vindplaatsen uit de late prehistorie.

Daarnaast zullen bomen worden gepland op de grondwal. Bij de archeologische vindplaatsen bij de Olthof en de Waterdijk zal de beplanting alleen op de hogere delen van de wal worden geplaatst. Hierdoor wordt verwacht dat deze bomen alleen in de wal en de bouwvoor zullen wortelen en de archeologische resten niet verstoord zullen worden.

Tussen de Waterdijk en de Molbersteeg zal nat bos worden aangelegd. Dit is bos dat volgens het inrichtingsplan zal worden aangelegd op relatief natte grond, door lage ligging. Op deze locatie is nog geen proefsleuvenonderzoek uitgevoerd. Niet het hele gebied, waarop het natte bos gepland is, is laag gelegen. De delen in de buurt van boerderij Klein Bussink/Dijkman liggen relatief hoger. Hier kunnen resten van oudere voorgangers van deze boerderij verwacht worden.

Paden

In het bedrijvenpark en de groenbuffer zal een aantal nieuwe wandelpaden worden aangelegd. De meeste hiervan zullen worden aangelegd in gebieden met een lage verwachting of in gebieden die al zijn vrijgegeven.

Advies deelgebied Waterdijk

Geen archeologisch onderzoek noodzakelijk

Wanneer de wallen worden aangelegd op het maaiveld met van elders aangevoerde grond, kan het aanleggen als archeologie vriendelijk worden gezien. Ook het planten van bomen op de hoogste delen van de wal kan als archeologie vriendelijk worden gezien. Volgens het inrichtingsplan wordt deze vorm van beplanting toegepast in de buurt van archeologische vindplaatsen. Daarom is archeologisch onderzoek voorafgaand aan het aanleggen van de wal in het bovenstaande geval niet noodzakelijk.

De bomen, die gepland zijn langs de Deventerweg en het westelijke deel van de Waterdijk ter hoogte van huisnummer 1, kunnen zonder archeologisch onderzoek worden gepland. Dit geldt ook voor het bosperceel dat gepland is in dit deel van het plangebied. Ook de bospercelen die gepland zijn langs de Molbergsteeg en de Kruklandsweg kunnen worden aangelegd zonder archeologisch onderzoek.

Retentiegebied Pessinkwatergang (1) en Molbergsteeg (2) liggen in gebied met een lage archeologische verwachting of in vrijgegeven gebied. Deze kunnen dus worden aangelegd zonder voorafgaand archeologisch onderzoek.

Afstemming nodig

Langs de Waterdijk moeten drie locaties nog worden onderzocht: Waterdijk Noord – in 't Hof (proefsleuven), Waterdijk Noord IPC (proefsleuven) en Waterdijk Noordoost (opgraven), voordat de grondwal kan worden aangelegd. Deze locaties zijn aangewezen voor onderzoek, omdat ze binnen het bedrijvenpark vielen (buiten de groenbuffer van 2004) en nog niet zijn onderzocht of alleen proefsleuvenonderzoek heeft plaatsgevonden en nog niet zijn vrijgegeven. Op basis van de resultaten van het proefsleuvenonderzoek ten zuiden van de Waterdijk kunnen hier resten uit de prehistorie verwacht worden.

De aanleg van nat bos tussen de Waterdijk en de Molbersteeg bij boerderij Klein Bussink/Dijkman kan alleen archeologie vriendelijk plaatsvinden in de lage delen, die al relatief nat zijn. Wanneer de bomen ook op de hogere delen aan de kant van de boerderij worden gepland of wanneer de bodem van deze delen verlaagd wordt om nattere omstandigheden mogelijk te maken, worden de archeologische resten bedreigd.

Voor het archeologie vriendelijk aanleggen van de houtwallen die gepland zijn tussen de Waterdijk en de Kruklandsweg, is nader overleg noodzakelijk. Hierbij kan eventueel gekeken worden naar boomsoorten die relatief ondiep wortelen en naar maatregelen zoals ophogen met grond en in combinatie met het aanbrengen van worteldoek.

Archeologisch onderzoek noodzakelijk

Ten behoeve van de retentiegebieden zal een verdeelsloot worden aangelegd langs de Waterdijk, Kruklandsweg en Dortherweg. Langs de Waterdijk en het daarop aansluitende deel van de Kruklandsweg zal de sloot een nieuwe verstoring in een gebied met een middelhoge verwachting opleveren. Het grootste deel van de sloot valt in gebieden die nog zullen worden onderzocht. Bij boerderij Klein Bussink / Dijkman ligt de sloot echter in gebied dat nog niet eerder onderzocht is en waar gezien de relatieve hoogte en vindplaatsen in de omgeving wel archeologische resten verwacht worden.

Dit gebied (perceelnummer 109, kadastrale sectie N, Deventer) dient daarom voor de aanleg van de sloot en het eventuele afgraven of planten van het natte bos archeologisch onderzocht te worden. Het archeologisch onderzoek op deze locatie kan mogelijk worden gecombineerd met het onderzoek Waterdijk Noordoost of Waterdijk Noord.

Advies deelgebied Olthof

Geen archeologisch onderzoek noodzakelijk

De wallen, die worden aangelegd in gebieden die zijn vrijgegeven of in gebieden met een lage archeologische verwachting, kunnen zonder voorafgaand archeologisch onderzoek worden aangelegd.

De poelen en retentiegebieden zullen alleen worden aangelegd in gebieden die al zijn vrijgegeven en gebieden met een lage verwachting. Deze kunnen, met uitzondering van de poel het dichtst bij de rug ten zuiden van de Olthof, worden aangelegd zonder voorafgaand archeologisch onderzoek. De meeste bomen zullen worden geplant in gebieden die zijn vrijgegeven en kunnen zonder verder onderzoek worden geplant.

Het grootste deel van de wandelpaden zal worden aangelegd in gebieden met een lage verwachting en in gebieden die al zijn vrijgegeven. Het aanleggen van deze wandelpaden kan daarom plaatsvinden zonder voorafgaand archeologisch onderzoek.

Afstemming nodig

De grondwal langs de rug van de Olthof wordt voor een deel aangelegd in gebied dat nog niet definitief is onderzocht, omdat dit in de groenbuffer zou liggen. Op basis van het proefsleuvenonderzoek wordt hier uitgegaan van de aanwezigheid van resten uit de prehistorie. Op deze locatie dient de wal daarom alleen te worden aangelegd met van elders aangebrachte grond en dienen de bomen alleen op de hoogste delen van de wal te worden geplant. Het planten van bomen op de lagere delen van de wal en buiten de wal, kan door wortelwerking de archeologische resten verstoren.

De poelen zullen alleen worden aangelegd in gebieden die al zijn vrijgegeven en gebieden met een lage verwachting. Vanwege de nabijheid van de vindplaatsen ten zuiden van de Olthof wordt geadviseerd om tijdens de aanleg van de poel, die het dichtst bij de rug en de vindplaatsen ligt, een kostenloze archeologische waarneming uit te voeren. Hierbij wordt tijdens de aanleg meegekeken door een archeologisch team, waarbij eventuele

archeologische resten en landschappelijke verschijnselen snel kunnen worden gedocumenteerd.

De meeste bomen zullen worden geplant in gebieden die zijn vrijgegeven. Dit geldt echter niet voor de bomen die geplant zijn ten zuiden van de Olthof, langs de spoorlijn en bij de Dortherweg. Het planten van bomen op deze locatie kan archeologische resten verstoren. Door de aanwezigheid van een archeologische vindplaats op de rug ten zuiden van de Olthof en de middelhoge verwachting langs de Dortherweg, wordt geadviseerd te overleggen over maatregelen om deze bomen archeologie vriendelijk te plaatsen. Hierbij kan gedacht worden aan de keuze voor minder diep wortelende boomsoorten of beschermende maatregelen zoals ophogen met grond en aanbrengen van worteldoek.

De laan rond boerderij de Olthof wordt aangelegd op ongeveer 3,5 m afstand van de locatie van de watermolen. Deze watermolen wordt *in situ* behouden en is door middel van het bestemmingsplan beschermd. Het is verstandig om de exacte ligging en uitvoering van deze laan af te stemmen met de gemeentelijk archeoloog. Diep en breed wortelende planten kunnen de resten van deze watermolen verstoren door wortelwerking en/of het onttrekken van grondwater.

Een deel van het wandelpad ten zuiden van de Olthof zal worden aangelegd in gebied met een middelhoge verwachting, dat nog niet eerder is onderzocht. Wanneer dit wandelpad niet dieper zal worden gefundeerd dan 50 cm onder het huidige maaiveld, is voorafgaand archeologisch onderzoek niet noodzakelijk.

Vervolgtraject

Geen archeologisch onderzoek noodzakelijk

Wanneer de grondwal met van elders aangevoerde grond wordt aangelegd en in de omgeving van vindplaatsen alleen op de wal bomen worden geplaatst, is archeologisch onderzoek voorafgaand aan de werkzaamheden niet nodig.

Afstemming nodig

Voor een aantal locaties zal moeten worden gekeken naar de precieze inpassing van de inrichting. Voor het planten van bomen ten zuiden van de Olthof langs het spoor en de Dortherweg moet rekening gehouden worden met archeologische resten, waarbij een goede afstemming noodzakelijk is om de archeologisch kwetsbare plaatsen te kunnen ontzien. Dit geldt ook voor het wandelpad ten zuiden van de Olthof.

Archeologisch onderzoek noodzakelijk

Voorafgaand aanleg de verdeelsloot bij boerderij Klein Bussink/Dijkman is archeologisch onderzoek noodzakelijk. Dit geldt ook voor het natte bos op deze locatie, wanneer hiervoor grond wordt afgegraven of bomen geplant op de hogere delen. Het archeologisch onderzoek kan worden gecombineerd met één van de onderzoeken aan de Waterdijk. Hierbij moet worden aangetekend dat in de langs de Waterdijk voorafgaand aan het archeologisch onderzoek nog munitieonderzoek moet worden uitgevoerd vanwege de aanwezigheid van munitie uit de Tweede Wereldoorlog.

Tijdens de aanleg van de poel tussen de rug ten zuiden van de Olthof en het hogere deel van de Dortherweg zal een archeologische waarneming worden verricht. Verzocht wordt om, zodra de start van de werkzaamheden bekend is, een afspraak te maken met de

gemeentelijk archeoloog of de projectleider buitengebied van Archeologie Deventer. Dan kan een kostenloze waarneming worden gedaan tijdens de aanleg van de poel.

Planning en kosten

Voor de planning en kostenraming van het archeologisch onderzoek en de planning van de (kostenloze) waarneming kunt u, minimaal 4 maanden voor de start van de werkzaamheden, contact opnemen met de projectleider buitengebied van Archeologie Deventer, dhr. I. Hermsen, 0570-695418 / 06-51556385.

Paraaf Auteur

Paraaf Bevoegd Gezag

Voor nadere informatie:

Bart Vermeulen: b.vermeulen@deventer.nl of 06-51897912

Selectiebesluit archeologie, gemeente Deventer

Bevoegde overheid: Gemeente Deventer
Drs. B. Vermeulen
Postbus 5000
7400 GC Deventer

Datum: 02-02-2011

Locatie: Molbergsweg-Zuid

Projectnummer: 379

Onderzoekstap: Inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven (IVO-P)

In 2000 is een omvangrijk proefsleuvenonderzoek uitgevoerd in het plangebied Bedrijvenpark A1. Een aantal locaties is tijdens dit proefsleuvenonderzoek niet onderzocht. De locatie Molbergsweg-Zuid was één van die locaties.

Hier werd in november 2010 proefsleuvenonderzoek uitgevoerd door BAAC bv. De voorlopige resultaten van het proefsleuvenonderzoek zijn gerapporteerd als: R.G. van Mousch, 2011. *Evaluatieverslag IVO Molbergsweg-Zuid te Epse, gemeente Deventer*, 's Hertogenbosch.

Tijdens het archeologisch onderzoek zijn de resten van tenminste drie vindplaatsen aangetroffen die voorlopig gedateerd worden in de late prehistorie (midden bronstijd en ijzertijd) en late middeleeuwen en nieuwe tijd.

In het grootste deel van het onderzoeksgebied moet rekening gehouden worden met behoudenswaardige archeologische sporen. Aanbevolen wordt om, in geval van bodemverstoring een definitieve opgraving uit te voeren, tot aan de verstoring in het noordelijke deel van het onderzoeksgebied.

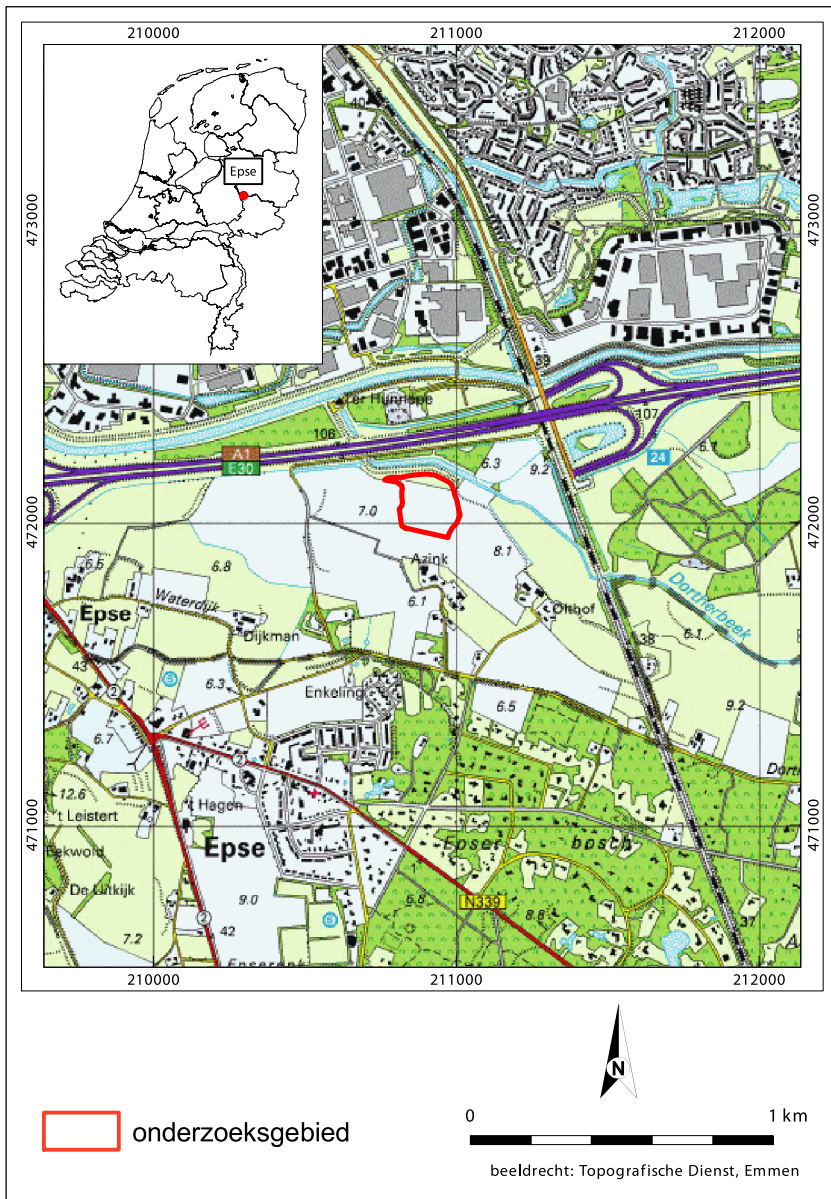
Dit advies wordt door het bevoegd gezag overgenomen. Op basis van de voorlopige resultaten van het proefsleuven onderzoek wordt besloten dat het onderzoeksgebied Molbergsweg-Zuid in aanmerking komt voor vervolgonderzoek in de vorm van een definitieve opgraving, met uitzondering van de verstoorde delen in het noorden van het onderzoeksgebied.

Voorafgaand aan deze werkzaamheden dient een Programma van Eisen te worden opgesteld dat moet worden goedgekeurd door de Bevoegde Overheid. De opgraving dient door een archeologisch bedrijf of instelling met een opgravingsvergunning te worden uitgevoerd.

Burgemeester en wethouders van Deventer,
Namens dezen,

B. Vermeulen

B. Vermeulen
Gemeentelijk archeoloog
Team Ruimte en Economie
Eenheid Ruimte en Samenleving

Evaluatie- en selectierapport 392 Opgraving Azink-Oost

Voor akkoord senior KNA-Archeoloog

Datum: 02-02-2011

Paraaf: *B. Vermeulen*

Evaluatieverslag Opgraving Azink-Oost

OPSTELLER Davy Kastelein
Archeologie Deventer (RS-EC-VMG)
Postbus 5000
7400 GC Deventer
Tel. 06-22788496
E-mail: d.kastelein@deventer.nl

Verantwoordelijk senior KNA archeoloog Bart Vermeulen
Gemeente Deventer (RS-SI-RE)
Postbus 5000
7400 GC Deventer
Tel. 06-51897912
E-mail: b.vermeulen@deventer.nl

DATUM 31-1-2011

OPDRACHTGEVER M. Arnoldus
Gemeente Deventer, RS-SI-GB
Postbus 5000, 7400 GC Deventer
Tel. 0570-693677
E-mail: mc.arnoldus@deventer.nl

BEVOEGD GEZAG Drs. B. Vermeulen, gemeentelijk archeoloog
Gemeente Deventer, RS-SI-RE
Postbus 5000, 7400 GC Deventer
Tel : 0570-694247/ 06-51897912
E-mail: b.vermeulen@deventer.nl

Projectnaam	Opgraving Azink-Oost
Provincie	Overijssel
Gemeente	Deventer
Plaats	Epse
Toponiem	Erve Azink
Kaartbladnummer	33F
x,y-coördinaten	201.795/472.085
CMA/AMK-status	nvt
Archis-monumentnummer	nvt
Archis-waarnemingsnummer	nvt
Onderzoeksmelding (art. 46 Mw)	43302
Onderzoeksnummer	34562
Oppervlakte plangebied	52,7 ha
Oppervlakte onderzoeksgebied	3.400 m ²
Huidig grondgebruik	akker

1. Inleiding

Van 2 november 2010 tot 20 januari 2011 is er met enige onderbrekingen ten gevolge van het winterse weer door Archeologie Deventer een definitief onderzoek middels een opgraving (KNA stap Opgraven) uitgevoerd op de locatie Azink-Oost. Het onderzoek op de locatie Azink-Oost maakt deel uit van een grote reeks onderzoeken die is uitgevoerd in Epse Noord in verband met de voorgenomen aanleg van het Bedrijvenpark A1. In totaal zijn er 21 werkputten aangelegd en is 4.408 m² opgegraven.

Doel was behoud *ex-situ* van archeologische resten uit het onderzoeksgebied. Ten einde deze doelstelling te waarborgen is er een Programma van Eisen opgesteld met hierin een aantal onderzoeksvragen.¹

Het onderzoek is gebaseerd op het proefsleuven onderzoek (IVO) dat in 2000 door archeologie Deventer is uitgevoerd.² De onderzoekslocatie maakt deel uit van een reeks vindplaatsen daterend uit het mesolithicum tot en met de late middeleeuwen en nieuwe tijd. Op de locatie van de onderzoekslocatie Azink-Oost zijn de resten van een Gasselte B boerderij gevonden en zijn een aantal erfgreppels en verkavelingsstructuren gevonden. Op basis hiervan is besloten om op deze locatie een vervolgonderzoek in de vorm van een opgraving uit te voeren.

Direct ten oosten van de opgraving vond gelijktijdig met de opgraving op Azink-Oost een proefsleuvenonderzoek plaats waarbij de aanwezigheid van grootschalige laat prehistorische resten is vastgesteld. Daarnaast zijn met name in het westen en zuiden van dit onderzoeksgebied vol- en laatmiddeleeuwse sporen aangetroffen. Over het algemeen ging het bij deze recentere sporen om verkavelings- en ontginningsgreppels die zeer waarschijnlijk een relatie hebben met de vindplaats op de locatie Azink-Oost.

Op basis van de sporen en het aangetroffen vondstmateriaal zijn er binnen de vindplaats Azink-Oost voornamelijk drie gebruiksfases te aan te wijzen. Allereerst is er een 10de-13de eeuwse fase, een engere datering is voornamelijk niet te geven, waarin er tenminste een Gasselte B boerderij heeft gestaan met een aantal bijgebouwen. Het lijkt in die periode te gaan om een redelijk doorsnee erf. Er is slechts weinig importmateriaal uit die periode aangetroffen. De westgrens van de vindplaats kon tijdens het onderzoek niet worden bepaald en ligt vermoedelijk in het op basis van het IVO vrijgegeven gebied.

De volgende fase is een 14de-vroeg 15de eeuwse gebruiksfase waarin sprake moet zijn geweest van tenminste gedeeltelijke steenbouw. Gezien het voor het platteland rijke vondstenspectrum moet gedacht worden aan bewoning door lage landadel.. Aan het begin van de nieuwe tijd is het onderzoeksgebied niet meer bewoond en lijkt het nog uitsluitend in gebruik als landbouwgrond. Er zijn resten aangetroffen van ondermeer een mogelijke hopplantage.

Het gebied dat op basis van het IVO in aanmerking kwam voor een definitief onderzoek is volledig opgegraven. Er is daarom op deze locatie geen aanleiding meer voor archeologisch vervolgonderzoek. De geselecteerde vindplaats Azink-Oost kan daarmee in archeologisch opzicht worden vrijgegeven.

Er valt echter op te merken dat de begrenzingen van de diverse vindplaatsen deels onduidelijk zijn gebleven. Met name richting het westen toe lijkt vooral de 10de-13de eeuwse vindplaats verder door te lopen. Ook met de extra uitbreidingen van het puttenplan is geen zekerheid gekregen. Dit deel van het terrein is in een eerdere fase van de AMZ cyclus echter reeds vrijgegeven en vervolgonderzoek kan niet dwingend worden voorgeschreven. Het is archeologisch opzicht de moeite waard om het deel ten westen van de opgraving door amateurs of door een archeologisch opleidingsinstituut zoals bijvoorbeeld de HBO Archeologie opleiding Saxion Next te laten onderzoeken.

¹ Kastelein & Mittendorff, 2010.

² Appels, 2002.

2. Werkwijze

Er is voorafgaand aan het onderzoek een strategie bedacht waarbij 18 werkputten zouden worden aangelegd met een grote van 10 X 20 m met elk één opgravingsvlak. De eerste reeks werkputten zou in een kruis over het plangebied aangelegd worden waarbij het doel was om in een vroeg stadium van het veldonderzoek de nog aanwezige resten van de in het vooronderzoek aangetroffen boerderijplattegrond bloot te leggen en om de sporenintensiteit vast te stellen. Tevens was het doel om in de eerste fase de grenzen van de vindplaats te bepalen, hetzij in de vorm van een fysieke begrenzing zoals een erfgreppel, hetzij door het ontbreken van verdere grondsporen. Indien er sprake was van een erfgreppel dan diende deze in ieder geval onderzocht te worden en gecoupeerd. Vanuit het centrale kruis zouden de resterende kwadranten worden opgegraven waarbij er ingezet diende te worden op de meest sporenrijke delen zodat het puttenplan van fase 2 indicatief was. In beginsel diende de gehele gedefinieerde vindplaats te worden opgegraven tenzij gedurende fase 2 zou blijken dat bepaalde delen van het onderzoeksgebied geen sporen meer bevatten. Het totaal te onderzoeken oppervlak bedroeg op basis van het PvE ca. 3.400 m².

Daar de vindplaats veel groter bleek dan aanvankelijk was aangenomen, zijn er extra zoekseuven aangelegd om de begrenzing van de vindplaats vast te stellen. In totaal is er 4.408m² opgegraven en zijn 21 werkputten aangelegd. Daarbij is tevens het vooropgezette puttenplan losgelaten en is steeds getracht de voor dat moment meest prangende vragen zoals aard van de aangetroffen fenomenen alsmede de omvang van de site vast te stellen.

Qua aanlegvolgorde is in eerste instantie het PvE gevolgd. De putten van fase 1, in de vorm van het reeds genoemde kruis zijn volledig aangelegd (in volgorde van aanleggen werkput 1, 2, 3, 4, 5, 6 en 7).

Binnen de werkputten 1, 2, 5, en 6 lag de Gasselte B plattegrond die in het onderzoek van 2000 al aangetroffen was. Voor het overige is nog een aantal paalkuilen en greppels aangetroffen. Opvallend was spoor 10, een brede gebogen sloot die op een aantal plaatsen zeer veel 14de en 15de eeuwse gebruikskeramiek opleverde en een aantal interessante metaalvondsten. Zo zijn er een ruiterspoor, een ijzeren mes en zijn er een paar stukken bronsblik van een emmer of schaal gevonden. Daarnaast onderscheidde de bovenzijde van de greppel zich door een grote hoeveelheid bouwkeramiek.

Met name in het zuiden van de opgraving. (werkput 3 en 4) kon in eerste instantie geen uitsluitsel worden gegeven over het al dan niet aanwezig zijn van gebouwplattegronden Hier werd een drietal parallelle greppels aangetroffen met in put 4 een palenzwerm van vierkante paalkuilen.

Om te controleren of in de palenzwerm geen plattegrond verborgen zat, is in overleg met het bevoegd gezag gestart met een uitbreiding in het zuidoostelijk deel van de opgraving (werkput 8 en 9) De palenzwerm in werkput 4 zette zich voort in werkput 8 en 9. Het bleek te gaan om een aantal palenrijen die naar elkaar toeliepen en die geflankeerd werden door een aantal greppels zodat er het beeld ontstond van een soort taartpunt. Mogelijk betreft het een hopplantage of een andere agrarische structuur. In het oostelijk deel van werkput 8 is een brede (subrecente) verstoring (S 238) waargenomen. Op de GBKN is deze nog te zien als perceelsgrens.

Teneinde de palenzwerm/ hopplantage te begrenzen zijn vervolgens de werkputten 10, 11 en 12 aangelegd.

Werkput 10 bevatte een kleine vierpalige spieker. Er is bij het couperen geen dateerbaar materiaal uitgekomen. De spieker is bemonsterd. Gezien de geringe omvang zou het mogelijk om een prehistorische spieker kunnen gaan. Er zijn echter op de gehele opgraving geen andere prehistorische sporen waargenomen. Voor het overige bevatten alle drie de werkputten enkele greppels en een klein aantal paalkuilen.

Werkput 13, in het noordwestelijke deel van de opgraving is aangelegd om het verloop van de sloot (S10) verder te kunnen volgen en om de grenzen van het erf van de boerderij vast te kunnen stellen. Dit spoor bevatte richting het noordwesten toe steeds minder materiaal. Er is geen greppel waargenomen die tot de fase van de boerderij lijkt te kunnen behoren. Mogelijk is deze echter bij de aanleg van de greppel (S10) vergraven.

Werkput 14 en 15 vormen de noordoostelijke begrenzing van de opgraving. Het verloop van de sloot (S10) was hier goed te volgen. In het oosten wordt deze greppel uiteindelijk oversneden door een brede noord-zuid georiënteerde reeks greppels. Een deel van deze greppels is pas in de 19de of de 20de eeuw gedicht. De lijn van deze greppels is heden ten dage nog te vinden als perceelsgrens op de GBK.

Voor het overige bevatten de werkputten 14 en 15 met name in het noordelijk deel enkele diep reikende paalkuilen en een grote rechthoekige kuil van ongeveer 3,5 bij 6 meter. Na couperen bleek dat het om een ondiepe 14de of 15de eeuwse kuil ging, mogelijk een half ingegraven kelder. De volgende werkputten (werkput 16 en 17) zijn onder extreem koude omstandigheden aangelegd. Werkput 16 bleek in de zuidelijke helft een sporezwerm van grote donkerbruingrijze paalkuilen te bevatten. Hierin zit mogelijk een roedenberg of een kleine schuur verborgen. In werkput 17 is een grote 14-palige schuur aangetroffen die qua oriëntatie haaks op de Gasselte B boerderij ligt. Ook de vulling van de sporen komt overeen zodat er goede gronden zijn om deze twee aan dezelfde gebruiksfase toe te wijzen. Een bijbehorende erfgreppel is niet aangetroffen zodat het erf aan de west zijde niet begrensd is.

Werkput 18 vormde de oostelijke afronding van de vindplaats. Het zuidelijk deel bevatte een aantal greppels die in een eerder stadium van de opgraving ook al waren waargenomen. Daarnaast bevatte de werkput een groot aantal paalkuilen waarvan er 1 zeer veel bouwpuin bevatte. Mogelijk gaat het om een overblijfsel van de laatmiddeleeuwse bewoningsfase.

Tot slot zijn de werkputten 19 tot en met 21 aangelegd. Werkput 19 vormde een uitbreiding van werkput 8 en diende vooral om te bepalen wat de verstoring S 238 in werkput 8 voorstelde. Het leek in eerste instantie te gaan om een zeer brede greppel of een samenloop van greppels of mogelijk zelfs een gracht met op een dieper niveau een groot aantal spitbanen. De verstoring buigt in werkput 19 sterk af, deze afbuiging bleek achteraf duidelijk op het GBK waarneembaar als een perceelsgrens.

Werkput 20 en 21 zijn aangelegd in de vorm van t zoek sleuven waarbij werkput 20, in het noordwestelijke deel van de opgraving diende om het verloop van een aantal greppels vast te kunnen stellen. Werkput 21 diende eveneens om het verloop van een greppel te bepalen. Deze werkput is echter ook aangelegd om vast te stellen of de hopplantage in het zuidelijk deel van het opgravingsterrein verder door zou lopen naar het zuiden hetgeen niet het geval bleek te zijn.

De opgravingsvlakken zijn aangelegd met een bandenkraan en de platte bak. Hierbij werden de bovenste lagen in dikkere lagen afgegraven en werden naar onderen steeds dunnere lagen gehanteerd. Bij het machinaal aanleggen werden waar mogelijk in ieder geval de onderste lagen van het vlak met een metaaldetector onderzocht.

Aanleg vondsten zijn zo veel mogelijk aan sporen in het vlak gekoppeld. Het opgravingsvlak is aangelegd in de top van het natuurlijke zand. Direct na het machinaal aanleggen van het vlak is het gehele vlak met de schep opgeschaafd en aangekrast. Na het fotograferen zijn in de verschillende werkputten buizen geslagen zodat de vlakken konden worden getekend (schaal 1:50). Alle sporen zijn voorzien van een spoornummer en aansluitend beschreven. De spoor, foto en vondstnummering is uniek.

Vrijwel alle sporen die niet met zekerheid natuurlijk of recent waren, zijn gecoupeerd. Alleen aan het einde van de opgraving zijn een aantal sporen die met zekerheid niet tot gebouw structuren behoorden niet gecoupeerd. Alle relevante sporen zijn na het couperen getekend (schaal 1:20) en gefotografeerd. Een interpretatie is ingevuld in de sporenlisjt. Alle gedocumenteerde sporen zijn aansluitend afgewerkt Wanneer bij het machinaal afwerken van de coupes vondstrijke lagen werden aangetroffen zijn deze integraal in *big-bags* geschept en aansluitend gezeefd. Over het algemeen werd eerst een aantal kruiwagens over de 2 mm zeef verwerkt. Toen er geen kleine zoologische resten zoals visschubben werden aangetroffen is de rest van het materiaal over 5 mm zeef gezeefd.

Alle vlakken zijn om de 3 m gewaterpast, het maaiveld om de 5 m. In de putten uit fase 1 zijn om de twintig meter profielkolommen van tenminste 1 m breed opgenomen. Waar nodig zijn deze handmatig verdiept om een beter beeld te krijgen van de fysische geografie van de ondergrond. Ook is er een aantal aanvullende profielen over een aantal greppels gezet.

Gedurende fase 1 zijn de lagen in het profiel op de locaties van de opgenomen profielen bemonsterd in *big-bags* en vervolgens gezeefd op de 5 mm zeef teneinde de ontwikkeling van het plaggendek vast te kunnen stellen. Later zijn ook enkele op andere op het oog interessante locaties binnen de opgraving profielen bemonsterd.

3. Voorlopige resultaten

Tijdens de opgraving zijn de resten van een 10de-13de eeuws boerenerf opgegraven. Het gaat tenminste om een Gasselte B boerderij met haaks daarop staand een grote schuur die op basis van de vulling van de sporen tot dezelfde fase lijkt te behoren. Daarnaast zijn een aantal sporenclusters aangetroffen waarin tenminste één roedenberg lijkt te zitten en is er een relatie aan te wijzen tussen het erf en een aantal aangetroffen efgreppels. De westelijke begrenzing van het erf is echter niet vastgesteld. Opvallend in dat licht is dat er geen waterputten of waterkuilen zijn aangetroffen. Deze liggen kennelijk verder naar het westen of deze waren meer in de richting van het beekdal gelegen al lijkt het erf aan de noordzijde wel goed begrensd. Het niet kunnen begrenzen van het erf betekent tevens dat het niet mogelijk is om met zekerheid vast te stellen of het erf één of mogelijk meerdere fasen heeft gekend.

In de 14de en 15de eeuw lijkt er een gebouw van omvang te hebben gestaan. Hoewel er geen eenduidige sporen die op steenbouw duiden zijn aangetroffen, wijzen grote hoeveelheden baksteen in ondermeer een brede sloot met daarnaast veel import aardewerk duidelijk in deze richting. Bovendien is er in dezelfde sloot (S10) bij metaaldetectie ondermeer een ruiterspoor aangetroffen. In een beperkt aantal sporen, verdeeld over meerdere werkputten is in een aantal kuilen een opvallend grote hoeveelheid fijn baksteenpuin aangetroffen. Mogelijk zijn deze sporen na verdere uitwerking van de sporen alsnog toe te wijzen aan een op poeren gebouwd bouwwerk.

Op basis van de voorlopige opgravingsresultaten lijkt het er op dat het erf uit de 14de-15de eeuw vrijwel volledig te begrenzen is. Alleen naar het noorden toe is dit niet gelukt. Daarbij dient opgemerkt te worden dat ook bij deze gebruiksfase van het terrein geen bijbehorende waterput is aangetroffen. Het terrein loopt naar het noorden echter sterk af in verband met de nabijheid van het beekdal zodat naar verwachting niet veel sporen gemist zullen zijn.

In het zuidelijk deel van het onderzoeksterrein is sprake van een grote hoeveelheid paalkuilen en greppels. Mogelijk houden deze verband met een hopplantage. De palen liggen in een aantal naar elkaar toe lopende rijen. De sporen zijn allemaal tussen de 40 en 50 cm diep en rechthoekig. Er is slechts een beperkte hoeveelheid scherven in de sporen aangetroffen. Vooralsnog worden de sporen gedateerd in de 16de eeuw.

Tot slot zijn er gedurende de opgraving enkele stuks bewerkt vuursteen aangetroffen. Het zeer beperkte aantal gekoppeld aan de sterk uiteenlopende datering van de aangetroffen vondsten doet vermoeden dat deze fragmenten als zwerfafval te beschouwen zijn die mogelijk met agrarische werkzaamheden vanaf de *echte* vuursteensite op Epse Noord in het onderzoeksgebied Azink-Oost terecht zijn gekomen.

3.1 Landschap

Het terrein is gelegen op een relatief laaggelegen dekzandwieling die voornamelijk bestaat uit oud dekzand dat sterk cryoturbeerd is met veel ijzervlekken en concreties. Deze dekzandwieling ligt in het verlengde van een kilometerslange reeks oost-west georiënteerde dekzandruggen die parallel aan de Dortherbeek gelegen zijn. In bodemkundig opzicht is er sprake van een slecht ontwikkelde veldpodzolbodem op de hogere delen van de dekzandwieling en een bekeerde op de flanken. De relatief lage ligging in het plangebied is zonder enige twijfel de reden voor het ontbreken van prehistorische resten.

3.2 Sporen en structuren

Code	Interpretatie	Aantal sporen
-	Administratief beschreven	1
GW	Greppel	46
KEL	Kelder	1
KL	Kuil	26
KLA	Afvalkuil	1
LGBO	Bouwvoor	2
LGBV	Plaggendek	2
LGN	Natuurlijke laag	2
PK	Paalkuil	354
SPK	Karrespoor	2
SPP	Ploegspoor	6
SPS	Spitspoor	2
VERVAL	Vervallen	2
VLAK	Natuurlijk vlak	9
VSD	Dierlijke verstoring	11
VSN	Natuurlijke verstoring	104
VSR	Recente verstoring	3

Tabel 1 Aangetroffen spoorcategorieën

Middeleeuwen

Vrijwel alle antropogene sporen die zijn aangetroffen in de noordelijke helft van het plangebied stammen uit de volle en of late middeleeuwen. Er lijkt sprake te zijn van een fasering in twee perioden. De eerste fase loopt van de 10de tot en met de 13de eeuw en de tweede bewoningsfase van de 14de tot en met de vroege 15de eeuw. Uit deze laatste periode is vooralsnog geen duidelijk plattegrond aan te wijzen. Dit kan mede het gevolg zijn van het bouwen op poeren waardoor de sporen van de belangrijkste gebouwen het minst diep hebben bereikt. Er zijn een aantal sporen waargenomen die tot een gebouw kunnen hebben behoord dat op poeren gefundeerd is geweest. Er zijn in het werkput 7 en 18 wel een paar sporen gezien waarin zeer veel fijn bouwpuin zat. De uitwerking moet uitwijzen of deze inderdaad te koppelen zijn aan een gebouw dat op poeren gestaan heeft.

De begrenzing van beide erven blijft ten dele onzeker. Op basis van voorlopige herinterpretatie van de gegevens van het onderzoek uit 2000 valt op te maken dat zeker het Gasselte B erf waan de westzijde mogelijk veel groter is geweest.

Nieuwe tijd

Uit de vroege nieuwe tijd is een groot cluster met paalkuilen van een mogelijke hopplantage en een aantal bijbehorende verkavelingsgreppels aangetroffen. De sporen lijken zich voornamelijk te beperken tot de zuidelijke helft van de opgraving. Daarnaast is aan de oostelijke zijde van de opgraving een brede noord-zuid georiënteerde greppel waargenomen die in ieder geval voor een deel recent is. Ook op de GBK is deze als perceelsgrens te herkennen. In de uitwerking zal in ieder geval deels de koppeling kunnen worden gemaakt met ouder historisch kaartmateriaal.

3.3 Vondstmateriaal

Anorganische materialen

Aardewerk

Bij het aardewerk worden ook pijpen voorwerpen gerekend. In dit onderzoek betreft dat onderdelen van kleipijpen. Al het aardewerk dat in het veld is aangetroffen, is meegenomen. Het aardewerk is met een vondstkaartje met de relevante informatie in een vondstzakje gestopt en naar binnen gebracht.

Het aardewerk werd gewassen en te drogen gelegd in de droogstelling. Het droge aardewerk is geteld en op de splitslijst geadmineistreerd. Daarna is het aardewerk met Oost-Indische inkt genummerd. Hierbij wordt op aan de rand van de binnenkant van de scherf een nummer aangebracht, Dit nummer bestaat uit het projectnummer gevolgd door een streepje en het vondst- of monsternummer (bijvoorbeeld 392 – 12 of 392 – M3). Ook al bevat een vondst- of monsternummer meerdere scherven, alle scherven van dat nummer krijgen dezelfde nummering. Na wassen, drogen en nummeren zijn de vondsten opgeslagen in het depot.

Er is slechts een beperkt aantal grotere gesloten vondstcomplexen aangetroffen.

Het gaat in dit licht alleen om de vondsten uit de greppels S10 en S43. Beide complexen zijn van voldoende omvang om uitgebreider te beschrijven met verwijzing naar het Classificatiesysteem voor Laat- en Post-middeleeuws Aardewerk en Glas ('Deventer Systeem'). Het overige materiaal zal slechts in algemene zin beschreven hoeven worden waarbij de nadruk zal liggen op het dateringsaspect.

Metaal

Niet al het metaal dat tijdens de opgraving gevonden is, is meegenomen maar een selectie van het metaal. Hierbij is onderscheid gemaakt tussen de verschillende metalen en de functie van het object. Voorwerpen van andere metalen dan van ijzer zijn altijd meegenomen. Gereedschap en bijzondere voorwerpen van ijzer zijn eveneens meegenomen. Spijkers, nagels en onduidelijke brokken roest uit de bouwvoor en de bovenste esdeklagen zijn niet meegenomen. De metaalvondsten zijn in het veld geadmineistreerd en met een vondstkaartje in een zakje gestopt. De metaalvondsten zijn, apart gehouden van de vondsten die binnen direct gewassen kunnen worden. Op deze manier is de kans dat de metalen objecten per ongeluk gewassen worden geminimaliseerd.

De metalen voorwerpen zijn niet gewassen. Bijzondere vondsten, zoals het ruiterspoor uit spoor 10 en een ijzeren mes, zijn onder natte condities bewaard tot het moment dat deze ter conservering en restauratie kunnen worden gestuurd. De voorwerpen worden, voordat deze naar de specialist gestuurd worden, gefotografeerd. Wanneer de objecten geconserveerd en eventueel gerestaureerd zijn, worden ze op schaal getekend en nogmaals gefotografeerd.

Voorwerpen die niet ter conservering en restauratie weggestuurd werden, worden intern geconserveerd. Er zijn nog geen aanvullende conserverende handelingen verricht zoals het aanbrengen van een laag tannine op ijzeren voorwerpen.

Natuursteen

Onder het natuursteen valt hier ook het vuursteen, dit zal ook niet apart beschreven worden. Natuursteen met bewerkingsporen en natuursteen van een bijzondere steensoort zijn altijd meegenomen.

Het natuursteen is samen met een vondstkaart met alle relevante informatie in een ziplock vondstzakje gedaan en naar binnen gebracht. Het natuursteen wordt binnen gewassen en te drogen gelegd in de droogstelling. Hierna wordt het geteld en geadmineistreerd. Wanneer mogelijk wordt hier al een onderscheid gemaakt in de steensoort. Zo wordt bijvoorbeeld het vuursteen apart geteld en op

de splitslijst gezet. Hierna wordt het natuursteen in een zakje met een kaartje opgeslagen in het depot tot het moment dat het project uitgewerkt wordt. Kwetsbaar natuursteen wordt apart behandeld wanneer het binnengebracht wordt. Een voorbeeld hiervan is tefriet. Deze steensoort kan zeer broos zijn. Indien deze gewassen wordt, kan de steen afbrokkelen en zelfs verpulveren. Daarom is kwetsbaar tefriet eerst te drogen gelegd in de droogstelling. Het droge tefriet werd met een zacht borsteltje of kwast voorzichtig schoongemaakt, waarna ze zijn geteld en geadmistriseerd, op de splitslijst gezet en in het depot opgeslagen.

Er zijn vooral bij het bemonsteren in *big-bags* relatief veel onbewerkt kleine stenen (kiezels) en natuurlijk vuursteen uit het veld mee naar binnen genomen of uit een monster gehaald. Deze zijn bij het verwerken van de monsters zonder aanvullende documentatie gedeselecteerd.

Bouwkeramiek

In het veld is een klein gedeelte van de bouwkeramiek meegenomen. Na het wassen en drogen van de bouwkeramiek zijn de fragmenten genummerd. Op de splitslijst is het onderscheid tussen baksteen en plavuiz gemaakt. Bij de vondstverwerking en de deponering van het vondstmateriaal is wel een selectie gemaakt, zodat niet alle baksteenfragmenten zonder extra informatie in het depot opgeslagen zou worden. Alleen die fragmenten van baksteen en plavuzen die karakteristieke of daterende kenmerken bevatten, of groter zijn dan een bepaalde afmeting, worden bewaard. Voorbeelden van karakteristieke kenmerken zijn sporen van secundaire verbranding, sporen van zand, afdrukken van handen of poten en versiering in reliëf. Wel zijn alle binnengebrachte fragmenten gewogen en gemeten.

Glas

In het veld is al het aangetroffen glas verzameld en met een vondstkaartje in een ziplock-zak gestopt. Er zijn geen complete voorwerpen aangetroffen, enkel scherven. Binnen is het glas gewassen en weer in een zakje met water gedaan om afbladdering te voorkomen. Het glas is na administratie ook op deze wijze opgeslagen in het depot.

Organische materialen

Gezien het ontbreken van diepere sporen zoals waterputten of waterkuilen die tot onder het grondwaterniveau reiken zijn er geen organische materialen zoals hout of leer aangetroffen.

In een enkel spoor en in de zeefmonsters is wat dierlijk bot aangetroffen. Dit botmateriaal is op de splitslijsten gezet en vooralsnog droog opgeslagen in het depot.

Voor de uitwerking zal alleen het bot uit gesloten en dateerbare context worden beschreven.

Materiaal categorie	Aantal
Keramiek	578
Bot, dierlijk	65
Glas	5
Pijpaarde	1
Vuursteen	3
Verbrand leem	1
Natuursteen	21
Slak, sintel	4
Metaal	11

Tabel 2 Aangetroffen vondstcategorieën (excl. monsterinhoud).

De totalen die in tabel 2 genoemd worden zijn de hoeveelheden vondsten uit het veld zonder de totalen die zijn aangetroffen bij het zeven van de diverse monsters. Voor bijvoorbeeld de keramiek is de voorlopige schatting dat het uiteindelijke aantal scherven het tienvoudige bedraagt van hetgeen in tabel 2 wordt vermeld. Het verwerken van de vondsten uit de monsters verkeerd echter nog in het beginstadium zodat er nog geen splitslijsten met aantallen beschikbaar zijn.

Vuursteen

Tijdens de opgraving is een beperkt aantal stuks bewerkt vuursteen aangetroffen. Vermeldenswaardig zijn de vondst van een mesolitische steilgeretoucheerde schrabber en een halve neolithische geslepen bijl. Deze laatste is aangetroffen in de vulling van de sloot (S10). Het vuursteen uit de zeefmonsters is nog niet uitgebreid bekeken. Een quickscan laat zien dat er geen sprake kan zijn geweest van een vuursteensite op de onderzoekslocatie.

3.4 Monsters

Conform het PvE is een veertiental profielkolommen bemonsterd in lagen van 10 cm. De monsters zijn gezeefd over een 5 mm zeef en vervolgens is het vondstmateriaal uit het zeefresidu gezocht. De vondsten zijn inmiddels voor het grootste deel op een splitslijst verwerkt en deels genummerd (bijv. M3-18). Een uitwerking van het materiaal moet nog plaatsvinden.

Daarnaast zijn van een aantal sporen met hoge potentie pollenmonsters genomen om meer te kunnen zeggen over het agrarische gebruik van het terrein. Zo zijn uit de verschillende perioden van de bewoning van het terrein diepe greppels diepere, kansrijke vullingen bemonsterd en zijn een aantal diepe paalkuilen en een flankerende greppel en van de mogelijke hopplantage bemonsterd om vast te kunnen stellen of het daadwerkelijk om een hopplantage gaat. Op dit moment is het nog te vroeg in de uitwerking om exact te kunnen zeggen welke monsters uiteindelijk de moeite van het onderzoeken waard zullen zijn. Onderstaande monsters zijn in ieder geval van belang voor het onderzoek:

Uit de vroegste bewoningsfase zijn uit een 10de-12de eeuwse sloot (S 316) pollenmonsters genomen. De sloot lijkt in meerdere fasen dicht te zijn geraakt.

Veel potentieel hebben ook de monsters die genomen zijn uit de grote greppel(S10) die behoort tot de 14de-15de eeuwse fase. Dit spoor reikte tot ver onder huidige grondwaterpeil.

Tot slot lijkt ook het pollenmonster monster van een diepe paalkuil (S 485), die behoort tot de mogelijke de hopplantage het onderzoeken waard.

Afhankelijk van de beantwoording van de onderzoeksvraagstellingen en het beschikbare onderzoeksbudget zal een definitieve selectie van de te onderzoeken monsters worden gemaakt.

3.5. Selectie en deponering

Na afronding van de uitwerking worden alle vondsten en documentatie opgeslagen in het gemeentelijk depot voor bodemvondsten, met uitsluiting van te deselecteren vondsten.

Het specialistisch onderzoek aan pollenmonsters, macroresten, natuursteen, metaal, glas en keramiek verkeert op het moment van schrijven van dit document nog in het beginstadium. Hetzelfde geldt voor de conservering van kwetsbaar materiaal zoals als metaal en glas zodat het nog prematuur is om een indicatie te geven van de hoeveelheden uit te werken monsters en of het aantal te conserveren objecten.

Voorlopige conclusie en aanbeveling

In de definitieve rapportage zullen de in het Programma van Eisen opgestelde onderzoeksvragen (zie onder) worden beantwoord. Aangezien het thans om een evaluatieverslag gaat en de definitieve uitwerking nog dient plaats te vinden, zal op dit moment slechts ten dele ingegaan worden op de algemene onderzoeksvragen (1 tot en met 27).

Recapitulatie van de onderzoeksvragen³ en voorlopige beantwoording

1. *Zijn er in het onderzoeksgebied sporen uit een andere periode aanwezig dan voorafgaand aan het onderzoek werd verwacht? Zo ja, om welke perioden gaat het en wat is de aard van deze sporen?*

Op basis van het vooronderzoek werd uit gegaan van sporen uit de volle en late middeleeuwen en uit de nieuwe tijd. Er zijn gedurende de opgraving geen sporen uit andere perioden aangetroffen met als mogelijke uitzondering een spieker in werkput10.

Middeleeuwen en Nieuwe Tijd

2. *Wat zijn de afmetingen en de datering van de in het vooronderzoek aangetroffen Gasselte B plattegrond?*

De boerderij heeft een omvang van 16 m X 7 m. Er is geen daterend materiaal in de sporen van de plattegrond aangetroffen.

3. *Zijn er meerdere gebruiks- en of verbouwingsfasen in te herkennen?*

Er is een Gasselte B plattegrond aangetroffen zonder verbouwingsfasen. Gezien het op grote schaal voorkomen van middeleeuws bouwkeramiek op de site is een opvolger al dan niet op poeren gebouwd waarschijnlijk. Aan het begin van de nieuwe tijd was de zuidelijke helft van het terrein in gebruik als mogelijke hopplantage.

Omdat niet de gehele vindplaats is opgegraven is het mogelijk dat er meer gebruiksfasen zijn geweest. Een definitief antwoord is op basis van de huidig voorliggende onderzoeksdata niet te geven.

4. *Wat is de aard, datering en kwaliteit van deze resten?*

De fase van de Gasselte B boerderij is globaal te dateren in de 10de -13de eeuw. Het lijkt te gaan om een redelijk standaard boerenerf. Een eerste blik op de vondsten die te koppelen zijn aan deze periode laat een normaal beeld zien met slechts een kleine component import aardewerk.

De latere fase moet een bovengemiddelde status hebben gehad. Naast het voorkomen van grote hoeveelheden bouwkeramiek is veel 14de en 15de eeus gebruikskeramiek aangetroffen en er is een ruiterspoor gevonden.

5. *Is er sprake van meerdere hoofdgebouwen? Zo ja, zijn deze gelijktijdig of niet en om welke typen plattegronden gaat het?*

Nee, er lijkt op basis van het opgegraven areaal sprake van een Einzelhof. Er is een Gasselte B boerderij opgegraven.

6. *Is er sprake van bijgebouwen, zo ja hoe zagen deze eruit en zijn deze in een typologie onder te brengen?*

³ Kastelein & Hermsen 2010.

Voorlopig is er tenminste sprake van een grote schuur en waarschijnlijk een roedenberg. De uitwerking van de sporen dient echter nog plaats te vinden.

7. *Is er sprake van één of meerdere waterputten en kunnen deze aan specifieke gebouwplattegronden worden gekoppeld?*

Er zijn geen waterputten aangetroffen. Mogelijk lagen deze in het niet opgegraven deel van het nederzettingsterrein of betrok men het water rechtstreeks uit de Dortherbeek.

8. *Hoe is het erf ruimtelijk en functioneel ingedeeld?*

De beantwoording is pas mogelijk na het uitwerken van de sporen.

9. *Treden in deze indeling in de loop van de looptijd van het erf veranderingen op?*

Zie 8.

10. *Bestaan er aanwijzingen voor andere activiteiten dan agrarische, zoals ambachtelijke productie van bijvoorbeeld ijzer?*

In de 14de en 15de eeuw lijkt het terrein meer dan alleen een agrarische betekenis te hebben gehad. Zie tevens de beantwoording van vraag 4. Mogelijk gaat het om een boerderij met bewoners die tot de lage adel, evt. *agrari milites* behoorden.

11. *Hoe is het erf ruimtelijk begrensd?*

De erfgrens kon gedurende het onderzoek niet eenduidig vastgesteld worden. Met name in het westelijk deel bleken de verspreiding van sporen omvangrijker dan waarvan op grond van het vooronderzoek was uitgegaan.

12. *Is er sprake van sporen en structuren buiten de erfgrens? Zo ja, wat is de functie van hiervan?*

Ja, met zekerheid is een aantal ontginningsgreppels waargenomen die buiten het eigenlijke erf hebben gelegen. Ook is een mogelijke hopplantage aangetroffen.

13. *Komen er in het akkerdek sporen uit de middeleeuwen en/of de nieuwe tijd voor? Of zijn deze allemaal pas op een relatief diep niveau onder het akkerdek te herkennen? Wat zegt dit over de datering en fasering van de aangetroffen sporen?*

De sporen waren pas op relatief grote diepte waarneembaar en lijken allen te stammen uit de periode voor de ophoging van het terrein middels plaggenbemesting.

14. *Zijn er nog restanten van andere gebouwen of structuren te herkennen? Is er hierbij sprake van (gedeeltelijke) steenbouw?*

Er zijn vooralsnog alleen indirecte aanwijzingen voor gedeeltelijke steenbouw. Mogelijk dat de uitwerking van de sporen meer duidelijkheid gaat brengen.

15. *Kunnen de resten uit de middeleeuwen en de nieuwe tijd aan historische bronnen gekoppeld worden.?*

Deels, de meeste beschikbare historische informatie handelt over het huidige erf Azink en of het spijker Azink. Het historisch kaartmateriaal biedt zeker deels uitkomst. Een aantal van de opgegraven sporen is zelfs op de huidige Gemeentelijke Basis Kaart terug te vinden.

16. *Valt er op basis van de materiële cultuur een uitspraak te doen over de bewoners van de boerderij, bijvoorbeeld sociale status, voedselpatroon?*

Zeker voor de 14de en de vroege 15de eeuw is dermate veel materiaal aangetroffen dat het mogelijk is om voor deze periode tot gerichte uitspraken te komen. De bewoners van het terrein waren mogelijk zelfs van lage adel. De vondst van een ruiterspoor wijst er op dat men in ieder geval de beschikking had over een rijpaard.

17. *Zijn landschappelijke of andere indicatoren doorslaggevend voor de locatie van de eventuele bewoning in het onderzoeksgebied?*

De beantwoording van deze vraag kan pas na uitwerking van de gegevens plaatsvinden. Al lijkt het er op dat de lage ligging in ieder geval een verklaring is voor het ontbreken van prehistorische bewoning.

18. *Kan op basis van het organische vondstmateriaal uit vochtige contexten (waterputten) een reconstructie van het natuurlijke landschap in de directe omgeving van de boerderij worden gemaakt? Zo ja, zijn er gedurende de gebruikperiode belangrijke veranderingen te signaleren?*

De beantwoording van deze vraag kan pas na uitwerking van de gegevens plaatsvinden.

19. *Kan op basis van diezelfde vondsten een beeld geschetst worden van de cultuurgewassen die in de directe omgeving van de boerderij werden verbouwd of voorkwamen? Zo ja, welke veranderingen treden hierin op?*

De beantwoording van deze vraag kan pas na uitwerking van de gegevens plaatsvinden.

20. *Kan op basis van het dierlijk botmateriaal uitspraken worden gedaan over de samenstelling van de veestapel en de eventuele veranderingen daarin?*

De beantwoording van deze vraag kan pas na uitwerking van de gegevens plaatsvinden. Mogelijk levert het materiaal uit de monsters uit de greppel (S 10) voor de 14de-15de eeuwse fase een duidelijk beeld kunnen leveren van de aanwezige veestapel.

21. *Welke aanwijzingen voor de wijze van agrarische bedrijfsvoering zijn af te leiden uit sporen en structuren en vondsten, en welke veranderingen kunnen worden gesignaleerd?*

De beantwoording van deze vraag kan pas na uitwerking van de gegevens plaatsvinden.

22. *Zijn er aanwijzingen voor lokale ijzerproductie of verwerking?*

Nee, er zijn geen metaalslakken of smeedslakken aangetroffen anders dan in het plaggendek.

23. *Hoe verhoudt het aangetroffen vondstmateriaal zich tot de materiële cultuur in de stad en het nabij het onderzoeksgebied opgegraven vondstcomplex van Olthof Zuid Middeleeuwen en andere in de gemeente opgegraven middeleeuwse erven zoals het opgegraven erf aan de Goudwesp en de boerderijen aan de Siemelinksweg?*

De beantwoording van deze vraag kan pas na uitwerking van de gegevens plaatsvinden.

Landschappelijk

24. *Wanneer, hoe en hoe snel kwam het plaggendek tot stand? Waar kwam het ophogingsmateriaal vandaan? En zijn verschillende ophogingsfasen te onderscheiden? Is er een ontginningsfase aan te wijzen?*

Er lijkt sprake te zijn van beekdalplaggen. De vraag of er een fasering aan te wijzen is kan pas beantwoord worden na analyse van de monsters die van het plaggendek genomen zijn en na een uitgebreide interpretatie van de opgenomen profielen.

25. *Wat is te zeggen over de relatie tussen de ligging en ontwikkeling van esdekken en de daaraan voorafgaande landinrichting in het onderzoeksgebied?*

De beantwoording van deze vraag is pas mogelijk na verdere uitwerking van de sporen en de analyse van de zeefmonsters uit het plaggendek.

26. *Is in een deel van het onderzoeksgebied sprake van een pleistocene beekloop (afgedekt door het oude dekzand)? Zo ja, bevat deze beekloop archeologische resten?*

Nee, ook bij diepere coupes is uitsluitend (oud) dekzand waargenomen.

Selectieadvies

Het gebied dat op basis van het IVO uit 2000 in aanmerking kwam voor een definitief onderzoek is volledig opgegraven. Er is daarom op deze locatie geen aanleiding meer voor archeologisch vervolgonderzoek. De geselecteerde vindplaats Azink-Oost kan daarmee in archeologisch opzicht worden vrijgegeven.

Er valt echter op te merken dat de begrenzingen van de diverse vindplaatsen deels onduidelijk zijn gebleven. Met name richting het westen toe lijkt vooral de 10de-13de eeuwse vindplaats verder door te lopen. Ook met de extra uitbreidingen van het puttenplan is geen zekerheid gekregen. Dit deel van het terrein is in een eerdere fase van de AMZ cyclus echter reeds vrijgegeven en vervolgonderzoek kan niet dwingend worden voorgeschreven. Het is archeologisch opzicht de moeite waard om het deel ten westen van de opgraving door amateurs of door een archeologisch opleidingsinstituut zoals bijvoorbeeld de HBO Archeologie opleiding Saxion Next te laten onderzoeken. Een dergelijke handelswijze kan echter niet dwingend worden voorgeschreven in een selectiebesluit en zal dus afhangen van de goodwill van de opdrachtgever.

In zoverre er al onduidelijkheid bestaat aan de oostelijke begrenzing van de vindplaats kan gesteld worden dat deze resten zich bevinden binnen het gebied dat behoort bij de onderzoekslocatie Molbergsweg Zuid (279). Op deze locatie is recentelijk een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd door BAAC bv. Deze resten worden meegenomen in het selectieadvies behorend bij dit onderzoek en zullen op basis van de voorlopige rapportage in aanmerking komen voor vervolgonderzoek in de vorm van een opgraving.

Bijlagen:

- 1. locatiekaartje
- 2. puttenplan
- 3. alle-sporenkaart
- 4. Uitsnede noordelijke werkputten
- 5. Uitsnede westelijke werkputten
- 6. Uitsnede Zuidelijke werkputten
- 7. De aangetroffen sporen in combinatie met de sporen uit het vooronderzoek

Literatuur

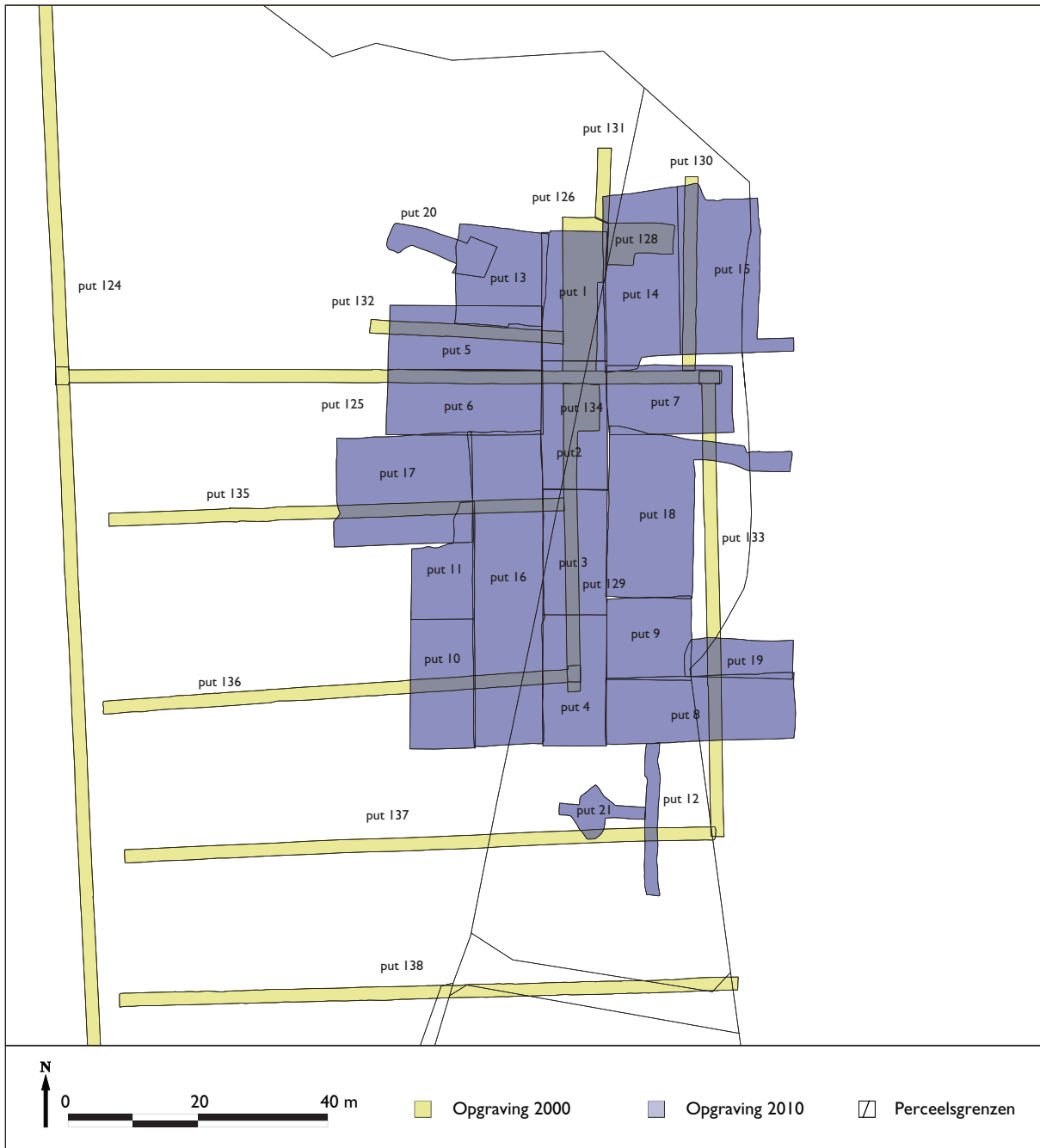
Appels, F., 2002. *Tussen Deventer en Epse. 10.000 jaar bewoningsgeschiedenis van het plangebied Epse-Noord*, Deventer.

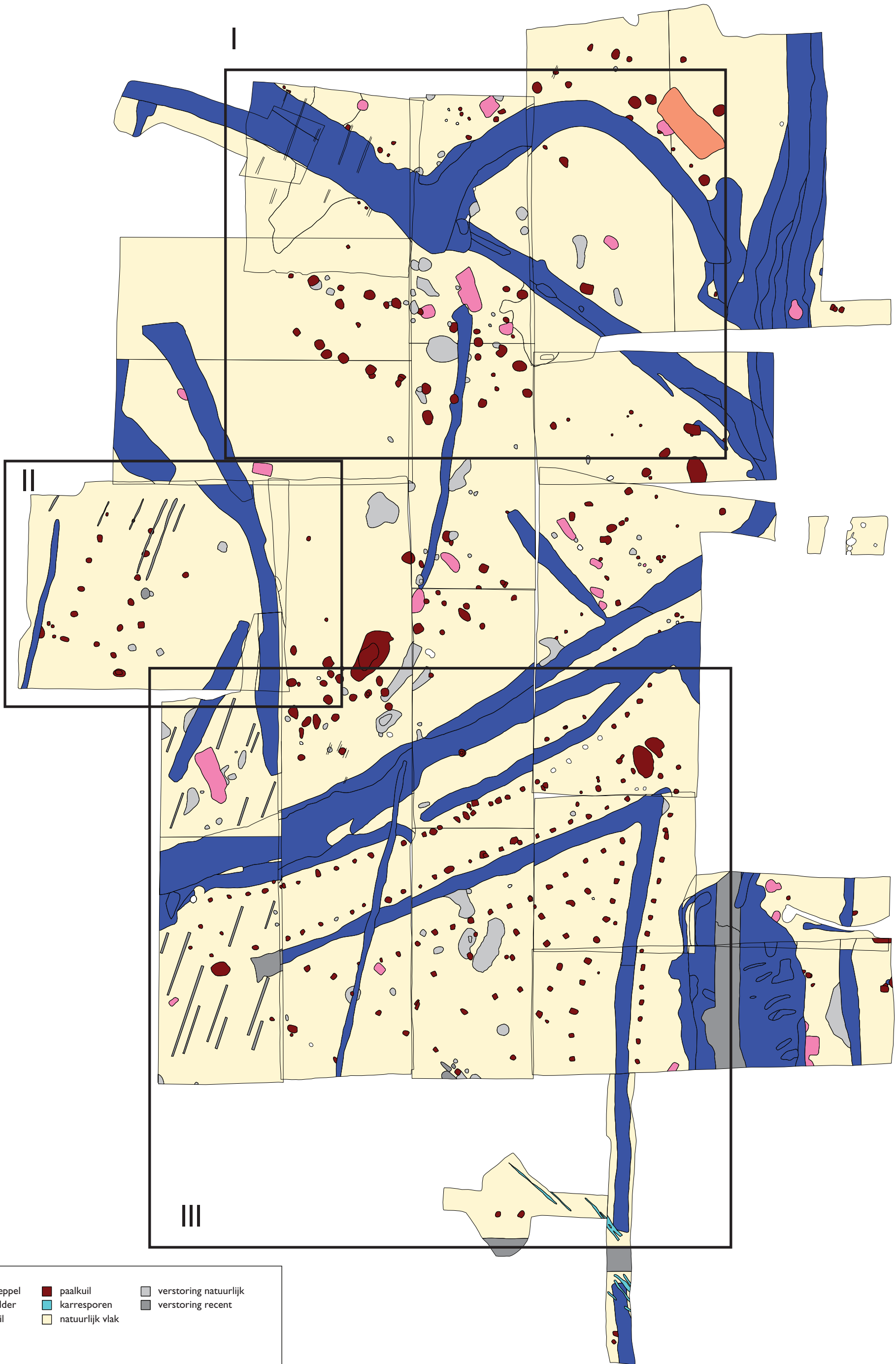
Appels, F.J.M. e.a., 2001: *Aanvullend Archeologisch Onderzoek Epse-Noord, derde tussenrapportage* (Rapportages Archeologie Deventer 4), Deventer.

Kastelein, D. & E.M. Mittendorf, 2010. *Programma van Eisen. Opgraving Azink-Oost*. Deventer.

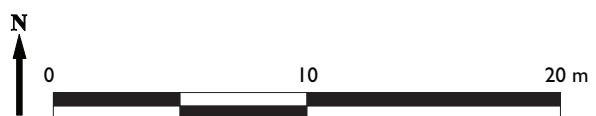
Bijlage 1

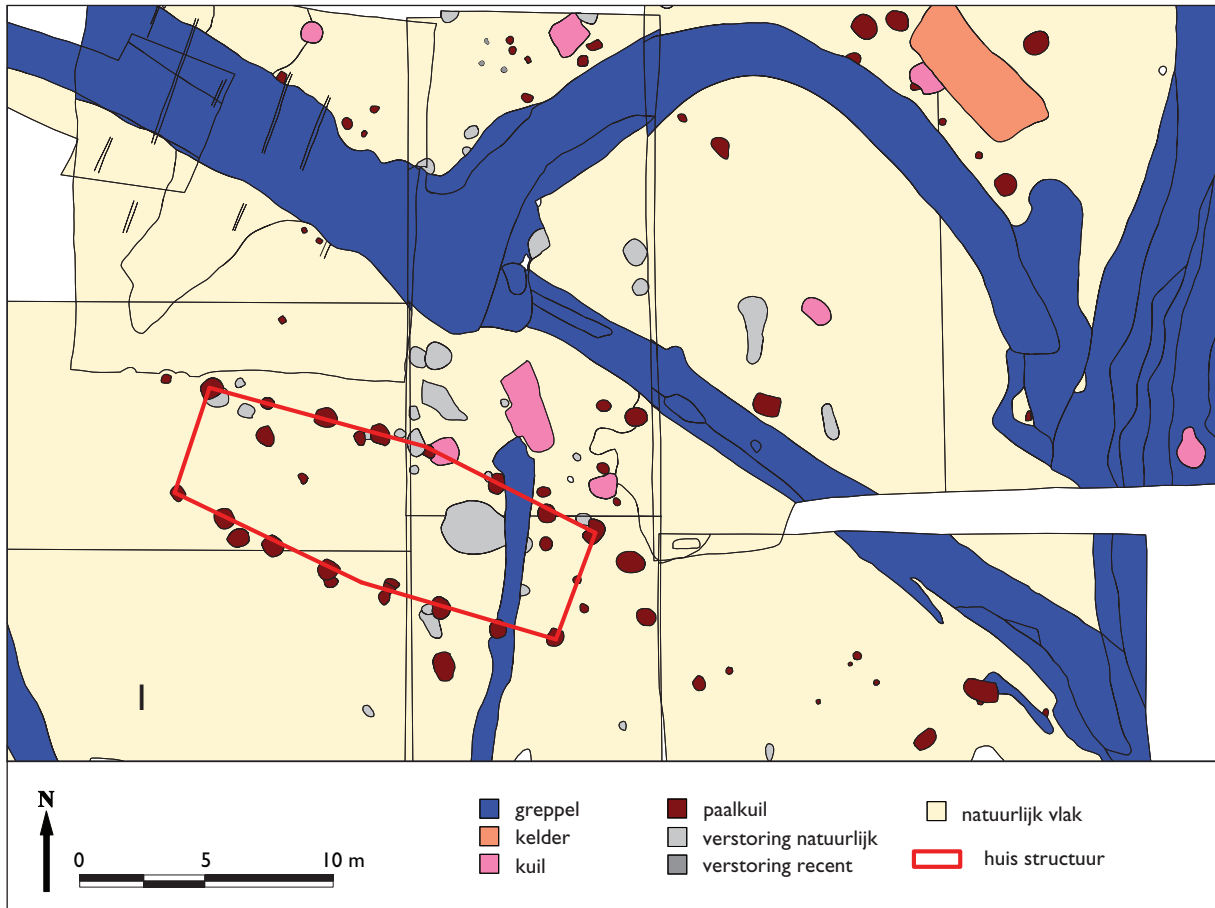

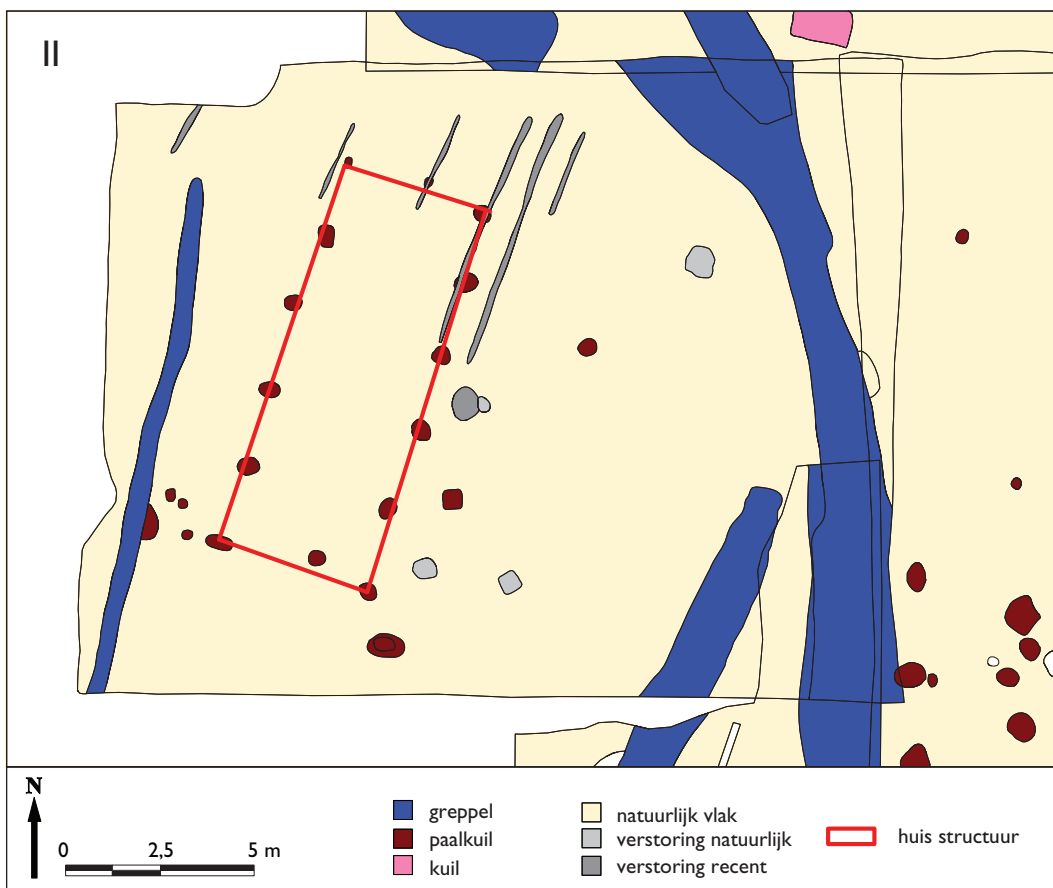
greppel	paalkuil	verstoring natuurlijk
kelder	karresporen	verstoring recent
kuil	natuurlijk vlak	

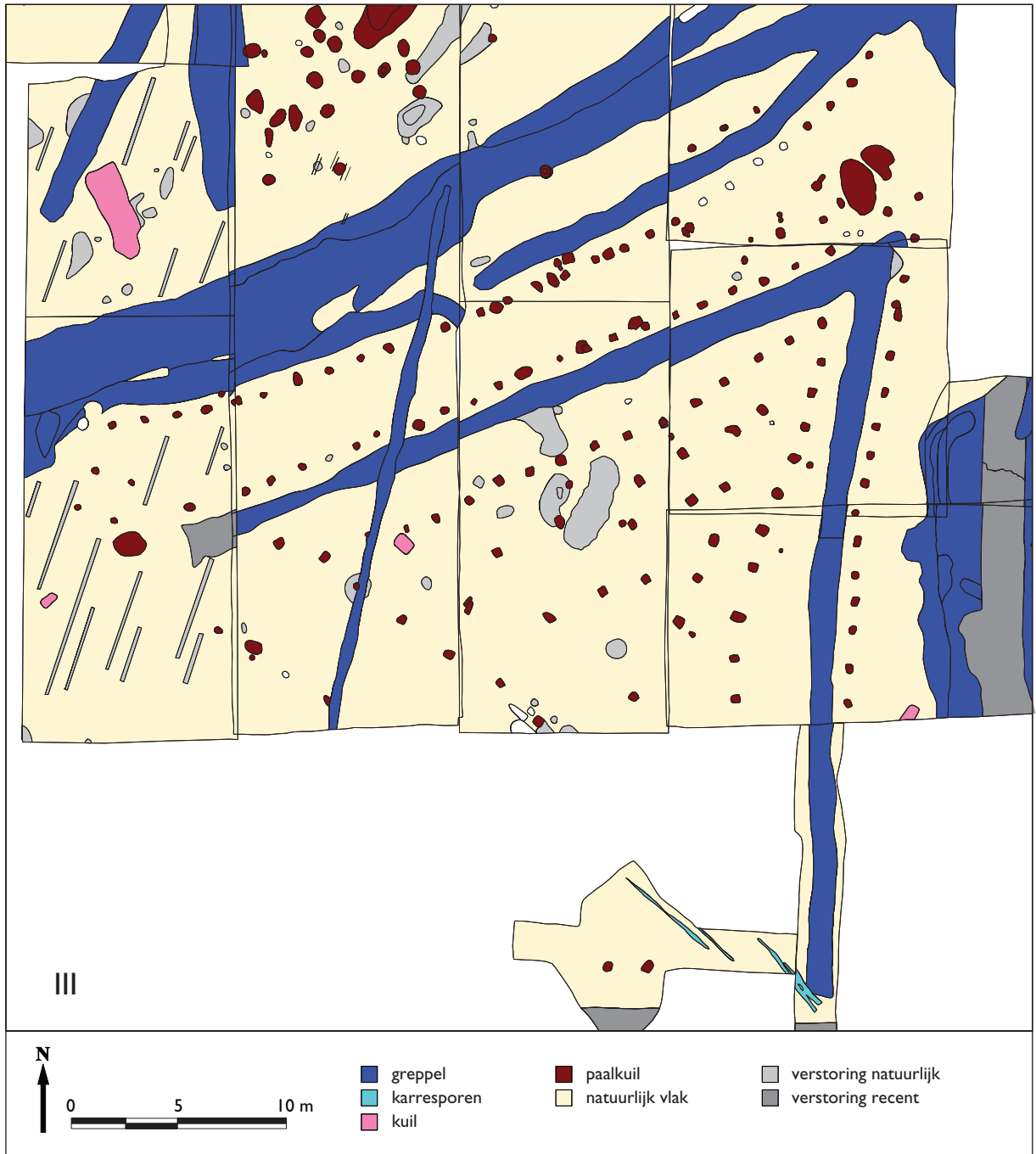

Bijlage 4

Bijlage 5

Bijlage 7

Selectiebesluit archeologie, gemeente Deventer

Bevoegde overheid: Gemeente Deventer
Drs. B. Vermeulen
Postbus 5000
7400 GC Deventer

Datum: 01-02-2011

Locatie: Azink-Oost

Projectnummer: 392

Onderzoekstap: Opgraven

In 2000 is een omvangrijk proefsleuvenonderzoek uitgevoerd in het plangebied Bedrijvenpark A1. Op basis van dit proefonderzoek is een aantal vindplaatsen geselecteerd, die aanvullend archeologisch onderzocht dienden te worden. Project 392 Azink-Oost was de definitieve opgraving (onderzoeksstap Opgraven) van één van deze vindplaatsen: een middeleeuws erf uit de 10de tot de 13de eeuw en verkavelingsstructuren.

Dit onderzoek werd uitgevoerd door Archeologie Deventer in 2010 en 2011. De voorlopige resultaten van Azink-Oost zijn gerapporteerd als:

D. Kastelein, 2011. *Evaluatieverslag 372 Opgraving Azink-Oost*, Deventer.

Tijdens het archeologisch onderzoek zijn behalve de resten van een erf uit de 10de tot de 13de eeuw, een erf uit de 14de en vroeg 15de eeuw aangetroffen, dat gezien het relatief rijke vondstenspectrum geïnterpreteerd kan worden als bewoond door lage landadel. Daarnaast zijn de resten van een hopplantage uit de nieuwe tijd aangetroffen.

Omdat de geselecteerde vindplaats in zijn geheel is opgegraven, zijn de archeologische waarden op deze locatie afdoende onderzocht en kunnen de vraagstellingen zoals gesteld in het Programma van Eisen voor het grootste deel beantwoord worden. Daarom wordt in het evaluatieverslag geadviseerd om deze locatie op archeologische gronden vrij te geven.

Dit advies wordt door het bevoegd gezag overgenomen. Op basis van de resultaten van het proefsleuven onderzoek en de definitieve opgraving kan het onderzoeksgebied Azink-Oost zonder voorwaarden worden vrijgegeven.

Hierbij moet worden opgemerkt dat de aanwezigheid van archeologische resten niet volledig kan worden uitgesloten. Mochten toch archeologische resten worden aangetroffen, dient hiervan melding te worden gemaakt bij de Bevoegde Overheid, in dit geval de gemeentelijk archeoloog.

Burgemeester en wethouders van Deventer,
Namens dezen,

B. Vermeulen

B. Vermeulen
Gemeentelijk archeoloog
Team Ruimte en Economie
Eenheid Ruimte en Samenleving

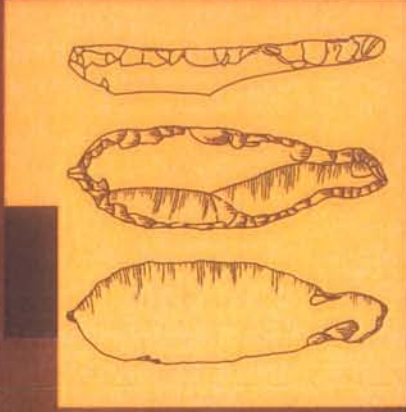
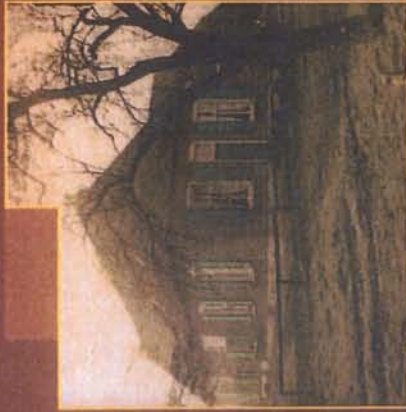
Bijlage 1

EXEMPLAAR
eerste verbieping

TUSSEN DEVENTER EN EPSE

10.000 JAAR BEWONINGSGESCHIEDENIS VAN HET PLANGEBIED EPSE-NOORD

FRANÇOISE APPELS

TUSSEN DEVENTER EN EPSE
10.000 JAAR BEWONINGSGESCHIEDENIS VAN HET PLANGEBIED EPSE-NOORD

INHOUD

VOORWOORD

INLEIDING

1 DE TRANSFORMATIE VAN NATUUR- NAAR CULTUURLANDSCHAP

- 1.1 Inleiding
- 1.2 Het dekzandlandschap
- 1.3 Het rivieren- en bekenlandschap
- 1.4 Natuurlijke landschapskaart
- 1.5 Het huidige landschap

2 DE ARCHEOLOGISCHE OVERBLIJFSELEN

- 2.1 Inleiding
- 2.1.1 *Van lijkbussen tot regenboogstelsels**
- 2.2 Een kampement uit de middeleeuwen
- 2.3 Een kampement uit de middeleeuwen
- 2.4 Vuursteen, het staal van de steentijd
- 2.5 Een zeldzaam object uit Zuid-Limburg
- 2.6 Vuursteenmijnen
- 2.7 Pijlpunten en spaalkuilen uit de vroege bronstijd
- 2.8 Rivierdun uit de bronstijd, de dynamiek van een
miretenlandschap
- 2.9 Midden-bronstijd
- 2.10 Een huis uit de vroege ijzertijd
- 2.11 Prehistorische landbouw: spieghers en voorraadkuilen
uit de vroege ijzertijd
- 2.12 Een huut in de bewoningstriedens
- 2.13 De twaalfde-eeuwse kolonistie
- 2.14 De Sint-Arthonskapel
- 2.15 Een laatmiddeleeuws volhuis
- 2.16 Menselijke skeletten
- 2.17 Spijker- of buitensplaats!

3 DE LATE MIDDELEEUWEN EN DE NIEUWE TIJD

- 3.1 Inleiding
- 3.2 Enken, kampen en de marke Epse en Dommer
- 3.3 Het wegennet
- 3.3.1 De Molbergsteeg
- 3.3.2 De Molendijk
- 3.3.3 De Waterdijk
- 3.4 De vier oudste boerderijen
- 3.4.1 De Olthof
- 3.4.2 Azink
- 3.4.3 Klein Bussink
- 3.4.4 Krukkeland
- 3.5 De nieuwkomers
- 3.6 Het Epsker kippenhok
- 3.7 Tweede Wereldoorlog

TOT SLOT

KAARTEN

LITERATUUR

ILLUSTRATIES

AUTEUR

COLOFON

VOORWOORD

De gemeente Deventer heeft in haar beleid cultuurhistorie hoog in het vaandel staan. Zowel in de oude binnenstad, als in de dorpskernen en op het platteland wordt gepoogd waardevolle elementen te behouden. Het archeologisch en bouwhistorisch proefonderzoek dat is uitgevoerd in het plangebied Epse-Noord is daar een voorbeeld van. Het heeft aangetoond dat verandering van het karakter van het gebied niet iets van nu of nog maar kort geleden is. Al tien-duizend jaar benutten de bewoners het gebied op hun eigen manier. Jagers en verzamelaars trokken voorbij, boeren weidden hun vee en bouwden boerderijen. De mens ontgon de lage gronden, bouwde dijken en wegen, legde beken om en maakte nieuwe akkers. Binnenkort zal de volgende stap in deze ontwikkeling worden gezet. Het agrarische gebied zal worden getransfor-

meerd naar een bedrijventerrein met diverse functies. Het streven is om dit met zoveel mogelijk respect voor de omgeving te doen. Daarom zijn elementen uit het verleden ook nadrukkelijk betrokken in de verschillende inrichtingsmodellen van het bedrijventerrein A1. Daarnaast is het integreren van het verleden in de toekomstige structuur een garantie voor behoud van een belangrijk deel van het waardevolle bodemarchief en de boerderijen van Epse-Noord. Waar dit echter niet behouden kan worden zal archeologisch en bouwhistorisch onderzoek deze resten uit ons gezamenlijke verleden toch veilig weten te stellen. Dit boek is daarom een proeve van wat behouden zal blijven maar ook van waar ons nog werk te doen staat om sporen uit het verleden aan het licht te brengen.

JOS FLESKES

Wethouder Monumentenzorg en Archeologie

Luchtfoto onderzoeksgebied.

Tussen april 2000 en juni 2001 heeft het archeologisch- en bouwhistorisch vooronderzoek in het kader van de MER-procedure plaatsgevonden. De Milieu Effect Rapportage is sinds 1994 een wettelijke verplichting en houdt in dat voor gebieden groter dan 75 ha, waarvoor een bestemmingswijziging wordt voorbereid, de gevolgen voor het milieu moeten worden onderzocht en betrokken bij de besluitvorming. In het geval van Epse-Noord beoogt de gemeente Deventer de huidige agrarische functie om te zetten in een nieuwe bestemming als bedrijventerrein.

Voor de MER-procedure werden verschillende aspecten van de cultuurhistorie in het gebied onderzocht.

Archeologie Deventer, het in 2000 opgerichte onderdeel van de sector Ruimte, Milieu en Wonen van de gemeente Deventer, bracht de archeologische waarden in kaart.

Het onderzoeksteam verzorgde het veldonderzoek en de uitwerking. Een binnendienst was verantwoordelijk voor de vondstverwerking.

Tijdens het eerste bezoek aan het gebied was mijn verbaazing groot dat het nog mogelijk kon zijn om zoveel landelijke schoonheid dichtbij een drukke verkeersader als de rijksweg A1 aan te treffen. Wanneer je probeert om het geluid van het voorbijrazende autoverkeer uit het hoofd te verdringen, gaat het landschap en haar geschiedenis leven, want in Epse-Noord is zowel bovengronds als ondergronds veel historie aanwezig.

In de bodem van Epse-Noord ligt de informatie verborgen over de perioden waarover we verstoken zijn van historisch bronnenmateriaal. Juist hier biedt archeologisch onderzoek uitkomst voor de kennis van ons verleden. Het blijft vaak de enige nog resterende bron van informatie over lang vervlogen tijden te zijn.

Het zogeheten bodemarchief kon in het kader van het Aanvullend Archeologisch Onderzoek (AAO) worden geïnventariseerd. Het onderzoek bestond uit het aanleggen van 19 kilometer proefsleuf waarbij de meeste percelen met een hoge archeologische verwachting werden onderzocht.

Dat veel mensen bezig zijn met hun persoonlijke geschiedenis en graag willen weten waar hun voorouders hebben gewoond, werd mij duidelijk tijdens het bezoek aan verscheidene archieven en gedurende interviews met oude bewoners van het gebied. Het onderzoek in Epse-Noord vormt een belangrijke bijdrage tot de kennisvergroting van de geschiedenis op lokaal niveau.

Omdat in de nabije toekomst het uiterlijk van het landelijke Epse-Noord drastisch zal veranderen, is het van belang dat de relicten uit het verleden voor het nageslacht verder worden vastgelegd. Deze publicatie vervult de rol van een inleiding op de waardevolle cultuurhistorie van het gebied en vormt een basis voor het komende vervolgonderzoek.

FRANÇOISE APPELS

Projectleider archeologisch proefonderzoek Epse-Noord

Dortherbeek.

I DE TRANSFORMATIE VAN NATUUR- NAAR CULTUURLANDSCHAP

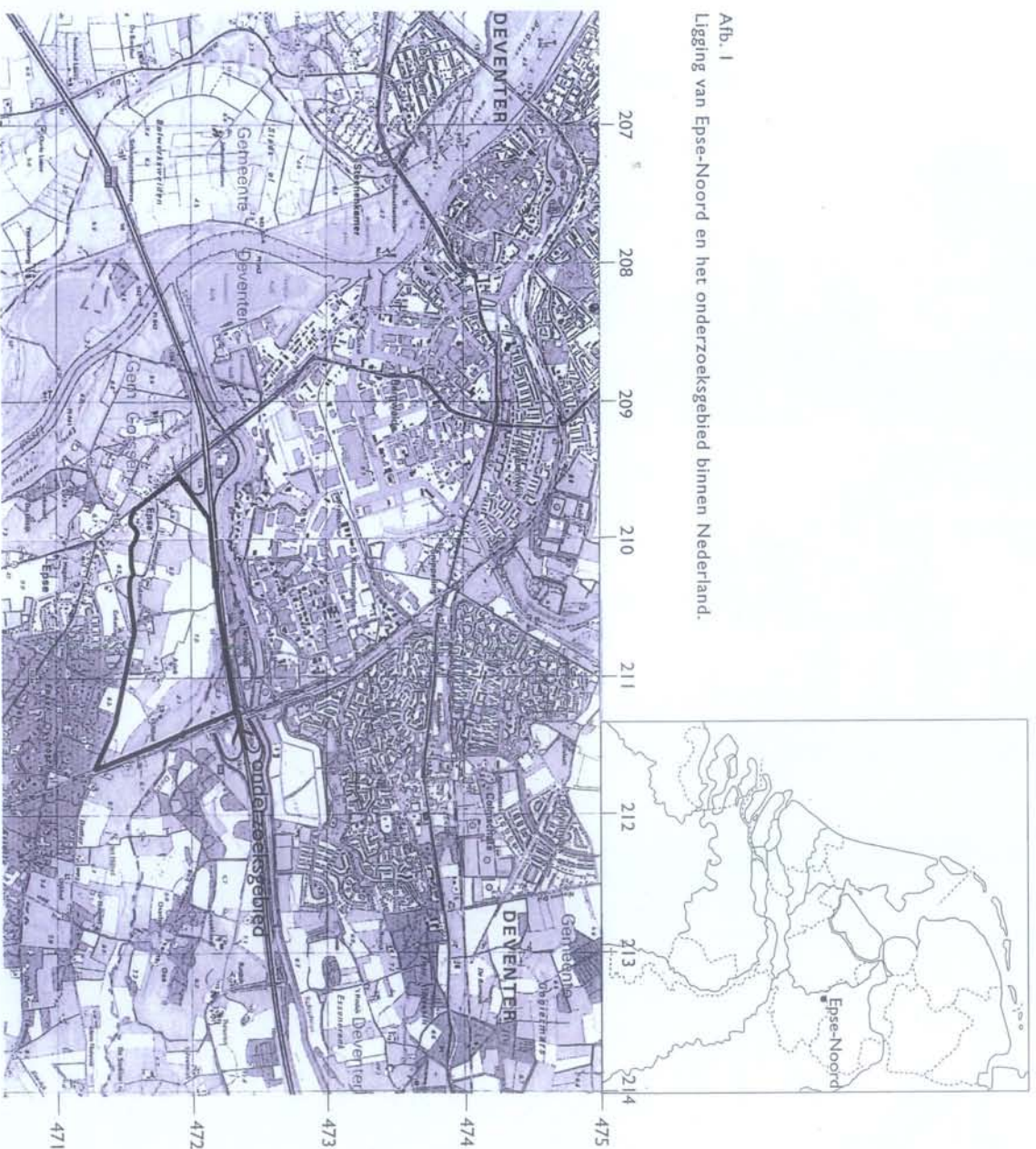
1.1 Inleiding

De naam van het onderzoeksgebied Epse-Noord is kunstmatig en heeft betrekking op een 120 ha groot plangebied dat ten noorden van het dorp Epse ligt.¹ Het agrarische gebied wordt door bijna dertig mensen bewoond en de meeste bewoners zijn als landbouwer werkzaam. Vanaf januari 2000 maakt het gebied deel uit van de gemeente Deventer en de provincie Overijssel.

Aan drie zijden wordt Epse-Noord begrensd door grote, drukke verbindingswegen. In het noorden ligt de rijksweg A1, in het oosten de spoorweg Deventer-Zurphen en in het westen de provinciale weg N348 van Deventer naar Zurphen. De zuidelijke grens wordt bepaald door de Dortheweg. Deze weg vormt tevens de nieuwe provinciegrens met Gelderland.

Epse-Noord staat als gebied niet op zichzelf, maar maakt in de recente historie deel uit van het dorp Epse en de gemeente Gorssel. Voor de bewoningsgeschiedenis van Epse-Noord zijn de sociale, economische en politieke factoren die in een grotere geografische en bestuurlijke regio speelden van belang geweest. Bepalende landschappelijke en bestuurlijke elementen voor de bewoningsgeschiedenis van het onderzoeksgebied zijn de rivier de IJssel en de steden Deventer en Zutphen. De IJssel stroomt op ongeveer 1,5 km ten westen van het gebied. De stad Zurphen ligt 10 km ten zuiden van Epse-Noord, Deventer is 5 km noordelijker gelegen (afb. 1).

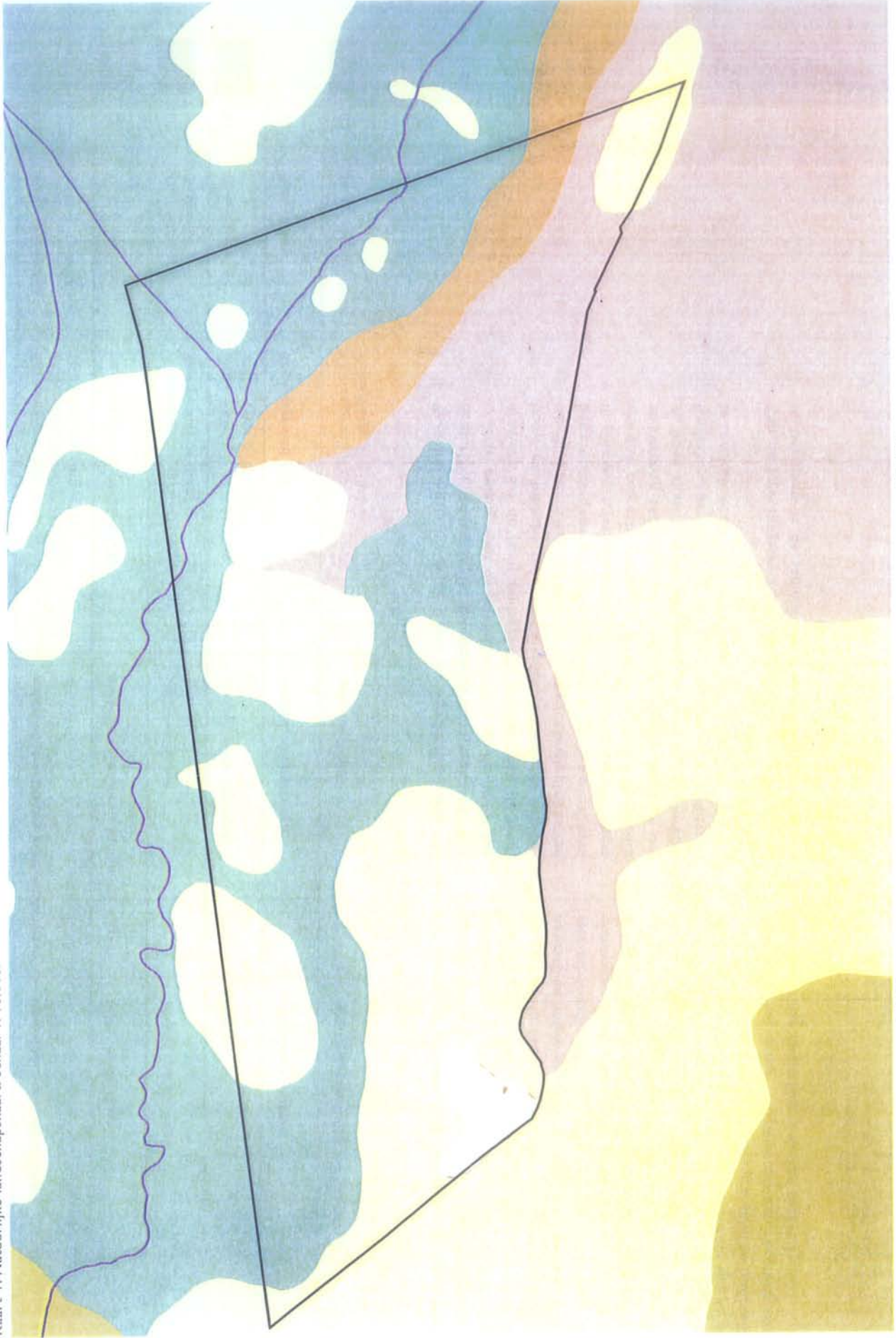
De eerste mensen die Epse-Noord bewoonden en bezochten werden nog niet door politieke factoren beïnvloed. Sociale en economische factoren speelden nauwelijks een rol.

Afb. 1
Ligging van Epse-Noord en het onderzoeksgebied binnen Nederland.

¹ Het areaal ligt van oost naar west tussen de coördinaten 211.500 en 209.500 en van noord naar zuid tussen de coördinaten 472.250 en 471.500.

Kaart 1: Natuurlijke landschapskaart. Schaal 1: 10.000.

473.000

472.000

211.000

210.000

Legenda Kaart 1.

TERREINVORM	BODEM	HISTORISCH CULTUURLANDSCHAP	KARAKTERISTIEKE VELDNAMEN
D1 Hoge dekzandrug, -kop	Enkeerdgrond (bEz, zEz) Moderpodzolgrond (Y21, Y23) Haarpodzolgrond (Hd21)	enken, nederzettingen, kamponglinningen	-loo, -haar, -belt, -berg, -enk, -kamp
D2 Dekzandplateau	Veldpodzolgrond (Hh21, Hh23)	vochtige heidevelden, kamponglinningen	-veld, -heide, -haar
D3 Dekzandlaagte, Beekdalen	Goorreerdgrond (pZn23) Beekeerdgrond (pZg23)	wel-, hooilanden	-broek-, -maten-, -goor
R1 Rivierterras	Moderpodzolgrond (Y21, Y23) Enkeerdgrond (bEz, zEz)	kampen, nederzettingen	-kamp
R2 Rivierduin	Duinvaaggrond (Zd)	kampen, nederzettingen	-berg, -belt, -kamp
R3 Jonge rivierafzetting	Ooiwaaggrond (Rd) Polderwaaggrond (Rn)	wel-, hooilanden	-waard, -weerd, -kolk

Voor het bestaan van de jagers en verzamelaars was het natuurlijke landschap en zijn exploitatiemogelijkheden van cruciaal belang voor de voedselvoorziening. Pas vanaf het moment dat de jacht ondergeschikt raakte aan de landbouw en mensen sedentair werden, veranderde het natuurlijke landschap ingrijpend. Het eeuwenlange proces van het omzetten van natuur- naar cultuurlandschap werd toen in gang gezet. Naarmate steeds meer land in cultuur moest worden gebracht, ontstond er meer druk op de ruimte en kwamen sociale, economische en politieke factoren om de hoek kijken. Uiteindelijk zette de mens het natuurlijke landschap naar zijn hand om het tenslotte na de industriële revolutie totaal te overheersen.

Om de bewoningsschiedenis van het onderzoeksgebied te begrijpen, is de samenstelling en de ontwikkeling van

het landschap van wezenlijk belang. Landschappelijke elementen zoals het reliëf, bodemvruchtbaarheid en waterhuishouding vormden in het verleden de belangrijkste selectiecriteria voor de bewoningslocaties. Vroeger waren de mensen in economische zin veel afhankelijk van hun natuurlijke omgeving, daardoor voelden ze zich er ook nauwer mee verbonden dan tegenwoordig. Het is voor de hedendaagse mens moeilijk om het landschap van zijn voorouders te herkennen, deels omdat het in het collectieve geheugen te fragmentarisch is opgeslagen, deels omdat het meestal zodanig werd veranderd dat oude elementen alleen nog maar met de nodige kennis uit het huidige cultuurlandschap zijn te destilleren. Met behulp van de geologische, bodenkundige, oude topografische en hoogtelijnenkaarten is het echter mogelijk om een reconstructie van het natuurlijke landschap te maken (kaart 1).

De lagere en vochtige delen van het landschap, zoals de beekdalen, raakten begroeid met elzen. Epse-Noord werd door de klimaatverandering weer leefbaar voor mens en dier. Zij namen het gebied dan ook opnieuw in gebruik. In de loop van het Holoceen konden zich in het dekzand verschillende soorten bodems ontwikkelen. Afankelijk van vegetatie, ligging en vochtigheid ontstonden vruchtbare en minder vruchtbare bodems. De eerste landbouwers zochten de hoge, droge en vruchtbare plekken in het landschap op om daar hun akkers aan te leggen. In het verleden hadden deze locaties een bosvegetatie bestaande uit eiken, berken en beuken. De humusrijke bosbodems leenden zich uitstekend voor akkergrond. Gedurende de nieuwe steentijd begon de mens het bos te ontginnen en de eerste akkers aan te leggen. Raakten de akkers uitgeput, dan werd een nieuw stuk bos ontgonnen en begon men daar te verbouwen. Het proces van bos kappen en land ontginnen heeft eeuwenlang voortgeduurd met als resultaat dat uiteindelijk in Oost-Nederland vanaf de dertiende eeuw een vrij open landschap ontstond, waarin de heidevelden een belangrijke plaats innamen. Het ontginningsproces heeft zich vanaf de dertiende eeuw versneld vanwege een grote voedselproductie ten behoeve van een toenemende stedelijke bevolking.

1.3 Rivieren- en bekenlandschap

Hoewel de rivier de IJssel buiten het onderzoeksgebied valt, heeft ze wel bijgedragen tot het ontstaan van het natuurlijke landschap van Epse-Noord. Ten tijde van de laatste ijstijd daalde de zeespiegel als gevolg van het aangroeien van de poolkappen. De rivieren gingen sneller stromen en kregen meer zand en grind te verwerken, doordat het kale landschap gevoelig was voor watererosie. De IJssel was in deze periode een vlechtende rivier die werd gekenmerkt door een stelsel van vele kleine en ondiepe geulen

(afb. 3a). Tussen de geulen lagen zand- en grindbanken. In het voorjaar moest de rivier in een korte tijd zeer veel water verwerken. De rest van het jaar lag de rivierbedding vaak droog. Tijdens de piektoeren werden sedimenten zoals zand en grind door de rivier meegevoerd en elders afgezet waardoor rivierterrassen werden gevormd.⁴

In het noordoosten van het onderzoeksgebied stroomt de Dortherbeek. Het vermoeden bestaat dat deze meanderende beek tijdens de laatste ijstijd deel uitmaakte van het vlechtende stelsel van de IJssel. Het overstromingsgebied van de beek wordt in het zuidoosten geflankeerd door een hoge zandrug. Tijdens het archeologisch onderzoek bleek dat de rug niet alleen uit dekzand bestond, maar tevens een grote hoeveelheid grind bevatte, dat alleen maar door het vlechtende rivierstelsel van de IJssel ten tijde van de laatste ijstijd kan zijn afgezet. Zeer waarschijnlijk is de basis van de zandrug een restant van een rivierterras waar bovenop in de eindfase van de laatste ijstijd door de wind een laag dekzand werd afgezet.⁵

Gedurende het Holoceen begon de temperatuur te stijgen. Als gevolg hiervan smolten de ijskappen en steeg de zeespiegel. De IJssel veranderde in deze periode van een vlechtende in een meanderende rivier (afb. 3b). De rivier vormde een smalle en rustige stroom die vrijwel geen zand en grind meer afzette.⁶ Wel trad de IJssel tijdens periodieke overstromingen buiten haar oevers. Het rivierwater reikte dan zo ver dat de laaggelegen delen in Epse-Noord onder water kwamen te liggen. Op deze locaties werd een laag rivierklei afgezet. In het meest westelijke deel van Epse-Noord werd tijdens het archeologisch onderzoek een rivierduin aangetroffen welke tussen de 4000 en 2450 jaar geleden is ontstaan. Rivierduinen zijn hoogtes opgebouwd uit verstroven rivierzand. Ze liggen in de onmiddellijke nabijheid en vrijwel altijd aan de oostzijde van een rivier.

⁴ Spek, 1996, 56.

⁵ Verneau, 2001, 10 - 11.

⁶ Spek, 1996, 48 - 57.

De ontstaansperiode van de rivierduinen ligt doorgaans in de eindfase van de laatste ijstijd, zo'n 15.000 tot 11.000 jaar geleden. De rivierduin in het onderzoeksgebied laat zien dat de dynamiek van het rivierenlandschap tot ver in het Holoceen voortduurde.

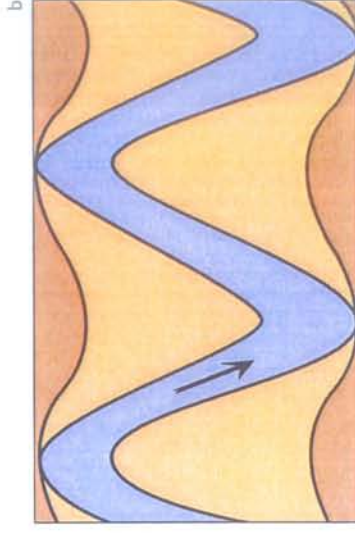
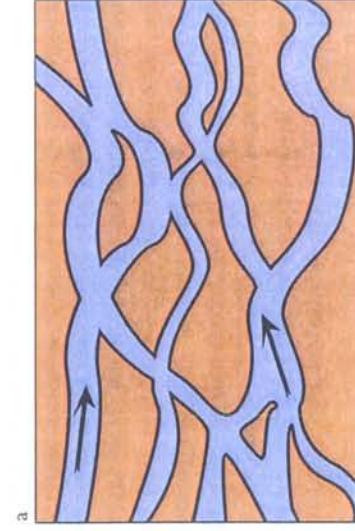
In de loop van het Holoceen kreeg de Dortherbeek het aanzien van een meanderende beek. Het beekdal van de Dortherbeek kwam iets ten noorden van het onderzoeksgebied tezamen met het beekdal van de Schipbeek, waarna beide beken afwaterden op de Koerhuisbeek (kaart 9, blz. 87).⁷

Vóór 1300 werd de Dortherbeek met de naam *Hunippe* aangeduid.⁸ Deze oude Germaanse naam betekent 'geel-bruin water' wat aangeeft dat er veel ijzer in de bodem voorkwam.⁹ Op meerdere plekken heeft zich in het dal van de Dortherbeek ijzeroer en moerasijzererts gevormd.¹⁰ Van deze natuurlijke delfstof werd al in de ijzertijd gebruik gemaakt. Het winnen van moerasijzererts duurde zeker tot in de negentiende eeuw voort. Zo blijkt uit een akte dat in 1881 het ijzererts dat voorradig was in een weiland geleegen aan de Dortherbeek, werd verkocht aan de firma Muller te Rotterdam.¹¹

Afb. 3ab

a. Vlechtende rivieren worden gekenmerkt door een stelsel van vele kleine, meestal middelmatig brede en ondiepe geulen, die zich herhaaldelijk splitsen en weer bij elkaar komen. Tussen de geulen liggen zand- en grindbanken die bij hoog water overstromd raken. Vlechtende rivieren ontstaan wanneer een vrij groot hoogteverschil over korte afstand moet worden overbrugd (groot verval), wanneer grote hoeveelheden water in korte tijd door een dal moet stromen, of wanneer de rivier zeer veel zand en grind te verwerken krijgt.

b. Meanderende rivieren worden gekenmerkt door het voorkomen van slechts één kronkelende rivierbedding. De rivierbeddingen van meanderende rivieren verplaatsen zich voortdurend. Dit komt doordat de rivier in de binnenbochten sediment afzet en in haar buitenbochten uitslijt. Een meanderende rivier ontstaat doorgaans in een rustig milieu. (Bron: Spek, 1996).

⁷ De Koerhuisbeek lag op de plek waar ooit de IJssel stroomde. De oude arm van de IJssel stroomde ten oosten van de Bergweide en ten zuiden van de Bergkerk. De Bergweide wordt gekenmerkt door jonge rivierkleiafzettingen van de IJssel.

⁸ OSU, deel IV, nr. 2024 en nr. 2052

⁹ Apa = water en *hun* = bruin, geel. Zie Künzel, Blok en Verhoeff, 1989, 194.

¹⁰ Geologische kaart van Nederland, 33 Zutphen, 1933.

¹¹ Verkoopakte boerderij Azink, met dank aan mevr. C. Ribbink-Kieftenbeid, Zutphen.

1.4 Natuurlijke landschapskaart

Het doel van de natuurlijke landschapskaart (kaart 1, blz. 6) is om inzicht te krijgen in de exploitatiemogelijkheden van het natuurlijke landschap. Welke delen van het landschap waren voor de mens geschikt om te wonen en te werken en welke niet? Daarbij speelden het reliëf, de bodemvruchtbaarheid en de waterhuishouding een belangrijke rol.

Het reliëf in Epse-Noord wordt grotendeels bepaald door het dekzandlandschap. Op basis van vorm en hoogte is het dekzandlandschap in te delen in dekzandruggen en -koppen (D1), dekzandplateaus (D2) en dekzandlaagtes (D3). De hoogteligging van het dekzand varieert van 5,20 +NAP in de dekzandlaagtes tot 8,70 +NAP op de dekzandruggen en -koppen. De vruchtbare bodems liggen vaak op de hoge en droge delen in het landschap, zoals de dekzandruggen, -koppen, en -plateaus, maar ook op rivierduinen (R2) en -terrassen (R1). In de dekzandlaagten en de gebieden met jonge rivierafzettingen (R3) lag het grondwaterpeil te hoog om er te kunnen wonen of om er akkers aan te leggen.

Alle genoemde landschappelijke eenheden werden gekarteerd (kaart 1). Op deze wijze ontstaat er een zichtbare tweedeling in het landschap van Epse-Noord tussen de gebieden die hoog, droog en vruchtbaar zijn en de gebieden die laag en nat zijn. Tot de volle Middeleeuwen hield de mens rekening met deze tweedeling. Nadien werden waterbouwkundige werken in de vorm van dijken en wateringen aangelegd. Vanaf dat moment werd het verschil in landschappelijke eenheden minder belangrijk.

1.5 Het huidige landschap

Welke van de beschreven landschapselementen zijn nu nog in Epse-Noord te herkennen?

Het dekzandlandschap met de kaarteenheden D1-3 is nau-

welijks veranderd. Het meeste reliëf in deze delen is nog steeds aanwezig. Slechts op kleine schaal werden laagtes opgehoogd. Kenmerkend voor de dekzandhoogten (D1 en D2) en de rivierterrassen en -duinen (R1 en R2) was de aanleg van akkers in de vorm van enken en kampen. Vanaf de dertiende eeuw begon men bestaande akkers met plaggen en mest op te hogen waardoor het bestaande reliëf extra werd geaccentueerd. Sinds de invoering van kunstmest in het begin van de twintigste eeuw is de plaggenbemesting verdwenen. De oude akkers worden nog steeds als zodanig gebruikt.

De boerderijen en erven in Epse liggen op de hoogste delen in het landschap. Zo hadden ze geen last van het periodiek aanwezige water van de IJssel en woonde men bij de te bebouwen akkers.

In de dekzandlaagten (D3) en de delen met de jonge rivierafzettingen (R3) stond met name in de winter maanden water. Het overige deel van het jaar had men geen wateroverlast en konden de gebieden als wei- en hooilanden worden gebruikt.

In 1970 verrichtte men de grootste ingreep in het landschap van Epse-Noord. Toen werd de snelweg A1 van Amsterdam naar Deventer verlengd. Deze op een hoogtalud gelegen weg doorsnijdt het oude landschap met zijn wegen en waterlopen. Ten behoeve van de A1 werd de Dortherbeek verlegd en gedeeltelijk gekanaliseerd. Overigens zorgde de aanleg van het talud van de A1 er wel voor dat de wateroverlast waarmee de Epsse boeren regelmatig te maken hadden, vrijwel tot nul werd gereduceerd (afb. 4ab). Het snelwegtalud functioneert nu als een dijk die het overvloedige water van de IJssel tegenhoudt. Voordien bleven alleen hooggelegen gronden (D1, D2, R1 en R2) en de boerderijplaatsen droog. Deze lagen dan als eilanden te midden van de laaggelegen gronden (D3, R3) die onder water stonden.

Menig bewoner van Epse-Noord herinnert zich deze tijd nog goed en vertelt dat men toen 's winters schaatsend de stad Deventer kon bereiken. Wel is het recentelijk, na de aanleg van de A1, nog voorgekomen dat de Dortherbeek de waterafvoer niet aankon en overstroomde (afb. 4c).

a

b

afb. 4abc

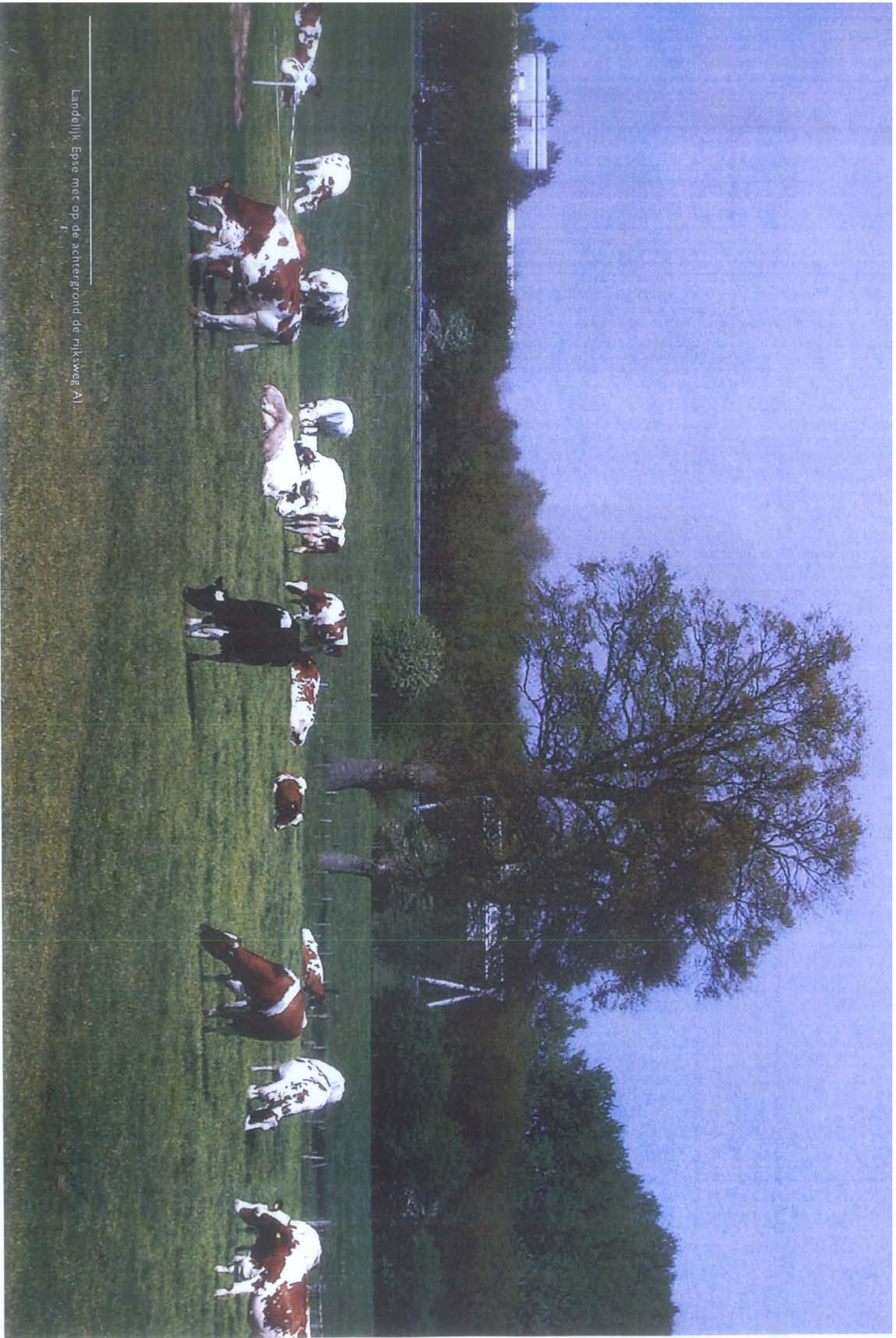
(a) Wateroverlast midden jaren zestig van de twintigste eeuw op het erf van boerderij Krukkeland van de familie Kamperman en voor de naburige boerderij Nieuw Azink waar de familie Kloosterboer woonde (b). De boeren probeerden het hooi voor het water te beschermen en moesten de melkbussen per bootje vervoeren.

(c) Overstroming van de Dortherbeek rond 1983. Het beekdaloverstromingsgebied staat geheel onder water. De hoge rug beschermde de boerderij de Olthof tegen het wassende water.

Bron: J. Wassink, Epse.

c

Landelijk Epse met op de achtergrond de rijksweg A1.

2 DE ARCHEOLOGISCHE OVERBLIJFSELEN

2.1 Inleiding

De resultaten van het vooronderzoek zullen per archeologische periode (afb. 2) en in chronologische volgorde worden besproken. Er is voor gekozen om alleen de meest duidelijke vindplaatsen te vermelden. Alle vindplaatsen hebben een code gekregen en zijn terug te vinden op de reconstructiekaart van het natuurlijke landschap (kaart 2 - 8, blz. 83 - 86). Op deze manier wordt tevens zichtbaar dat de mensen in het verleden beperkt werden in hun locatiekeuze door de mogelijkheden die het natuurlijke landschap hen bood.

2.1 Van IJkussen tot regenboogschutelin

Voordat het onderzoek startte, waren slechts enkele archeologische vindplaatsen uit de nabije omgeving van Epse bekend en de meeste ontdekkingen vonden lang geleerden plaats.

Vanaf het midden van de negentiende eeuw ontstond bij rijke particulieren belangstelling voor overblijfselen uit het verleden. Op de zandgronden ging hun aandacht met name uit naar de in die tijd nog goed zichtbare prehistorische grafheuvels. In 1834 begon de plaatselijke amateur-archeoloog Brants (1805-1862), bewoner van het kasteel 't Joppe met het opsporen van grafheuvels.¹ Hij werd daarin begeleid door Reuvens, Nederlands eerste hoogleraar in de archeologie. Samen ontdekten zij in de omgeving van Epse de nodige grafheuvels en Brants ontgroef enkele. De opgegraven 'lijkbusen en vuurstenen wapenen' werden door hem meegenomen en het onderzoek werd kort beschreven in een artikel.² Enkele van deze urnen bevinden zich in het Rijksmuseum van Oudheden (RMO) in Leiden en in het

Afb. 5

Tussen 1866 en 1873 werden op het erf Buitenkamp, dat ongeveer 200 m zuidelijk van het onderzoeksgebied is gelegen, tijdens grondwerkzaamheden meerdere urnen ontdekt. Het grootste gedeelte daarvan sneuvelde. Enkele exemplaren werden door de eigenaar M.E. Houck aan het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden geschonken. Bron: Stedelijk Archief Deventer (SAD), Deventer Courant.

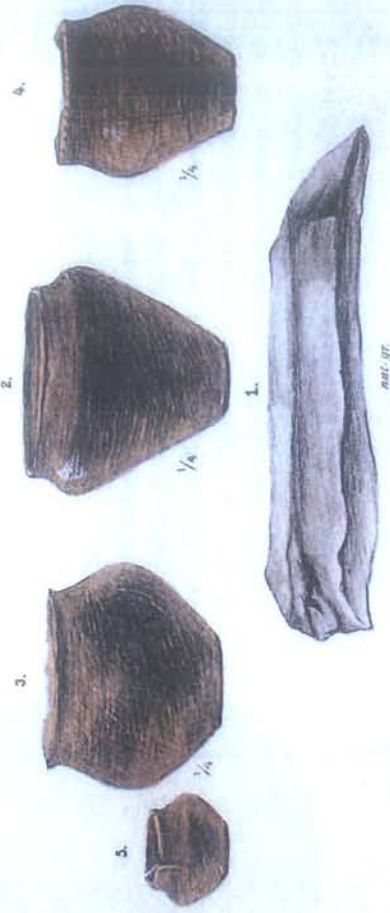
† Op het Erve Buitenkamp in Epse, onder Gortssel, bevindt zich in het bosch een aaneenschakeling van hoogten en belten, die vermoedelijk alle gedend hebben tot begrafaaltes van vroegere bewoners dier streek, in een ver verwijderd verleden. Voor ettelijke jaren zijn daar 2 Ijurnen gevonden, in de noordoostelike helling van de uiterste noordoostelike belt. In den winter van 1866 op 1867 zijn er zuidelijk van die belt, ten oosten in de helling, zes onmiddellijk bij elkander gevonden. Voor eenige dagen vonden de werktuigen bij het omwerken van grond, daar in de nabijheid 2 Ijurnen, die echter beide verloren zijn gegaan, doordien zij er volstrekt niet op bedacht waren daar urnen te zullen vinden. Deze laatste toch bevonden zich meer zuidelijk dan de vorige, ten westen der boogten, in een vlakken bodem. Het is opmerkelijk dat tot hier toe nog geene metalen voorwerpen zijn gevonden. Wel vond men bij de 2de graving eenige steenen en een fraai mes van vuursteen, dat zich thans met een paar dier urnen bevindt in 's Rijks Museum voor oudheden te Leiden. De vroeger gevonden urnen droegen weinig of niet eenig spoor van kunstbewerking, en de scherpen van een der laatste gevonden hoogenamde niets.

Afb. 6

De 'Ijurnen en het vuurstenen mes' uit het krantenartikel werden gepubliceerd in 1887. De aardewerken potten, die geen versiering vertoonden en in de late bronstijd/vroege ijzertijd (3000-2500 jaar geleden) zijn te dateren, werden met krijt nagetekend. Hoogte van de potten: nr. 2 = 20,5 cm, nr. 3 = 17,5 cm, (deze potten bevatten crematieresten), nr. 4 = 15 cm en nr. 5 = 6 cm. Het vuurstenen mes of kling (12 x 3 cm) werd in de nabijheid van de urnen opgegraven. Deze lijkt van oudere datum, vermoedelijk uit de periode van de Standvoetbeker-cultuur die tussen de 5000 en 4500 jaar geleden wordt gedateerd (Pleyte, 1887). De vondsten bevinden zich nog altijd in het RMO te Leiden.

GRAAFSCHAP.

GELDERLAND.

¹ Kasteel 't Joppe dateert in oorsprong waarschijnlijk uit de zestiende eeuw. Het huidige huis is laat achttiende-eeuws.

² Brants, 1835, 142 - 150.

Stedelijk Museum van Zutphen. Vermeldenswaard zijn de door hem ontdekte grafheuvels van de 'Klemborgen', gelegen in het Epsse bos. Voor de aanleg van dit wandelbos bepaalde een uitgestrekte heideveld met grafheuvels het landschap.

Op het terrein van het toenmalige erf Buitenkamp, iets ten westen van de 'Klemborgen', werden tussen 1866 en 1873 meerdere 'lijkurnen en een vuurstenen mes' opgegraven (afb. 5). Een aantal urnen, dat vermoedelijk afkomstig was van een urnenveld uit de periode tussen de 3000 en 2500 jaar geleden, werd destijds aan het RMO te Leiden geschonken (afb. 6).

Na deze negentiende-eeuwse ontdekkingen bleef het op archeologisch gebied anderhalve eeuw stil in Epse. Pas in 1991 werd de draad weer opgepakt. Aan de noordoostkant van het dorp werd een nieuwe wijk gebouwd en juist op deze locatie konden op het allerlaatste moment door AWWN-leden nog enkele resten van boerderijen uit de ijzertijd worden opgegraven.³ Daarbij werd een opmerkelijke vondst in de vorm van een vergulde zilveren munt gedaan (afb. 7). Het zogeheten regenboogschotelje of triquetrum is in deze regio een zeldzaamheid.⁴ De munt werd aange troffen in de akkerlaag direct boven één van de paalkuilen van een huisplattegrond. Hierdoor ontstond het vermoeden dat de munt als bouwoffer diende voor een boerderij uit de late ijzertijd.⁵

2.3 Een kampement uit de midden-steentijd

De oudste bewoningsresten die in Epse-Noord werden opgegraven, stammen uit de midden-steentijd (kaart 3). Deze periode wordt grofweg tussen 11.000 en 6500 jaar geleden gedateerd. De naam steentijd duidt aan dat de mens in deze periode het plaatselijk voorkomende (vuur)steen als werktuig gebruikte. Natuurlijk vervaardigde men ook gereedschap van hout, gewei en bot, maar deze

materialen bleven slecht bewaard in de zure zandgrond. Daarom vormen de stenen artefacten op de droge zandgronden van Oost-Nederland vaak de enige tastbare overblijfselen uit de steentijd.

Op de hoge smalle rug, grenzend aan het beekdal van de Dortherbeek, werden behalve geïsoleerd liggende vuurstenen artefacten tevens grote concentraties vuurstenen afslagen en werktuigen ontdekt (kaart 3, nr. 1). Ze vormden de restanten van een kampement uit de midden-steentijd. Dat mensen deze plek hebben gebruikt, is niet zo verwonderlijk, daar het beekdal van de Dortherbeek in de middensteentijd een rijke vegetatie aan vogels, vissen en kleine zoogdieren bezat. Dus bij uitstrek een goede plek om te jagen en te vissen. Ook zal de nabijheid van drinkwater een rol gespeeld hebben bij de locatiekeuze.

Afb. 7abc

De triquetrum munt (doorsnede 16,8 - 18,4 mm, gewicht: 5,34 gram) van het type Lith is samengesteld uit 77 % zilver, 13 % koper en 10% goud. De voorzijde (a) is erg afgesletten maar hier was eens een driebeent of triquetrum binnen een lauwerkrans te zien.

(b) Tekening: voorbeeld van een driebeent.

Op de achterzijde (c) is een

piramidevormige configuratie van cirkels en puntcirkels binnen een zigzaglijn afgebeeld. Bij dit exemplaar van Epse 't Wilgert is de zigzaglijn afgesletten. In de omgeving van Nijmegen en in het rivierengebied werden de meeste triquetrum munten aangetroffen.

De muntvondst van Epse 't Wilgert is een van de noordelijkst gevonden exemplaren. Vermoed wordt dat de munten door de Bataven zijn uitgegeven tussen 2050 en 2000 jaar geleden (Roymans, 1999).

Het regenboogschotelje van Epse is in de archeologische opstelling van het Stedelijk Museum in Zutphen te zien.

³ Hulst, 1991, 173; AWWN (Archeologische Werkgemeenschap Nederland), afdeling 18.

⁴ Roymans, 1999, 29 - 32.

⁵ Mondelinge mededeling B.J. Groenewoudt, Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB).

Onder de gevonden vuurstenen werktuigen bevond zich een relatief grote groep pijlpunten en schrabbars (afb. 8 en 9). Vanuit het kampement zal men zijn jagen op groot wild zoals edelhert en wild zwijn, maar ook op kleinere zoogdieren en vissen. Waarschijnlijk werd de opbrengst van de jacht direct verwerkt. Door middel van analyse van de gebruikssporen op de schrabbars kon namelijk worden vastgesteld dat ze met name voor het schrapen van dierenhuiden werden gebruikt.⁶ Op meerdere plekken binnen het kampement werden kleine fragmenten van rode oker gevonden.⁷ Oker is een aardachtige ijzeroxide dat goed bruikbaar is als kleurstof en werd benut om voorwerpen, kleding en lichamen te beschilderen of in te smeren (afb. 10). Daarnaast heeft oker een conserverende werking en is het geschikt om dierenhuiden sneller te laten drogen, waardoor de vleesresten gemakkelijker waren te verwijderen.⁸

Het is mogelijk dat het kampement aan de Dortherbeek door één familie werd bewoond en dat men zich bezighield met het slachten van het wild en dat men de huiden bewerkte om ze geschikt te maken voor kleding en behuizing. Duidelijk is dat de locatie langere tijd werd bewoond en niet voor slechts één jachtcampagne van een paar dagen werd gebruikt.

2.4 Het staal van de steentijd

Vanwege de hardheid bleek het lokaal gevonden vuursteen van alle natuursteensoorten de beste te zijn. Vuursteen is zelfs harder dan moderne producten zoals staal en glas! De kleur van vuursteen kan, nadat de meestal witte buitenkant (cortex) is verwijderd, variëren van zwart, grijs, wit, geel tot bruin en zelfs rood.

Ten tijde van de voorlaatste ijstijd, kwamen gletsjers tot in deze contreien voor en namen vanuit Scandinavië allerlei stenen, leem en andere resten mee.⁹ Tussen deze massa

Afb. 8

Voorbeelden van pijlpunten uit de midden-steentijd. Van links naar rechts een a-, b-, en c-spits. De spitsen behoren tot de categorie van microlieten (= kleine stenen). De a-spits is 2,5 cm hoog, de b-spits is 2 cm hoog en de c-spits meet 1,5 cm in lengte.

Afb. 9

Voorbeelden van schrabbars uit de midden-steentijd, waarmee men destijds huiden afschraapte of hout bewerkte. Uit de gebruikssporenanalyse blijkt dat bij deze schrabbars waarschijnlijk na intensief gebruik, de werkkant opnieuw werd aangescherpt. Afmetingen: beide schrabbars meten 2,5 cm in de lengte.

⁶ Verneau, 2001, 21.

⁷ In een monster werd hematiet of te wel rode oker aangetroffen, zie Verneau, 2001, 9.

⁸ Odé, 1990, 8 - 11.

⁹ Deze ijstijd wordt Saaliën genoemd en duurde van 200.000 tot 130.000 jaar geleden.

Afb. 10

Een Himbavrouw met kind. Himba's, een nomadisch volk dat in het noorden van Namibië leeft, smeren hun huid, kleding, haar, sieraden, en allerlei gebruiksvoorwerpen iedere dag met een mengsel van verpulverde rode oker en vet in.

bevonden zich tevens vuursteenknollen die, nadat het ijs was gesmolten, ter plaatse achterbleven. Het vuursteen bevond zich in de rivier- en beekdalen dicht onder het oppervlak en kon daarom gemakkelijk worden opgespoord en gewonnen.

Naast hardheid is een tweede kenmerkende eigenschap van vuursteen dat het gemakkelijk is te splijten, in tegenstelling tot andere steensoorten zoals graniet. Tenslotte bezit vuursteen nadat het op de juiste manier is bewerkt, zeer scherpe kanten zodat het uitstekend als snijwerktuig kon worden gebruikt. Met behulp van uiteenlopende slaginstrumenten, gemaakt van graniet, gewei en bot, sloeg men met harde en zachte slagen (*percussie*) op het vuursteen waardoor andere vormen ontstonden. De eerste langwerpige afslagen die uit een vuursteenknol werden geproduceerd, zijn in principe geschikt om als mes te gebruiken, maar meestal werden deze halffabrikaten, ook wel *klingen* genoemd, verder bewerkt. De laatste verfijnde bewerking van het vuursteen tot een definitieve vorm, het *retoucheeren*, bestaat uit het verwijderen van kleine afslagen.¹⁰ Kenmerkend voor het vuursteen uit de midden-steentijd is dat de werktuigen grotendeels zijn geënt op klinggen en doorgaans slechts een lengte tussen de 2 en 4 cm hebben (= microlieten).¹¹ Dit werd veroorzaakt doordat men kleine, lokaal gevonden vuursteenknollen gebruikte. Later, vanaf het midden van de nieuwe steentijd (6100 jaar geleden), werden grote exemplaren die door handel in deze regio terechtwamen, verwerkt.¹²

Vuurstenen werktuigen uit de midden-steentijd waren voor allerlei doeleinden geschikt. De jager-verzamelaarsgroepen die een zwervend bestaan leidden, hadden de pijlpunten nodig om op edelherten en wilde zwijnen te jagen. Vuistbijlen bezaten de ideale vorm en scherpte om deze dieren te slachten. Voorts werden schrabbars of krabbers gebruikt om dierenhuiden af te schrapen en om hout, been en gewei te schaven. Klinggen werden als mes gebruikt, daartoe

¹⁰ Beuken, 1983, 33 en 48.

¹¹ Beuken, 1983, 87.

¹² Verneau, 1999, 34, merkt op dat het verschil in grondstof niet de enige verklaring kan zijn voor de microlieten, aangezien in bijvoorbeeld Noord-Frankrijk grote vuursteenknollen voorkomen, maar men desondanks in de midden-steentijd ook daar microlieten vervaardigde.

konden ze in een schacht van hout, been of gewei worden geplaatst. Houtteer zorgde ervoor dat de kling stevig vast bleef zitten in de schacht.¹³ Stekers kunnen gezien worden als de beitel of de guts van de prehistorie. Ze werden gebruikt om gleuven in een stuk hout, bot of gewei te maken, waarna er bijvoorbeeld een pijlpunt in kon worden geplaatst. In een tijd waarin men nog niet de kennis had om metaal te winnen, waren de vuurstenen artefacten de belangrijkste werktuigen in de gereedschapskist.

2.5 Een zeldzaam object uit Zuid-Limburg

De tot nu toe enige vondst in Epse-Noord die uit het midden van de nieuwe steentijd (6100-4900 jaar geleden) stamt, is een bijzondere voor dit deel van Nederland. Het gaat hierbij om een grote vuurstenen kling (afb. 11) die werd vervaardigd uit het zogeheten *Rijckholt* vuursteen.¹⁴ Het object werd als losse vondst onder een enkeerdgrond in de overgangzone tussen een dekzandrug en een dekzandlaagte gevonden (kaart 3, nr. 3).

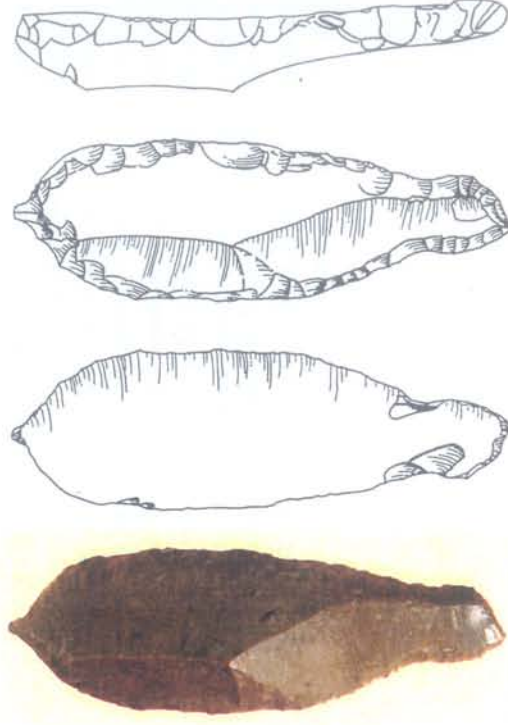
Behalve de herkomst is een tweede bijzonder aspect van het werktuig dat het is ooit gebroken. Aanvankelijk had het de functie van een mes. Na de breuk werd het een combinatiewerktuig van schrabber en ruimer. Bovendien kon men vaststellen dat aan het smalle deel een handvat heeft gezeten. Het werktuig werd gebruikt om bijvoorbeeld bij dierenhuiden de vleesresten te verwijderen of om hout, gewei en bot af te schrapen en te bewerken. Tevens was het geschikt om een reeds bestaand gat ruimer te maken. Dat het werktuig na de breuk voor hergebruik geschikt werd gemaakt, geeft aan dat het voor de bezitter een hoge waarde vertegenwoordigde.

Waarom bevond deze prehistorische 'multitool' zich juist op deze plek? Helaas leveren de vondstomstandigheden te

weinig informatie om een sluitend antwoord te kunnen geven. Verdere bewoningssporen in de vorm van bijvoorbeeld paalkuilen waren niet aanwezig. De kling werd op geringe afstand van een kuil met menselijke crematieresten (kaart 4, nr. 9) aangetroffen.¹⁵ Deze kuil dateert echter uit de midden-bronstijd, een veel jongere periode.¹⁶ Het valt echter niet uit te sluiten dat de kling na de breuk als afval werd weggegooid en in een veel latere periode toevallig werd opgegraven of opgeraapt. De vinder bewerkte het kapotte werktuig en zette er een handgreep aan. Hierdoor was het afvalstuk weer bruikbaar en ging mogelijk ten tijde van de begraving opnieuw verloren.

Afb. 11

Een schrabber en ruimer gemaakt van Rijckholt vuursteen. De lengte van het werktuig is 10 cm maar was voor de breuk waarschijnlijk langer. Aan de smalle zijde doet het patina vermoeden dat er ooit een handvat aan heeft gezeten. Een ander vergelijkbaar heel exemplaar werd in 1970 in de buurt van Oldenzaal gevonden (Archeologische Kroniek Overijssel 1991).

¹³ Beuker, 1983, 101. Houtteer is een pekachtige stof die werd vervaardigd door berken- en dennehout in kleine kuilen en onder een beperkte luchttoevoer te verbranden.

¹⁴ Mondelinge mededeling J. Musch (AFAN, Frankrijk), F. Brounen (ROB) en S. Verneau (Bureau Lithos, Zutphen). Alledrie kwamen tot dezelfde conclusie wat betreft herkomst en functie van het voorwerp.

¹⁵ M. d'Hollós, 2001, 13.

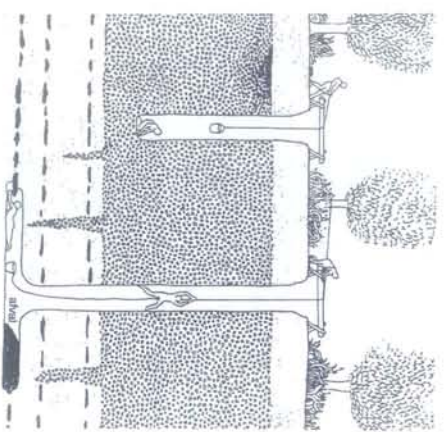
¹⁶ Tussen 3400 en 3125 jaar geleden. (GrA - 19063, 3010 ± 45 BP, ongescalibreerd).

2.9 Vuursteenmijnen

In Rijckholt, gelegen nabij Maastricht, werd al in het midden van de nieuwe steentijd, ongeveer 6100 jaar geleden, vuursteen ondergronds in mijnen gewonnen. Gedurende enkele eeuwen exploiteerden mensen van de zogeheten *Michelsbergcultuur* de mijnen. Zij groeven in de kalkstenen ondergrond mijnschachten met een diameter van 1 tot 1,5 m en een diepte variërend van 6 tot 16 m. Het 5 ha grote mijnenstelsel van Rijckholt bestond naar schatting uit duizend van deze schachten (afb. 12). Berekend werd dat ongeveer 10.000 kubieke meter vuursteen kan zijn gewonnen. Dit is genoeg grondstof voor miljoenen bijlen en klinggen.¹⁷ Kenmerkend voor Rijckholt is het grote formaat van de vuursteenknollen. Ze werden dan ook voornameelijk gebruikt voor bijlen en klinggen. Het vuursteen had een zwart-grijze soms blauwige kleur en is bij het bewerken minder splinterig, zodat het geschikt was voor het maken van grote werktuigen. De Limburgse mijnbouwers bewerkten het vuursteen ter plaatse tot halffabrikaten, waarna ze over een groot gebied werden verspreid. Hoe deze verspreiding precies in zijn werk ging, is niet geheel duidelijk. Vermoed wordt dat rondreizende handelaren in vuursteen de halffabrikaten aan de man brachten. De bijlen uit de nieuwe steentijd zijn technische hoogstandjes en aangenomen wordt dat de handelaren tevens de experts in het bewerken van vuursteen waren.¹⁸ In ieder geval bereikte het Limburgse vuursteen ook Epse-Noord, zoals met de vondst van de kling werd bewezen.

Afb. 12a

Schematische tekening van een vuursteenmijnschacht in Rijckholt.
Bron: P.J. Felder.

Afb. 12b

Het gangenstelsel van de vuursteenmijnen in Rijckholt. Tussen de kalkafzettingen bevindt zich het vuursteen. Bron: W.M. en P.J. Felder.

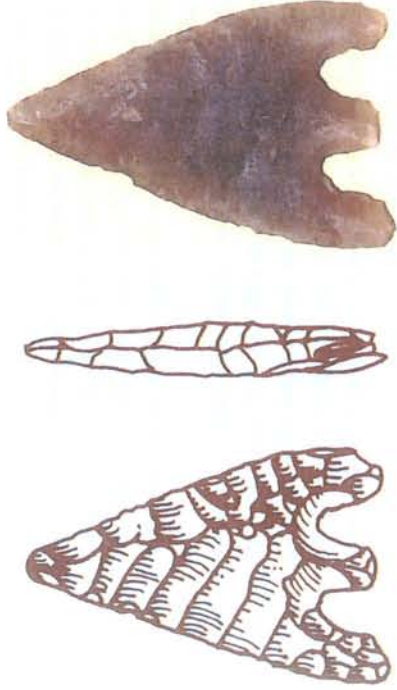
¹⁷ Beuker, 1983, 16.
¹⁸ Beuker, 1983, 20.

2.7 Pijlpunten en paalvuilen uit de late nieuwe steentijd/vroege bronstijd

Op twee locaties in het onderzoeksgebied werden vuurstenen pijlpunten gevonden die kenmerkend zijn voor de periode tussen 4500 en 3700 jaar geleden, de overgangsfase van de late nieuwe steentijd naar de vroege bronstijd. Met de bronstijd breekt een nieuwe periode aan in de geschiedenis van de mens. Kenmerkend voor dit tijdperk is dat de metaalwinning en -bewerking van brons totstandkomt. Dit is een geleidelijk proces geweest en naast het nieuwe materiaal bleven de vuurstenen werktuigen nog lange tijd in gebruik.

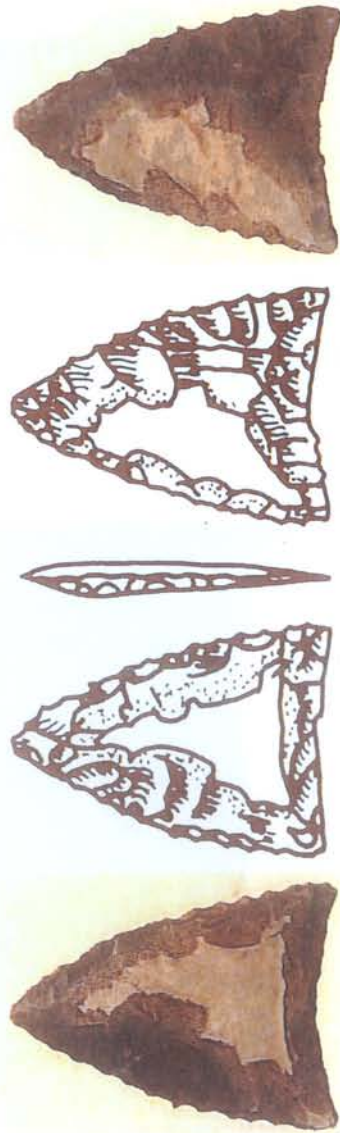
Afb. 13

De vuurstenen pijlpunt bestaat aan beide zijden uit oppervlakteretouche en is voorzien van een schachtdoorn en twee weerhaken (afmeting 2 x 3 cm). De pijlpunt wordt ook wel 'klokbekerspits' genoemd naar de periode van de klokbeercultuur die tussen 4500 en 4000 jaar geleden wordt gedateerd. Door de archeologen werd de naam klokbecker aan het aardewerk gegeven dat in de late nieuwe steentijd door de mensen in Noordoost-Nederland werd gemaakt.

Afb. 14

Een vuurstenen pijlpunt met aan beide zijden oppervlakteretouche en holle basis (afmeting 1,5 x 2 cm).

De vindplaatsen liggen op de langgerekte hoge rug grenzend aan het beekdal van de Dortherbeek. De oudste pijlpunt (kaart 3, nr. 4) werd op het oostelijke deel van de rug gevonden en wel op dezelfde locatie als het reeds beschreven kampement uit de midden-steentijd. Ook in deze jongere periode was de hooggelegen rug een favoriete bewoningsplek en dit had alles te maken met de nabijheid van het beekdal met zijn rijke flora, fauna en drinkwatervoorziening. Mogelijk behoorde deze pijlpunt (afb. 13) toe aan een persoon die in eerste instantie landbouwer was, maar voor wie de jacht nog altijd een belangrijke manier was om hem van voedsel te voorzien. Meerdere aanwijzingen - in de vorm van scherven en paalkuilen - uit deze periode zijn in directe omgeving van de vindplaats van de pijlpunt gevonden. Een duidelijke plattegrond van een gebouw kon tot nu toe nog niet worden waargenomen. Wel werd een haardkuil opgegraven waarvan een fragment houtskool met de C14 methode kon worden gedateerd.¹⁹ Het bleek dat de vuurplaats uit dezelfde periode stamt als de pijlpunt. Het lijkt erop dat in de late nieuwe steentijd/vroege bronstijd mensen permanent op de hooggelegen rug woonden en dat ze daar ook hun akkers hadden aangelegd.

¹⁹ Tussen 4467 en 4305 jaar geleden. (GrN - 26592, 3910 ± 30 BP, ongecalibreerd).

De vindplaats mag bijzonder worden genoemd aangezien nederzettingssporen uit de late nieuwe steentijd/vroege bronstijd schaars zijn op de pleistocene zandgronden van Nederland.

De tweede pijlpunt (kaart 3, nr. 5) is - gebaseerd op typologische kenmerken - jonger dan de eerste. Deze pijlpunt (afb. 14) werd als losse vondst geborgen op het meest westelijke gedeelte van de rug. In de onmiddellijke nabijheid werden geen grondsporen gevonden die in verband konden worden gebracht met deze pijlpunt. De pijlpunt verschilt ten opzichte van de vorige. Het is praktisch en technisch gezien een beter product, omdat de kwetsbare weerhaken nu vervangen zijn door een holle basis.

Op meerdere plekken in het onderzoeksgebied werden vuurstenen artefacten als zogeheten *losse vondst* aangetroffen. Deze vondstcategorie bestaat vooral uit werktuigen die niet in een bepaalde herkenbare context werden aangetroffen, waarbij het opvalt dat de schrabbers zijn oververtegenwoordigd. Dit valt misschien te verklaren uit het feit dat deze werktuigen door mensen op specifieke plekken werden gebruikt, men droeg ze bij zich en men vervoerde ze, waardoor ze gemakkelijk overal verloren konden gaan. Darentegen duiden atslagen en halfabrikaten (*klingen*) op de productie van werktuigen. Deze worden dus eerder in grotere aantallen in een nederzettingcontext gevonden.

2.8 Rivierduin uit de bronstijd, de dynamiek van een rivieromlandschap

In het meest zuidwestelijke gedeelte van Epse-Noord werden eveneens restanten uit de vroege bronstijd gevonden (kaart 4, nr. 6).

De opgegraven resten bestonden uit enkele kuilen en mogelijke paalkuilen die niet in een herkenbare structuur lagen. Scherven van aardewerken potten van het type *wikkeldraad* werden op hetzelfde niveau als de grondsporen aangetroffen. Kenmerkend voor het wikkeldraadaardewerk is de versiering die met behulp van een met draad omwikkeld stukje hout of vuursteen zou zijn aangebracht.²⁰ Men spreekt over eng- en wijdgewonden wikkeldraadvorsiering (afb. 15).²¹

De grondsporen lagen onder een pakket verstoven zand met een dikte van 1,5 m (afb. 16). Het zand, opgestoven uit de rivierbedding van de IJssel, heeft zich zodanig opgehoogd dat men spreekt van een duin. De conserverende werking van het verstoven rivierzand zorgde ervoor dat lagerelagen grondsporen uit de vroege bronstijd goed bewaard zijn gebleven. Het rivierzand is homogeen van samenstelling, grofkorrelig en enigszins lichtbruingeel van kleur en is meestal vruchtbaar vanwege het hogere leemgehalte.

Afb. 15a
Wijd-gewonden wikkeldraad aardewerk.
Afmeting: breedte 2 cm.

Afb. 15b
Eng-gewonden wikkeldraad aardewerk.
Afmeting: hoogte 2 cm.

Afb. 15c
Voorbeeld van een wikkeldraadopot.
Afmeting: hoogte 19,5 cm, (collectie RMO).

²⁰ Enkele scherven waren met het wikkeldraadmotief versierd. Deze versiering werd alleen in de vroege bronstijd toegepast. Bij de

archeologische afdeling van de gemeente Zwolle heeft men geprobeerd om met een draad omwikkeld stukje hout indrukken op een pot te krijgen. Dit experiment leverde niet dezelfde resultaten op als bij het origineel. Met behulp van een steekinstrument kon men echter wel vergelijkbare versieringen maken.

²¹ Lancting, 1973, 215 - 220.

Het verstuiven van het zand valt mogelijk te verklaren uit het periodiek voorkomen van een lage waterstand of zelfs het geheel droogvallen van de IJssel. In zo'n situatie krijgt de wind de kans om rivierzand uit de droge rivierbedding te verplaatsen. Ook in de bronstijd kwam de wind meestal uit het westen, zodoende liggen de rivierduinen ten oosten van de IJssel. Een tweede verklaring voor het ontstaan van rivierduinen is dat gedeelten van oudere rivierduinen en oeverwallen die dichterbij de IJssel lagen, zijn verstoven. Omdat het vegetatiedek op rivierduinen erg dun was, kon het zand gemakkelijk wegwaaien. Meestal worden rivierduinen geassocieerd met de geologische formatieprocessen tijdens de periode van de ijstijden. Uit bovenstaande blijkt dat ook in latere tijden het landschap nog ingrijpend door natuurlijke oorzaken veranderde.

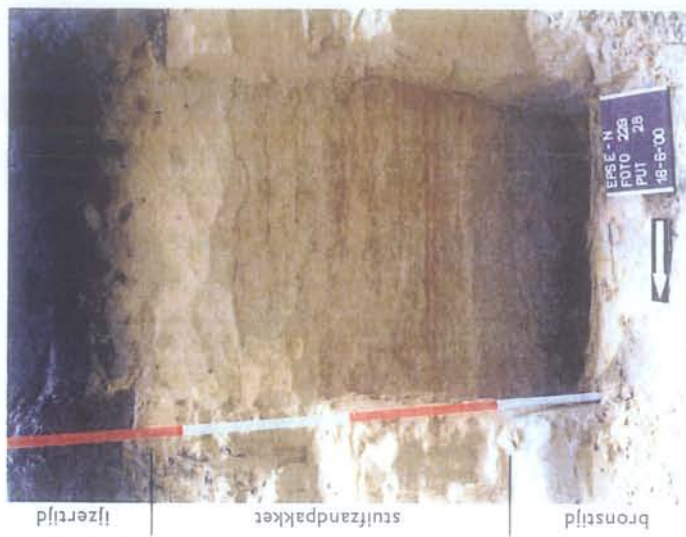
1.5 Midden-bronstijd

Op meerdere locaties in het onderzoeksgebied kwamen grondsporen uit de midden-bronstijd (3700-3050 jaar geleden) aan het licht.

Allereerst werd op een locatie ten oosten van de Molbergsteeg een cluster grondsporen gevonden (kaart 4, nr./6). De meeste sporen konden als afval- en paalkuilen worden geïnterpreteerd. In één afvalkuil bevond zich een relatief grote hoeveelheid scherven van aardewerken potten (afb. 17). De scherven vertoonden een aantal specifieke kenmerken die een datering in de midden-bronstijd mogelijk maakt. Het aardewerk werd in deze periode gemaakt van klei vermengd met stukken kwartsiet, een lokale natuursteensoort. Het vermengen van klei met een ander materiaal wordt 'mageren' genoemd. Op deze manier werd de klei steviger gemaakt, waardoor het gemakkelijker werd om potten te vormen. Ten opzichte van de voorgaande periode waren de aardewerken potten in de midden-bronstijd van een inferieure kwaliteit.

Afb. 16

Profiel van het stuifzandpakket met daaronder een oude bodem. In het stuifzand dat tussen 3800 en 2800 jaar geleden moet zijn ontstaan heeft zich een nieuwe bodem ontwikkeld.

Afb. 17

Afvalkuil met scherven van aardewerk uit de midden-bronstijd.

Afb. 18
Scherf van een aardewerken pot uit de midden-bronstijd, (3700-3050 jaar geleden). Het aardewerk heeft een grove structuur en is relatief dikwandig en zacht gebakken. De grote stukken kwarts die als magering werden gebruikt zijn duidelijk te zien. Afmeting: breedte 5 cm.

Archeologen noemen dit aardewerk dan ook wel 'speculaas aardewerk' (afb. 18). Dit staat op het broze en brokkelige uiterlijk van de potten. De versieringen bestonden slechts uit enkele slordige vingerdrukken. Waarschijnlijk vormen de kuilen de restanten van agrarische activiteiten, vermoedelijk lagen ze aan de rand van een nog niet getraceerde nederzetting.

De tweede vindplaats uit de midden-bronstijd werd aangetroffen ten zuiden van de Waterdijk (kaart 4, nr. 7). Het betreft hier een groep kuilen waarin zich veel scherven van aardewerken potten en één slijpsteen bevonden (afb. 19). De slijpsteen werd gebruikt om metalen werktuigen te slijpen. In omvang zijn de kuilen groter dan die van de vindplaats ten oosten van de Molbergsteeg. Vermoedelijk gaat het om voorraadkuilen die na gebruik werden volgegooid met afval uit de nederzetting. Op de functie en werking van voorraadkuilen wordt later nog uitvoeriger ingegaan. De boerderij die bij deze groep kuilen hoorde, werd niet aangetroffen.

2.10 Een huus uit de vroege ijzertijd

Uit de vroege ijzertijd (2800-2500 jaar geleden), werden op verscheidene plekken in Epse-Noord bewoningstresten gevonden. De vindplaatsen hebben met elkaar gemeen dat ze alle verborgen lagen onder een enkeerdgrond op een dekzandrug of -kop.

Afb. 19
Slijpsteen van fijnkorrelig zandsteen uit de midden-bronstijd. De groeve rechtsboven zal zijn ontstaan doordat op die plek de metalen voorwerpen werden gestlepen. Afmeting: lengte 9 cm.

De meest opvallende vindplaats (kaart 5, nr. 13) ligt centraal in het onderzoeksgebied. Het gaat hierbij om een complete plattegrond van een gebouw. Huizen werden destijds in hout opgetrokken, omdat dit het enige voorhanden zijnde bouw materiaal was. Van de houten huisconstructie wordt op de droge en zure zandgronden niets aangetroffen. Doordat het hout is vergaan, worden alleen de gegraven kuilen waarin de palen hebben gestaan teruggevonden. Een huisplattegrond bestaat uit een regelmatig patroon van deze kuilen, de zogeheten paalkuilen. Op basis van de ligging van de paalkuilen is het mogelijk de bovengrondse bouw te reconstrueren.

De huisplattegrond in Epse-Noord (afb. 21 en 22) was oost-west geïntendeerd en had met inbegrip van de buitenstijlen een lengte van 17 m en een breedte van 9 m. De bruikbare binnenruimte bedroeg 15,5 x 7,5 m. Deze binnenruimte werd geflankeerd door een 15 cm brede standgreppel, waarin de huiswand van waarschijnlijk met leem bestreken vlechtwerk heeft gestaan. De paalkuilen waarin de buitenstijlen stonden, hadden vrijwel allemaal een doorsnede van ongeveer 50 cm en stonden op een regelmatig afstand van ongeveer 1 m uit elkaar. Aan de westzijde van het gebouw lagen twee of drie dubbele paalkuilen die mogelijk aan reparatiepalen zijn toe te wijzen. De huisplattegrond werd ten dele verstoord door een loopgraaf met schutterspuijtes uit de Tweede Wereldoorlog. Door deze verstoringen werden mogelijk enkele kuilen, waarin de dakdragende binnenstijlen hebben gestaan, vergraven. Slechts een drietal paalkuilen waarin dakdragende binnenstijlen stonden, werd waargenomen. De paarsgewijs opgestelde binnenstijlen, zoals die onder meer bij dit type huizen voorkomt, waren door de versturende werking van de loopgraaf niet meer zichtbaar. In de noord- en zuidwand van het huus lagen recht tegenover elkaar ingangen van 2 m breed. Door de plaats van de ingangen ontstond er een tweedeling in het gebouw. Bij

Afb. 20 ab

- (a) Een reconstructie van een huis uit de vroege ijzertijd (2800 tot 2500 jaar geleden) van het overgangstype 'Hijken'.
 (b) Dezelfde reconstructie van een geïsoleerd liggende boerderij en landschappelijke omgeving in de vroege ijzertijd. De huisplaats ligt dichtbij oppervlaktewater en de huissakker. (Maquette collectie Provinciaal Overijssels Museum, Zwolle).

vergelijkbare plattegronden wordt aangenomen dat het kleine westelijke gedeelte als woonruimte diende en dat het grotere oostelijke gedeelte als stal werd gebruikt.

Dit type huisplattegrond is voor deze regio kenmerkend voor de vroege ijzertijd. De bouwtraditie veranderde door de eeuwen. Elke periode kende haar eigen type boerderijen. Bij dit huis valt - ten opzichte van oudere gebouwen - op dat er een grote toename van de buitenstijlen is. De dragers van de dakbedekking (*kapsporen*) steunden vooral op de buitenstijlen. Hierdoor werden de binnenstijlen minder belast. De vlechtwerkwand maakte geen deel uit van de draagconstructie. De ruimte tussen de wand en de buitenstijlen was misschien opgevuld met gestapelde zoden, alhoewel hiervoor geen bewijzen werden aangetroffen.²²

Het vondstmateriaal rondom het huis was schaars en bestond uit slechts enkele onversterde aardewerkfragmenten die uit de paalkuilen en het wandgreppeltje van het huis konden worden geborgen.

In de directe omgeving van de huisplaats lagen grondsporen die mogelijk tot de restanten van een *spieker* of een ander bijgebouw zouden kunnen horen. Op ruime afstand, ongeveer 110 m van het gebouw, lagen twee evenwijdig lopende noordoost-zuidwest georiënteerde greppels. Een 40 cm brede greppel en één van 1,5 m breedte. De twee greppels kunnen als perceelsgrenzen van de huisplaats worden gezien.

In de nabije omgeving van Epse-Noord zijn soortgelijke huisplattegronden opgegraven. Tussen 1984 en 1986 ontdekten men in Colmschate, ter hoogte van De Scheg, een nederzetting uit de vroege ijzertijd, die uit meerdere huizen bestond.²³ In 1991 werd in Epse, op de plek van de wijk 't Wilgert een vergelijkbare plattegrond gevonden. Het meest recente identieke voorbeeld van dit type huisplattegronden werd in 2001 op een terrein aan de Holterweg 57-59, grenzend aan de nederzetting van De Scheg, aangetroffen.²⁴

²² Huijts, 1992, 69.

²³ Groenewoudt & Verlinde, 1989, 276.

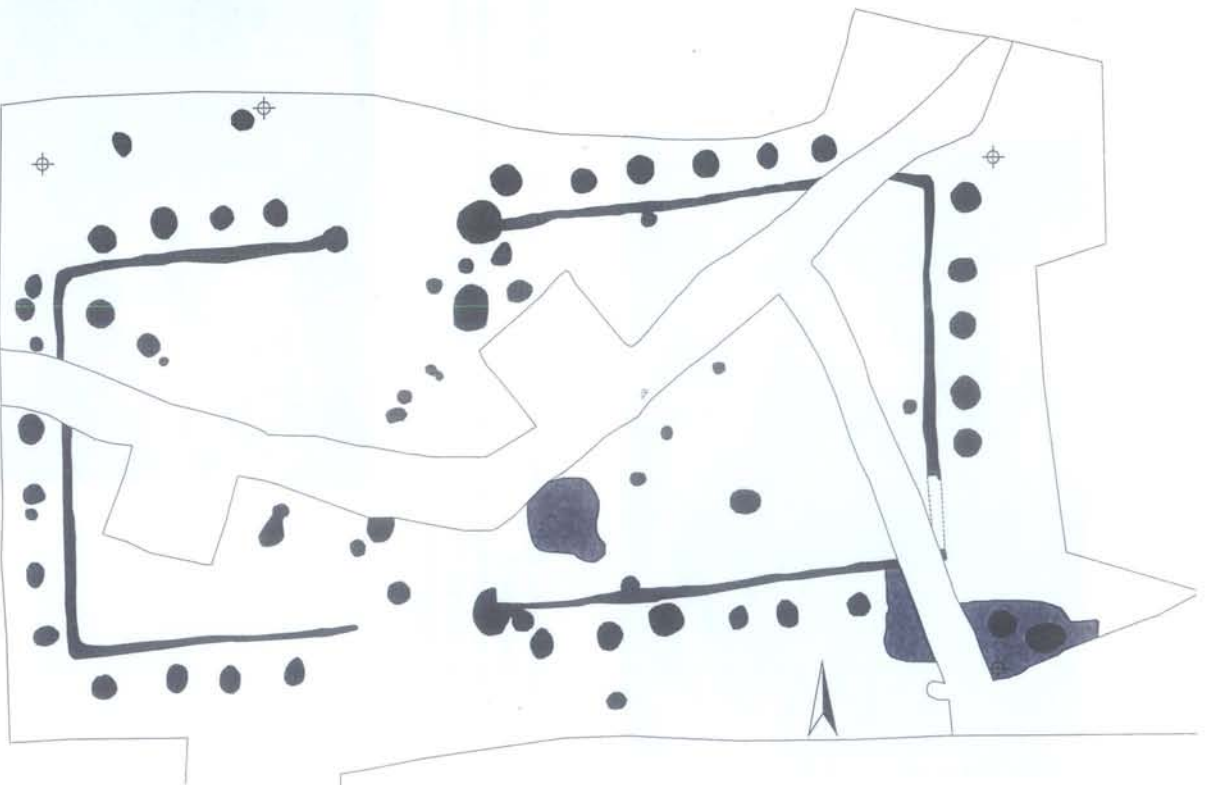
²⁴ Klomp, 2002.

Afb. 21 en 22
 De archeologische resten van een boerderij uit de vroege ijzertijd, aangetroffen ten zuiden van de Waterdijk in Epse. De donkere baan in het midden is een loopgraaf uit de WO II die de huisplattegrond oversnijdt. Duidelijk is te zien waar de wandgreppel van het huis heeft gestaan en de twee ingangen die tegenover elkaar liggen.

Afb. 21

Afb. 22
 Schaal 1 : 150
 ■ Paalkuilen en wandgreppel gebouw
 □ Loopgraaf WO II

Het feit dat er in Epse-Noord niet meer plattegronden en weinig overige grondsporen werden aangetroffen, doet vermoeden dat het om een geïsoleerd liggende huisplaats gaat die kortstondig werd bewoond. Dit beeld komt overeen met de heersende theorie over de 'zwerfende erven' in de vroege ijzertijd. Het vermoeden bestaat dat een huis slechts door één of twee generaties werd bewoond en daarna werd afgebroken of verbrand, waarna men verder trok en een nieuwe boerderij bouwde. De verlaten huisplaats werd als akker in gebruik genomen (afb. 20ab).

2.3. Opvallende vondsten uit de vroege ijzertijd

Op meerdere plekken in het onderzoeksgebied werden restanten van spiekers en voorraadkuilen gevonden.²⁵ Twee vindplaatsen dienen als voorbeeld voor de manier waarop in de ijzertijd de mensen hun landbouwproducten opsloupen.

Boven op het stuifzand, dat reeds werd besproken, bevonden zich de restanten van voorraadkuilen. Kenmerkend voor deze opslagkuilen is dat ze cirkelvormig waren en doorgaans een diameter tussen de 1 en 1,5 m bezaten. Ze lagen zowel geïsoleerd als in groepen bij elkaar. Het profiel van de kuilen werd gekenmerkt door steile wanden en een vlakke bodem. Een van de voorraadkuilen (kaart 5, nr. 14) die op het stuifzand werd aangetroffen, bevatte relatief veel vondstmateriaal dat bestond uit aardwerk- en natuursteenfragmenten en organisch materiaal in de vorm van verkoolde eikels (afb. 23). Na gebruik als voorraadkuil werd het gat dichtgegooid met nederzettingafval.

Het tweede voorbeeld van een voorraad- annex afvalkuil werd eveneens op een geïsoleerde locatie aangetroffen (kaart 5, nr. 12). Deze kuil (afb. 24) was rijk gevuld met vooral scherven van aardewerken potten.

Afb. 23a

Een voorraad/afvalkuil uit de vroege ijzertijd.

Afb. 23bc

Deel van een aardewerken pot uit de vroege ijzertijd. Rechts is de kamstreekversiering te zien die kenmerkend is voor deze periode. Afmeting: hoogte 14 cm.

²⁵ Spieker is afgeleid van het Latijnse woord *spicarium* en betekent 'opslag voor granen'.

Abf. 24
Dwaarsdoorsnede van het onderste deel van een voorraadkuil. Kenmerkend voor een voorraadkuil, waarin men in de vroege ijzertijd graan bewaarde, is de vlakke bodem. Na gebruik als opslag werd de kuil met nederzettingssafval dichtgegooid. In dit grondspoor werden meer dan 500 scherven aardewerk gevonden. Hiervan pasten een groot aantal aan elkaar waardoor vastgesteld kon worden dat in de kuil de restanten van minstens dertig verschillende potten aanwezig waren.

Abf. 25abc
(a) Aardewerk scherven met kamstreek versiering. Afmeting: hoogte 10 cm.
(b) Aardewerk scherven met nagelindruiden. Afmeting: hoogte 12 cm.
(c) Spijsteentje van aardewerk. Afmeting: 3 cm in doorsnede.

Uit het bestuderen van het vondstmateriaal bleek dat een grote hoeveelheid potten viel te reconstrueren uit de scherven. Weliswaar gaat het dan niet om hele exemplaren maar om delen van potten (afb. 25). Op typologische kenmerken kon het aardewerk tussen 2700 en 2600 jaar geleden worden gedateerd.²⁶ Door de C14-datering werd dit nog eens bevestigd.²⁷

Onderzoek van enkele voorraadkuilen die rond 1985 in Colmschate werden ontdekt, heeft aangetoond dat in de kuilen voornamelijk graan werd opgeslagen. Experimenteel onderzoek heeft bewezen dat los gestort graan in een kuil goed geconserveerd blijft, mits de kuil luchtdicht is afgesloten. De buitenste 2 cm van het graan gaat klemen en raakt aangetaast door schimmels en bacteriën, maar het overige graan blijft intact. Uit het gedetermineerde graan van de voorraadkuilen van Colmschate bleek dat men in de vroege ijzertijd vooral tarwe, gerst en gierst verbouwde.²⁸ Dit is waarschijnlijk ook van toepassing op Epse-Noord. Onduidelijk is nog of het opgeslagen graan bedoeld was als zaaigoed of als mondvoorraad. De verkoolde eikels die in Epse-Noord werden aangetroffen, zullen als voedsel voor zowel dier als mens hebben gediend.

Restanten van spiekers werden op meerdere locaties in het onderzoeksgebied gevonden, in enkele gevallen zelfs in de onmiddellijke nabijheid van voorraadkuilen (kaart 5, nr. 19). Een spieker had de functie van opslagplek voor nog niet gedorst graan, dat op een hooggelegen plek buiten het bereik van knaagdieren moest worden bewaard. Een prehistorische spieker kan gezien worden als de kleinere voorloper van de hedendaagse kap- of hooibergen (afb. 26). Evenals de huizen werden spiekers van hout gebouwd. Wat overblijft van het houten gebouwte zijn de paalkuilen. Deze paalkuilen waren gemiddeld tussen de 20 en 30 cm in doorsnede (afb. 26). In Epse-Noord werden spiekers gevonden die uit vier palen en in een enkel geval uit zes palen bestonden. De afmetingen varieerden van 1,5 x 1,5 m tot 2 x 2 m.

²⁶ Wevers, 2002, in voorbereiding.

²⁷ Tussen 2750 en 2400 jaar geleden. (GrA - 18900, 2430 ± 60 BP, ongecalibreerd).

²⁸ Buurman, 1986, 67 - 73.

Afb. 26abc

- (a) Vier paalkuilen van een spieker in het vlak van de opgraving.
- (b) Dwarsprofielen van dezelfde paalkuilen. Het gegeven dat de kuilen dezelfde diepte en vulling hebben geeft de archeoloog de informatie dat ze bij elkaar horen en samen een structuur hebben gevormd.
- (c) Een reconstructie van een aantal spiekers: vier houten palen met daarop een verhoogd vloertje waarop het graan werd gelegd. Een prehistorische hooiberg, maar van een kleiner formaat dan de recente hooibergen.

2.12 Een huus in de bewoningsgeschiedenis

Een opvallend resultaat van het vooronderzoek is dat er geen duidelijke aanwijzingen zijn voor bewoning van het gebied in de periode van 2500 tot 900 jaar geleden. Een totale afwezigheid van bewoningsresten en vondstmateriaal bestrijkt een lange periode van 1400 jaar. Wat betekent dit voor de bewoningsgeschiedenis van Epse-Noord en omgeving? Waar woonden de mensen toen? Het vermoeden bestaat dat Epse-Noord gezien de kleinschaligheid van het potentiële akkerareaal een gebied is geweest dat alleen ten tijde van expansie in gebruik werd genomen. Het akkerareaal was waarschijnlijk te klein en bracht te weinig op om grotere nederzettingen, waarbinnen meerdere families woonden, van voedsel te voorzien. Ten tijde van de vroege ijzertijd en de volle Middeleeuwen vond er, waarschijnlijk als gevolg van een bevolkingstoename, expansie plaats. Men nam toen ook de minder grote akkerarealen in gebruik. De nieuwe nederzettingen van de 'ontginners' bestonden uit slechts één boerderij. In Epse-Noord werden alleen geïsoleerd liggende boerderijen aangetroffen. Dit laat een ander nederzettingstype zien dan bijvoorbeeld dat van het noordelijker gelegen Colmschate. Hier werden meerdere huisplattegronden uit dezelfde periode dichtbij elkaar gevonden. Dit past bij het grote akkerareaal dat bij Colmschate voorradig was. Als er daadwerkelijk een relatie bestaat tussen de grootte van het potentiële akkerareaal en de grootte van een nederzetting, dan zullen de missende 1400 jaar voor Epse-Noord geen periode van expansie zijn geweest en woonde men wellicht daar waar nu de Epsers en ik lig.

2.13 De vroege bewoning in het gebied

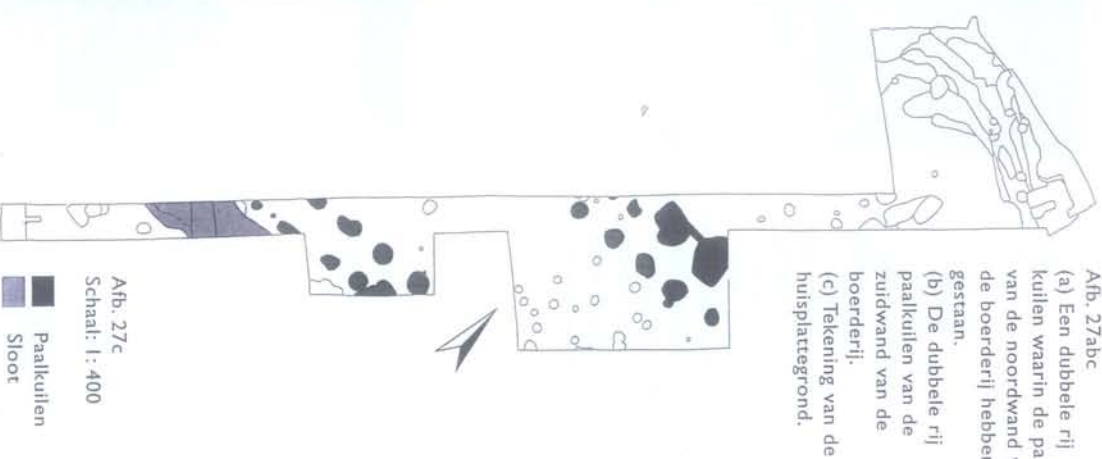
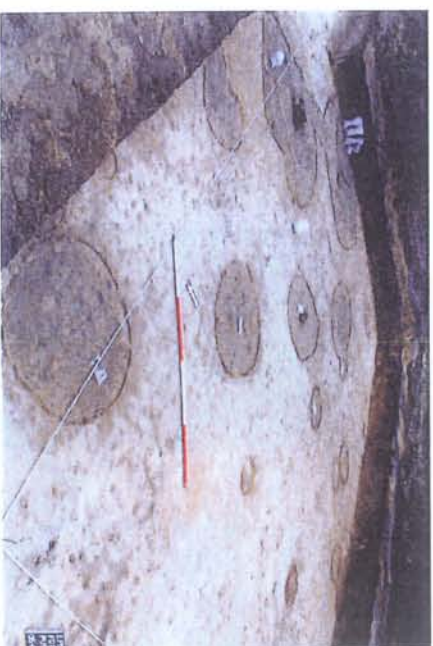
De eerste aanwijzingen voor het opnieuw in gebruik nemen van het gebied vinden we op een tweetal plekken in

Epse-Noord. In beide gevallen gaat het om restanten van boerderijen uit de volle Middeleeuwen die mogelijk als voorlopers van de huidige boerenerven de Olthof en Azink kunnen worden gezien. Algemeen wordt aangenomen dat de twaalfde-derdiende eeuw een periode van expansie is, die werd veroorzaakt door de opkomst van de steden en zijn groeiende bevolking. Hierdoor ontstond er een grote vraag naar landbouwproducten. Dit vond zijn weerslag in grootschalige ontginningen, het in cultuur brengen van woeste gronden en de bouw van boerderijen.

De restanten van zo'n ontginningsboerderij werden op dezelfde hoge rug die ook al in de prehistorie frequent werd bezocht (kaart 7, nr. 25), gevonden. Onder een ongeveer 55 cm dikke laag enkeerdgrond werden de overblijfselen van een oost-west georiënteerd gebouw teruggevonden dat tussen 1100 en 1200 na Chr. moet zijn gebouwd. De boerderij bestond uit minimaal elf paren binnenstijlen en was ten minste 23 m lang. De ruimte tussen de binnenstijlen bedroeg ongeveer 8 m. De paalkuilen van zowel de binnen- als de buitenstijlen hadden een doorsnede van ongeveer 1 m. Evenwijdig aan de binnenstijlen stonden de buitenstijlen. De ruimte van de zijbeuken bedroeg ongeveer 1,75 m (afb. 27). In een van de paalkuilen van het gebouw werd een twaalfde-eeuwse scherf van het type *Pingsdorf* aangetroffen (afb. 28).²⁹

De plattegrond bestaat uit drie beuken, zowel wat de constructie betreft als de ruimtelijke indeling. Bij dit huistype lag de ingang aan de kopse kant. De binnenindeling was anders dan van de prehistorische plattegronden. Vermoedelijk waren de stallen in de zijbeuken gestueerd en begon de indeling enigszins op die van de historisch bekende boerderijen te lijken.³⁰

De paalkuilen getuigen van een stevig en groot gebouw. Mogelijk een centrale hofboerderij binnen de domeingebieden van een geestelijke instelling of een wereldlijk eigenaar. Ontginningen werden in deze periode namelijk vaak

²⁹ Pingsdorf, bij Keulen, was in de volle Middeleeuwen een productiecentrum van aardewerk. Het aardewerk kenmerkt zich door een vrij hard

³⁰ Huijts, 1992, 173 - 181.

geïnitieerd door geestelijke instellingen want dit leverde de nodige belasting in de vorm van *tienden* op. In 1995/1996 werd onder de nabijgelegen es van het Swormink een soortgelijke plattegrond als die van voornoemd hoofdebouw ontdekt.³¹

Het gebouw werd langs de zuidzijde begrensd door een bijna 4 m brede sloot die over een afstand van enkele tientallen meters kon worden waargenomen, en die mogelijk een defensieve functie had. De sloot bevatte eveneens twaalfde-eeuws aardewerk van het type Pingsdorp en twee metalen voorwerpen: een ijzeren sleutel en een koperen mantelspeld (afb. 29).

Op 30 m ten westen van het bovengenoemde hoofdebouw werd een tweede gebouwplattegrond blootgelegd. Voorlopig kon worden geconstateerd dat het om de restanten van een gebouw ging dat minimaal 12 m lang en ruim 5 m breed was. Het gebouw had dezelfde oriëntatie en de paalkuilen bezaten dezelfde vulling van bruingrijs zand als die van het hoofdebouw. Op basis hiervan kon het als bijgebouw worden geïnterpreteerd.

De tweede gebouwplattegrond uit de twaalfde eeuw werd gevonden op een andere locatie. Het gebouw lag eveneens verscholen onder een enkeerdgrond en wel aan de rand van een dekzandrug en het beekdal van de Dortherbeek (kaart 7, nr. 27).

Het gaat om een gebouw dat oost-west was georiënteerd en licht gebogen wanden had. De lengte bedroeg 17,5 m en de breedte varieerde van 3,5 m tot 5,5 m. In totaal konden negen paarsgewijze binnenstijlen worden blootgelegd (afb. 30). De afstand in de lengterichting tussen de paalkuilen bedroeg ongeveer 2 m. Een aanwijzing voor de plaats van de ingang van het gebouw zijn wellicht twee paalkuilen die in het oostelijk deel van de plattegrond werden aangetroffen. Hierdoor ontstond tevens een tweedeling in de binnenruimte van het gebouw.

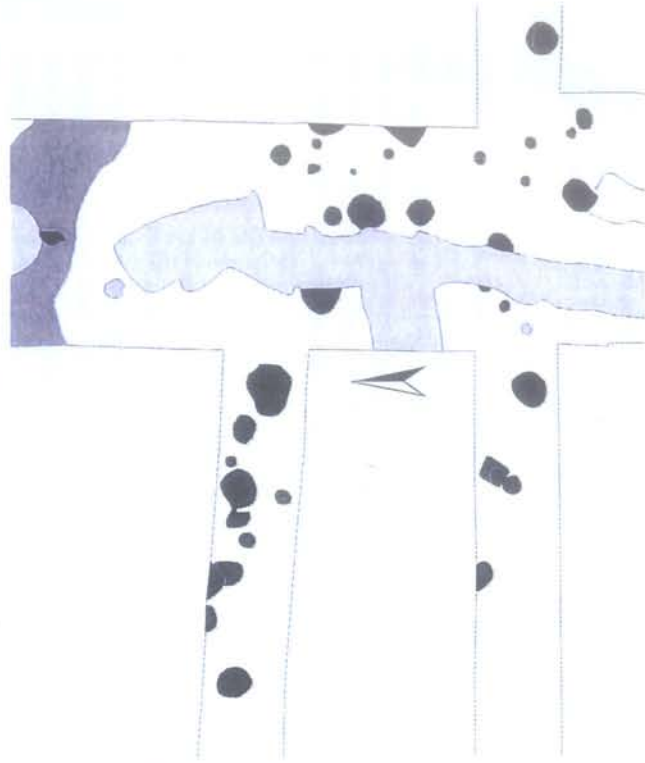
Afb. 28

Voorbeeld van een complete Pingsdorp tuitkan, gevonden in het stadcentrum van Deventer. Afmeting: hoogte 30 cm.

Afb. 29

Een koperen fibula oftewel mantelspeld in de vorm van een kruis, elfde of twaalfde eeuw. Afmeting: hoogte 3 cm.

Afb. 30

Schaal 1: 200

Tekening van de elfde of twaalfde eeuwse huisplattegrond. Dwars over de huisplattegrond ligt de jongere sloot die op basis van vondstmateriaal tussen 1350 en 1540 werd gedateerd.

³¹ Ten Bosch, Groothedde & Groenewoudt, 1997, 22 - 40.

Het gebouw valt op te splitsen in een oostelijk deel met een afmeting van 3,5/4,5 x 4 m en een veel groter westelijk deel met een afmeting van 3,5/5,5 x 13 m. Op zuiver typologische gronden zou de plattegrond in de elfde-twaalfde eeuw kunnen thuishoren.³² Vlakbij de plattegrond werd één enkele scherf van het type Pingsdorf geborgen.³³

De plattegrond werd oversneden door een ongeveer 1,25 m brede noord-zuid georiënteerde greppel (kaart 7, nr. 28). De greppel bevatte aardewerk-, steengoed- en baksteenfragmenten uit de periode tussen 1350 en 1540. Vlak naast de plattegrond werd een tweede greppel met een breedte tussen de 2,5 tot 3,5 m aangetroffen. De greppel liep enigszins rond, alsof hij een gebouw zou moeten omsluiten. Beide greppels maakten deel uit van een slotenstelsel dat in ieder geval jonger moet worden gedateerd dan de hierboven beschreven huisplattegrond. Het vermoeden bestaat dat op de plek binnen het slotenpatroon ook een jonger gebouw dan de twaalfde-eeuwse boerderij moet hebben gestaan. Het gebouw zal dan reeds op poeren moeten zijn gebouwd. Bij een dergelijke bouwwijze ontbreken de grondsporen, omdat men niet langer de palen ingroef maar op stenen fundamente plaatste. Dichtbij de ronde sloot werd een stuk natuursteen, mogelijk nog *in situ*, aangetroffen dat als poer kan hebben gediend.

2.14 De Sint Anthoniskapel

In het beekdal van de Dortherbeek, op nog geen 50 m van de beek, werd de plek gelokaliseerd waar eens de middeleeuwse Sint Anthoniskapel heeft gestaan (kaart 7, nr. 26).³⁴ De dekzandkop waarop de kapel stond, werd in het midden van de jaren tachtig geëgaliseerd.³⁵ Tijdens het onderzoek werden de restanten van een perfect ronde sloot

Abt. 31 abc
 (a) Deel van de ronde sloot die eens de St. Anthonis kapel omringde.
 (b) Halve cirkel/sloot met op de achtergrond de Dortherbeek en het talud van de rijksweg A1.
 (c) Dwarsdoorsnede van de ronde sloot.

³² Groothedde, 1996, 86 - 87. Roymans & Theuws, 1993, 36 - 38.

³³ Ook werden enkele scherfven uit de Karolingische periode (750 - 950) geborgen.

³⁴ Op de kaart van de Overijsselse landmeter Thomas Berendtsz uit 1612 is de Sint Anthoniskapel (afb. 34) ten zuiden van de Dortherbeek afgebeeld. Vanwege het ontbreken van een schaal op de kaart was het een schatting waar ongeveer de kapel zou hebben gestaan. Op de kadasterkaart uit 1832 kon echter een merkwaardig rond perceel, gelegen aan de Molendijk, worden getraceerd. Het gaf de archeologen het idee dat dit de plek van de kapel zou moeten zijn geweest.

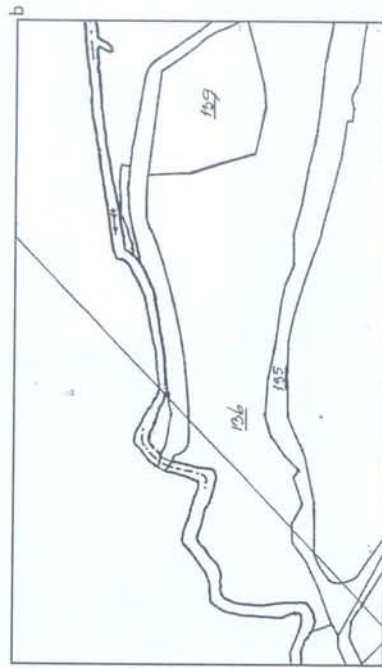
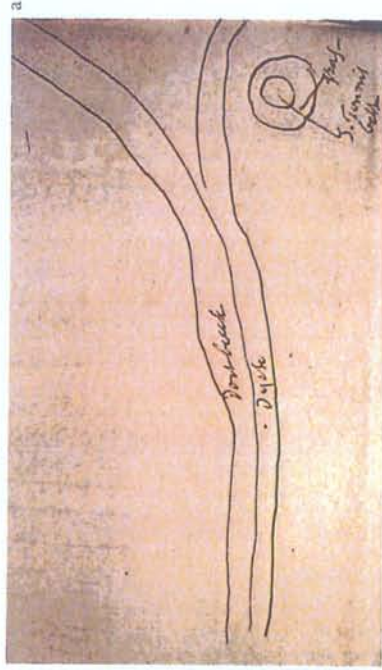
gevonden. Oorspronkelijk was de sloot minstens 5 m breed, na de egalisatie was hier nog maar 3 m van over (afb. 31).³⁶ De sloot begrensdde een volledig rond terrein met een diameter van 33 m. Hoewel op het binnenterrein geen resten van bewoning werden aangetroffen, lijkt het zeer aannemelijk dat hier de kapel heeft gestaan. Waarschijnlijk zijn tijdens de egalisatie in de jaren tachtig de eventueel nog aanwezige gebouwsporen in de vorm van fundamenten of uitbraaksleuven verdwenen.

In de ronde sloot werd vondstmateriaal, dat bestond uit fragmenten van grijs aardewerk, proto-steengoed en baksteen, aangetroffen. Al het vondstmateriaal dateerde uitlopend in de dertiende eeuw. De sloot werd in het zuidoosten begrensd door een vermoedelijk oude, verlandde, ongeveer 8 m brede beekloop. De interpretatie als oude beekloop of zijarm van de Dortherbeek werd mede gebaseerd op het voorkomen van moeraserts in de onderste laag van het natuurlijke spoor. Waarschijnlijk voorzag de beek de ronde sloot van water. Mogelijk had de beekloop een tweede functie als deel van de verdediging van de kapel. Uit dit natuurlijke spoor werd aardewerk van het type *Andenne*, gedateerd tussen 1250 en 1300, geborgen.³⁷ In een deel van de beekloop werd een kuil met een donkergrijs-zwarte vulling aangetroffen. Onder in de kuil, op een diepte van 70 cm, bevond zich een laag moeraserts. De kuil mat ongeveer 4 m in doorsnede en bevatte relatief veel fragmenten van kogelpot- en *Paffrath-aardewerk* en proto-steengoed (afb. 32). Verder werden naast enkele stukken tufsteen ook natuursteen-, baksteen-, dakpan-, lei- en loodfragmenten geborgen.³⁸ De loodfragmenten, in de vorm van strips, behoorden tot een voorwerp van glas-in-lood. Voor een venster kunnen de strips niet

zijn gebruikt, daarvoor zijn deze te dun. De bouwmaterialen vormen de weinige aanwijzingen die erop duiden dat ooit op deze locatie een stenen gebouw stond.

Afb. 32
Deel van een kogelpot van Paffrath-aardewerk.
Afmeting: hoogte 10 cm.

Afb. 33ab

(a) Schets van Stephen van Rhemen die als gecommitteerde van Staten van Overijssel belast was met het geschil dat tussen Overijssel en Gelderland ontstond over de bezittingen van het klooster Ter Hunnepe. Van Rhemen heeft omstreeks 1690 de Dortherbeek en de parallel liggende Molendijk getekend. In de bocht van de dijk ligt de 'S. Tonnis belt' die bestaat uit twee cirkels waarvan de buitenste met gras was begroeid. Belt is een veldnaam en betekent hoogte. Vermoedelijk is de archeologisch aangetroffen ronde sloot de kleinste cirkel waarbinnen de St. Anthonis kapel heeft gestaan.

(b) Dezelfde uitsnede kadasterkaart 1832.

³⁵ De toenmalige eigenaren namen tijdens de egalisatie waar dat er ter plekke fragmenten van grote bakstenen uit de grond omhoog kwamen (mondelinge mededeling F. en J. Marsman, Klarenbeek).

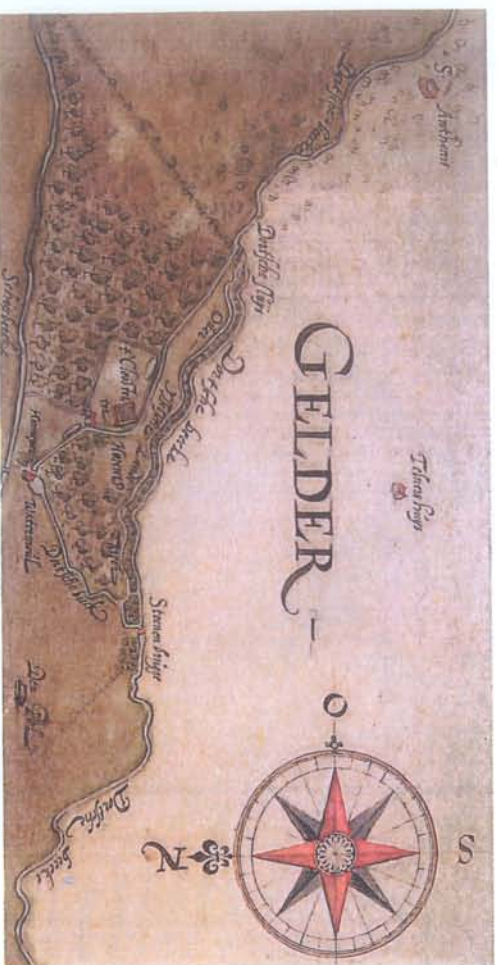
³⁶ Tussen 1980 en 1990 werd ongeveer 50 cm van de dekzandkop afgeschoven (mondelinge mededeling F. Marsman, Klarenbeek).

³⁷ Herkomst van *Andenne-aardewerk* is het Belgische Maasgebied. Het aardewerk kenmerkt zich door het witgele zeer fijne baksel en het voorkomen van gele strepen glazuur.

³⁸ Het vondstmateriaal uit de kuil hoort allemaal in de eerste helft van de dertiende eeuw thuis, behalve enkele baksteenfragmenten die uit de tweede helft van de veertiende eeuw stammen. Kogelpot-aardewerk is handgevoerd meestal grijs aardewerk dat lokaal werd vervaardigd. Paffrath is een Rijnlandse productieplaats van aardewerk. Het kenmerkende van dit handgevoerde aardewerk is de metaalachtige glans.

Afb. 34
Kaart uyt 1612 van landmeter Thomas Berendtsz.

Afb. 36
Uitsnede van de kaart uit 1612 waarop het klooster Ter Hunnepe ten noorden van de Dordtse beek is gestueerd. Ten zuiden van de Dordtse beek ligt de St. Anthonis kapel die in 1612 nog aanwezig was.

Afb. 37
Extract van het markeboek uit 1655 van de marke Epse en Dommer waarin wordt vermeld dat de buren van Epse, de Dordtse beek van de St. Anthonis kapel tot aan het stroomafwaarts gelegen Coerhuljs, moesten schoonmaken.

lykt te weeten, dat die Dordtse Molensbeek van de
Anthonis Capellen af tot aan het verhuys van Odel ge
weertse werde gelynt, ende dat een jedydy tegen byen
land niet veel en andere beldelens der loop van E wa
het ophoudende door wek meenen;

Naast de archeologische informatie beschikken we ook over enkele historische gegevens die hebben geholpen bij het interpreteren van de grondsporen en het identificeren van de locatie van de Sint Anthoniskapel. Van belang zijn vooral de historische kaarten, met name een kaartje uit 1690 van de Deventenaar Stephen van Rhemen (afb. 33).³⁹ Van Rhemen schetste een infrastructurale situatie zoals die ook op de kadastrale minuut van 1832 is te zien. Met als extra toevoeging de perfect ronde 'S. Tonnis belt'.⁴⁰ Op deze hoogte ten zuiden van de Dordtse beek en de Molendijk, moet de kapel hebben gestaan. De Molendijk is de weg die over de beek naar de molen van het klooster Ter Hunnepe liep.⁴¹

In de tijd van Van Rhemen was de ronde stoot, getuige de cirkel, nog te zien. Binnen de cirkel is een tweede cirkel getekend, hiermee werd waarschijnlijk de plek van de kapel aangeduid. De schets suggereert dat van de kapel niet meer veel over was en dat alleen de locatie nog met Sint Anthonisbelt werd aangeduid. Op de kaart uit 1612 is de kapel nog wel getekend, (afb. 36) maar op de historische kaart uit 1668 niet meer (afb. 35 en 38). Uit het markeboek (afb. 37) van 1655 blijkt dat de buren van de marke Epse zorgdroegen voor het schoonmaken van de Dordtse beek en wel 'van St Anthonis Capellen af tot aan het Coerhuljs'.⁴² Deze plaatsaanduiding doet vermoeden dat de kapel toen waarschijnlijk nog zichtbaar was. Volgens bovenstaande gegevens zou tussen 1655 en 1668 de kapel moeten zijn verdwenen of in onbruik zijn geraakt. Echter de meest voor de hand liggende oorzaak voor het verdwijnen van de kapel is de Tachtigjarige oorlog, die eindigde in 1648.⁴³ Een verwoesting of in onbruik raken van de kapel tussen 1612 en 1648 lijkt het meest plausibel.

³⁹ Rijksarchief Gelderland (RAG), archief Van Rhemen, inv.nr. 98.

⁴⁰ Een belt is een kleine zandige hoogte.

⁴¹ In 1225 werd het cisterciënzer vrouwenklooster Mariëhorst oftewel Ter Hunnepe gesticht. De restanten van dit klooster werden ten noorden van de Dordtse beek opgegraven, zie Herweijer, Lubberding & De Vries, 1998.

⁴² SAD, inv.nr. 476.

Antonius van Padua is waarschijnlijk de heilige aan wie de kapel was gewijd.⁴⁴ Volgens een secundaire bron stichtte de hertog van Gelre in 1366, op een heuvel aan het riviertje waar ook het klooster Ter Hunnepe lag, een kapel.⁴⁵ De Dortherbeek (de oude Hunnepe) vormde sinds de veertiende eeuw de grens tussen het hertogdom Gelre en het bisdom Utrecht. De schermutselingen tussen beide machtsgebieden zijn echter van oudere datum en vonden waarschijnlijk al vanaf de elfde eeuw plaats. Over deze periode zijn de schriftelijke bronnen schaars, zodat we niet weten of de Dortherbeek toen ook al de grens vormde. Het is bekend dat kapellen, als uiting van territoriale macht en status, vaker op grenzen werden neergezet.⁴⁶ De weg waaraan de kapel lag, liep in noordelijke richting langs het klooster Ter Hunnepe naar de stad Deventer. In zuidelijke richting is de weg lastiger te vervolgen, maar het is mogelijk dat deze doorliep tot aan Zutphen. Het feit dat er in de dertiende eeuw in een landelijk gebied een stenen kapel werd geplaatst, geeft aan dat de route belangrijk moet zijn geweest. Misschien niet zozeer als handelsroute, maar als pad dat gebruikt werd door gelovigen die de kapel en eventueel de kerk van het klooster wilden bezoeken.

3.15 Een tweemaalbezoeken: uitbouw

Op een markante plek in het onderzoeksgebied gelegen aan de Molbergsteeg, waren reeds aan de oppervlakte, in de geploegde akker, vele vondsten aanwezig. Het terrein lag bezaaid met baksteen-, dakpan-, aardewerk- en steengoedfragmenten. De oppervlaktevondsten lagen geconcentreerd op het hoogste deel van het perceel. Tijdens het onderzoek werd al snel duidelijk dat op deze locatie een stenen gebouw had gestaan en dat het om de restanten van een

tolhuis uit de vijftiende tot en met de zeventiende eeuw ging (kaart 7, nr. 29).

Een kaart uit 1612, met daarop het Gelders-, Overijssels grensgebied, toont ten zuiden van de Dortherbeek op Gelders grondgebied een gebouw met het bijschrift 'tolners huys' (afb. 36).⁴⁷ De ligging van dit gebouw komt overeen met de locatie van de opgegraven resten.

De aangetroffen grondsporen lagen op 30 cm onder het maaiveld. Dit verklaart ook dat er zoveel bouwpuin boven op de akker is gevonden. De archeologische resten waren deels door de ploeg verstoord. De grondsporen op het terrein bestonden onder andere uit twee noordoost georiënteerde sloten, die mogelijk als perceels- en afwateringsloten zijn te interpreteren. Verder werden grondsporen in de vorm van kuilen waargenomen, waarin zich veel bouwpuin bevond. Op twee plekken bevonden zich *in situ* de restanten van het gebouw. Het gaat hier om een uit bakstenen opgetrokken poer met een breedte van 1 m (afb. 39b). Het fundament bestond uit negen lagen bakstenen van verschillend formaat.⁴⁸ Het verschil in baksteenmaten kan op hergebruik duiden.

Afb. 38

Uitsnede kaart Johan van Wijck uit 1668. Laat de plek van de St. Anthonis kapel zien. Van een gebouw was in 1668 niets meer te zien.

⁴⁴ Antonius van Padua (1195-1231) is de beschermheilige van de armen en de verloren goederen. Hij was een volgeling van de heilige Franciscus van Assisi.

⁴⁵ Lindeborn, 1670.

⁴⁶ Mondelinge mededeling M. Groothedde, Zutphen.

⁴⁷ SAD, Caerte der Over-Ijsselsche limiten bove(n) Deventer van d'Ijssel aff tot voorbij 't Clooster ter Honnep, beschreven door Thomas Berendtsz landme(te)r van Over-Ijssel A(nn)o 1612.

⁴⁸ Baksteenformaten zijn: 28 x 15 x 7 cm en 29 x 14 x 7 cm.

De poer diende als drager voor een houten stander, of voor een bakstenen boog. De zogeheene constructie van spaarbogen benodigde minder, kostbare, bakstenen en zorgde toch voor een degelijke fundament voor het gebouw.⁴⁹

Behalve de fundamenteelsten werden tevens de restanten van een bakstenen vloer aangetroffen. Grenzend aan dit vloertje lag een waterput die grotendeels intact was gebleven, alleen het noordelijk deel ontbrak (afb. 39a). De bovenste twee bouwlagen van de waterput bestonden uit een dubbele rij bakstenen die ook wel halfes worden genoemd omdat ze in tweeën werden gehakt. Onder de laag met gehalveerde bakstenen bestond de waterput uit meerdere lagen baksteen met een formaat van 25,5 x 12,5 x 6 cm.⁵⁰

In de waterput werd behalve afval in de vorm van bouwpuin, scherven aardewerk en botten van een hond en een kalf ook een opvallende vondst in de vorm van vijftiende-eeuwse zilveren munt gedaan.

Opmerkelijk is de hoeveelheid metaalvondsten die rondom de restanten van het tolhuis werden aangetroffen.⁵¹ In totaal werden achttien munten gevonden, waarvan zes zilveren, twee biljoen en tien koperen munten.⁵² Drie munten dateren uit de vijftiende eeuw, zes uit de zestiende eeuw en negen uit de zeventiende eeuw. De overige metaalvondsten bestonden uit laken- en eigendomsloodjes, pistolet- en musketkogels, knopen, gespen, kledinghaken, vingerhoeden, een spinsteeentje, een mesheft en een boekbeslag (afb. 40). Een zeer bijzondere vondst is een loden vogelfiguurtje op een pin; de functie hiervan is onbekend (afb. 41).

De gegevens zijn nog te schaars om iets over de grootte en het uiterlijk van het gebouw te kunnen zeggen. De verspreiding van de pistolet- en musketkogels en het aardewerk geeft wel een indicatie over de omvang van het tolhuis, maar er moet wel enige voorzichtigheid worden

a

b

Afb. 39ab

(a) De bakstenen waterput van het tolhuis. Na het gebruik als waterput raakte de put gevuld met dierenbotten, scherven en bouw materiaal. De opmerkelijkste vondst was een vijftiende eeuwse zilveren Bourgondische stuiver. Helaas was de munt erg afgesleten zodat een nauwkeurige determinatie niet mogelijk was.

(b) De bakstenen poer vormde het fundament voor een houten constructiepaal of voor een spaarboogconstructie van baksteen.

⁴⁹ De spaarboogconstructie is zeer degelijk en werd zelfs gebruikt voor het bouwen van stadsmuren (in bijv. Zwolle) en lijkt typerend te zijn voor de vijftiende eeuw.

⁵⁰ Tien-lagenmaat van 77 cm.

⁵¹ De vindplaats is minituus met de metaaldetector onderzocht.

⁵² Biljoen is een legering van koper en zilver, die voornamelijk in de zestiende eeuw werd toegepast.

betracht. Uit die verspreiding blijkt dat het gebouw ongeveer 18 x 30 m groot kan zijn geweest (afb. 42). De datering van het tolhuis ligt, op basis van het vondstmateriaal tussen, 1450 en 1650.

De puinkuilen, de laag met stukken bouwpuin en zeer veel houtskool, doen vermoeden dat het gebouw werd verwoest en verbrand. Ook de tientallen pistolet- en musketkogels die met behulp van de metaaldetector werden opgespoord, wijzen in de richting van een belegering en verwoesting van het tolhuis.

Uit historische bronnen blijkt dat al vanaf de veertiende eeuw sprake is van het Gelderse landtol, genaamd 'Ter Hunnepe', dat werd gesticht door de graven van Gelre. Vanaf 1461 was het tol Ter Hunnepe in het bezit van een leenman van de hertog van Gelre. De tol werd toen naar de nieuwe eigenaar, de heer van Wisch, genoemd. De passerende reizigers werden bij de 'Wischboom' belast op hun transportmiddel en de waren die ze vervoerden. Burgers van de omliggende steden zoals Zutphen en Deventer waren vrijgesteld van tol. Het tolhuis vervulde in die tijd tevens de functie van een herberg. Het laatmiddeleeuwse tolhuis lag aan een belangrijke verbindingsweg tussen Zutphen en Deventer. Uit een aantal rekeningen tussen 1577 en 1580 blijkt dat het tolhuis daadwerkelijk schade heeft opgelopen tijdens de belegering van Deventer in de Tachtigjarige oorlog. Tot aan 1597 zou het tolhuis leeg hebben gestaan en een jaar later werd besloten om een nieuw, kleiner tolhuis te bouwen, aangezien het oude totaal geruïneerd was en niet meer kon worden gerestaureerd.⁵³ Deze historische gegevens bevestigen de vermoedens omtrent de archeologische resten van het tolhuis.

Afb. 40

Een koperen plak van de drie IJsselsteden Deventer, Zwolle en Kampen. Dit exemplaar uit 1556 werd in Deventer geslagen getuige het wapen van de stad Deventer dat aan de voorzijde is te zien.

Doorsnede 1,5 cm.

Links: randschrift keerzijde TRIVM.CI/VI.IM/PE.56 geplaatst binnen een parelrand op lang kruis en in het midden het wapenschild met de adelaar.

Rechts: randschrift keerzijde DAV-CAM-ZWO met daarbinnen de wapenschildjes van de drie steden. In het midden een driehoek met de 1.

Afb. 40a

Een zilveren stuiver geslagen in de provincie Zeeland uit 1683, gewicht 1,3 gram, doorsnede 1,8 cm.

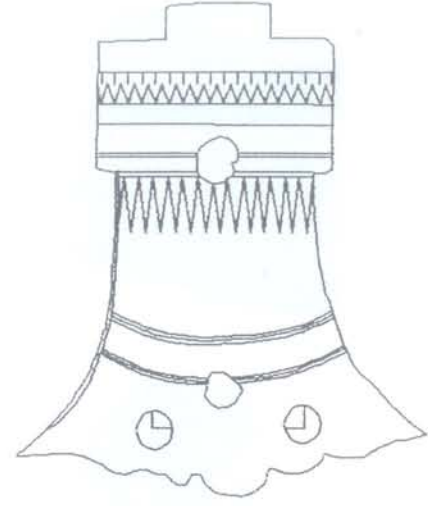
Links: keerzijde laat de burcht zien die tussen de 1 en de 5 is geplaatst, ZEE LAN DIA en het jaartal.

Rechts: voorzijde Zeeuwse leeuw naar links in de golven.

Afb. 40b

Fragment van een messing boeksloot uit de zestiende eeuw. Afmeting: breedte 3,5 cm.

⁵³ Kuik, 2001, 1 - 17.

c

d

e

Afb. 40cdef
 (c) Een messing gordelsluiting uit de vijftiende eeuw, breedte 2,5 cm. Aan de twee bovenste ogen werden metalen riemtongen (= de uiteinden van een leren of stoffen riem) gehaakt.
 (d) Een messing kledinghaak uit de zestiende eeuw, breedte 2,7 cm.
 (e) Een messing knoop met een gestileerde leeuwenkop, doorsnede 1,5 cm, 1530-1630.
 (f) Een messing gesp van een riem, breedte 2,5 cm, 1575-1625.

f

g

Afb. 40gh
 (g) Een pinnelood bestaande uit twee ronde schijven met een pin en een gat verbonden door een lip. Het pinneloodje werd door de stof gedrukt en kon niet meer worden verwijderd. De loodjes werden als keurmerk aan wollen en andere stoffen gehangen en van een stempel voorzien. Het stempel lijkt op het stadswapen van Leiden dat uit twee gekruiste sleutels bestaat. Hoogte 1,8 cm.
 (h) Drie eigendoms- of trotsleerloden voorzien van een huismerk. Ze werden gebruikt om een voorwerp te kenmerken en aan de eigenaar te koppelen. Hoogte links 1,6 cm, midden, 3,3 cm, rechts 1,6 cm (gebroken).

h

i

j

Afb. 40ij
 (i) Geslagen messing vingerhoed, 1550-1625. Onderaan is een randversiering van gestileerde mensengezichten en profiel te zien. Hoogte 2,4 cm.
 (j) Gegoten loden spinsteen, 1550-1625. Doorsnede 1,5 cm.

Afb. 40k

Mesheft aan weerszijden beslagen met gegraveerde koperen plaatjes, vijftiende eeuw.

Links is een afbeelding van Jezus te zien en rechts is op de andere zijde een duif gegraveerd. Hoogte 3 cm.

Afb. 41

Loden duif op steel, functie onbekend.

Afmeting: hoogte 8,5 cm.

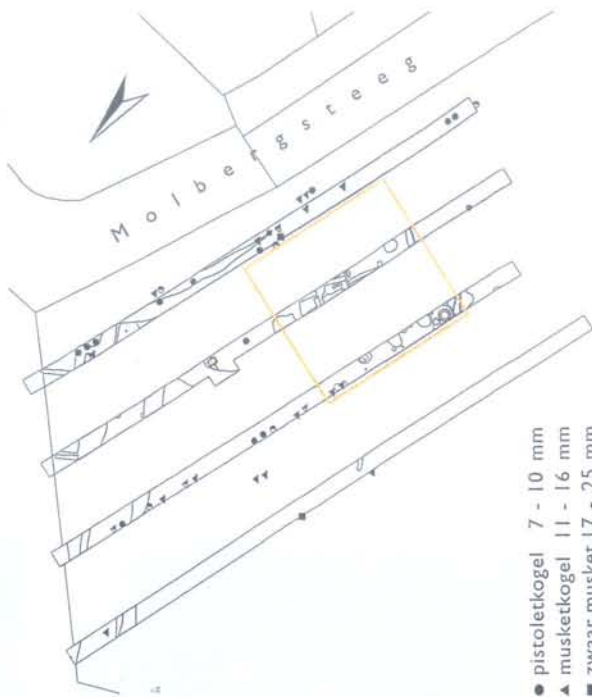
Rechts: detail loden duif.

Afb. 42

Aan de hand van de verspreiding van musket- en pistoletkogels en de aanwezige bouwrestanten kan de grootte van het tolhuis globaal worden aangegeven.

Binnen de gele lijnen zal het gebouw met een afmeting van 18 x 30 m hebben gestaan.

- pistoletkogel 7 - 10 mm
- ▲ musketkogel 11 - 16 mm
- zwaar musket 17 - 25 mm

Afb. 40l

Een zilveren

Spaanse reaal,

gedateerd tussen

1474 en 1565,

maar vanwege de

Gotische letters

vroeg in deze

periode te

plaatsen.

Links: op de

voorzijde is het gekroonde wapenschild van Spanje en de afgekorte namen en titels van de vorsten FERDINANDVS ET ELISABET te zien. Aan

weerszijden van het wapen staan twee globes met kruis; de rijksappels.

Rechts op de keerzijde staat een juk met daaronder een pijlenbundel. Links

staat de letter G, die samen met de twee rijksappels van de voorzijde

aangeeft dat de munt in het Spaanse Granada is geslagen. Het omschrift is

een vervolg van de voorzijde: REX ET REGINA CAST LEGION ARAGO(N)

dat vertaald kan worden met Ferdinand en Isabella, koning en koningin van

Castilië, Leon en Aragon. De realen hebben in Nederland veelvuldig

gecirculeerd. Afmeting 2,5 cm. Determinatie B.J. van der Veen, Koninklijk

Penningkabinet, Leiden.

3.16 Menselijke skeletten

Aan de noordelijke rand van de hoge rug, werden op ongeveer 50 cm onder het maaiveld menselijke skeletresten aangeroepen (kaart 8, nr. 30). De grafkuil bevond zich in de enkeerdgrond en was niet tot op het gele zand gegraven. In de kuil waren twee personen boven op elkaar begraven. De stoffelijke resten werden niet conform de christelijke begraafwijze ter aarde besteld, maar waren in allerijl in de grafkuil geworpen (afb. 43). Uit de laag boven de skeletresten en tussen de ribben van het bovenste skelet werden twee musketkogels geborgen. Of deze kogels iets te maken hebben gehad met de laatste levensfase van de twee personen is onduidelijk. De musketkogels en de positie in de bodem geven in ieder geval aan dat de personen tussen het begin van de zestiende eeuw en het begin van de negentiende eeuw werden begraven.

Het onderzoek van de skeletresten wees uit, dat het bovenste skelet van een man met een leeftijd tussen de 30 en 40 jaar was (afb. 43). Een stevig gebouwde persoon met een goed onderhouden gebit.⁵⁴ Rekening houdend met de incompleetheid en slechte conservering van het skelet, kon worden vastgesteld dat de man ogenschijnlijk niet aan een dodelijke ziekte leed. Aanwijzingen over zijn doodsoorzaak, mogelijk door geweld, konden niet aan het skeletmateriaal worden ontleend.⁵⁵

De onderste skeletresten zijn waarschijnlijk van een vrouw. Het geslacht is niet met zekerheid vast te stellen, omdat het aantal kenmerken dat bekeken kon worden te klein was en resultaten elkaar tegenspreken. Deze (waarschijnlijke) vrouw had een leeftijd bereikt tussen de 23 en 29 jaar. Ze was ongeveer 1,64 m lang en zwaar gebouwd. Haar gebit was in niet al te beste staat. Een kies was helemaal weggerot en bij de wortel van deze kies had ze een absces in het kaakbot.⁵⁶ Ook aan deze skeletresten was niets over de doodsoorzaak te herleiden.

a

b

c

Afb. 43abc
 (a) De twee menselijke skeletten die boven op elkaar in de grafkuil waren gedeponeerd.
 (b) Het onderste skelet van de vermoedelijke vrouw.
 (c) Links op de foto is een deel van de schedel van de vrouw met het kaakabces te zien en rechts de schedel van de man.

⁵⁴ Gaatjes of wortelpuntontstekingen waren niet aanwezig en er waren geen tanden en kiezen vroegtijdig uitgevallen.

⁵⁵ M. d'Hollósy, 2001, 8 - 13.

⁵⁶ M. d'Hollósy, 2001, 12.

Het is zeer aannemelijk dat de veronderstelde datering van het graf inderdaad tussen de zestiende en de negentiende eeuw ligt. De musketkogels, de diepte van het graf en het nog aanwezig zijn van botmateriaal in de slecht conserverende zandgrond pleiten voor een ouderdom van enkele eeuwen. De snelle en slordige wijze van begraven, de geïsoleerde plek van het graf en de ligging van de skeletten in de kuil doen een misdrijf vermoeden. Aan het skeletmateriaal kon geen doodsoorzaak door ziekte of fysiek geweld worden vastgesteld. Dit spreekt ervoor dat de aanwezige musketkogels die tussen de skeletresten werden aangetroffen misschien de dood hebben veroorzaakt. Opvallend was tevens dat er niets van kledingresten in de vorm van knopen of gespen werd gevonden. Wellicht betekent dit dat de slachtoffers geen kleren meer droegen of dat de nog bruikbare zaken zoals schoenen, riemen en sieraden hun waren afgenomen.

Gedurende de Tachtigjarige Oorlog werd in 1578 het nabijgelegen klooster Ter Hunnepe gedeeltelijk verwoest. Deventer werd in datzelfde jaar belegerd door de Spanjaarden en bevrijd door de Staatse troepen. Ook de omgeving van de stad werd jarenlang geteisterd door oorlogsgeweld. Mogelijk zijn de skeletten overblijfselen uit die oorlogsjaren.

1.17 Spijker, opslag- of buitenplaats!

De locatie van huis Azink ook wel *spijker Azink* genoemd, kon met behulp van de oudste kadastrale kaart worden vastgesteld (kaart 8, nr. 32).⁵⁷ Tijdens het onderzoek bleken fundament- en uitbraaksleuven van het huis op ongeveer 30 cm onder het maaiveld nog aanwezig te zijn. Het huis was 8,5 bij 13 m groot. De binnenindeling kon worden gereconstrueerd aangezien er twee anderhalf steens brede bakstenen binnenmuren *in situ* (afb. 44) werden aangetroffen.⁵⁸ Aan de hand van de breedte van de fundamentsleuf

a

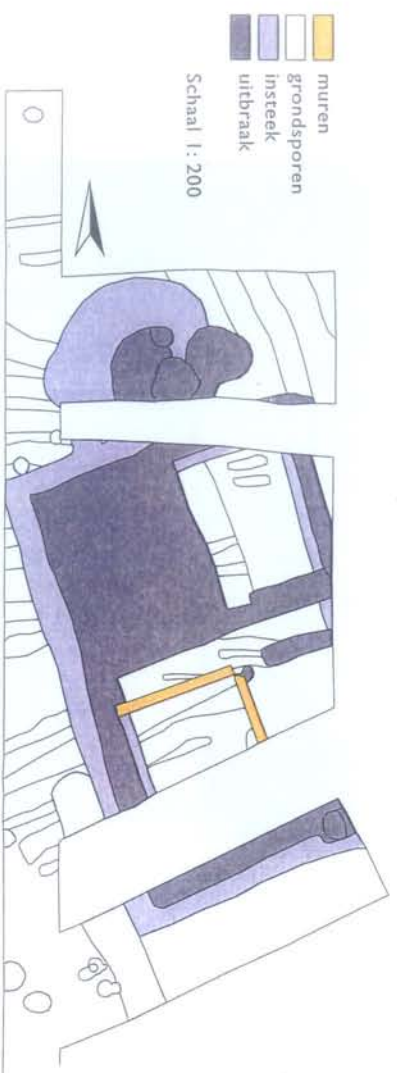
b

Afb. 44ab

(a) De bakstenen binnenmuren en een gedeelte van de buitenmuur.
(b) Het lichte vlak geeft de plek aan waar het vertrek ten noorden van de centrale hal heeft gelegen. Het vertrek was ongeveer 7 x 4,5 m groot.

⁵⁷ Het huis staat op de kadastrale minuutplan 1832, in het archief Jordens (SAD, inv.nr. 477) werd een huis/spijker Azink vermeld.

⁵⁸ Baksteenformaat: 22 x 11 x 4 cm.

Afb. 45
Het grondplan van spijker Azink.

Afb. 46ab

(a) Een vergulde koperen broche uit de achttiende eeuw. Afmeting 3,3 cm.
(b) Een rekenpenning van messing geslagen in het Duitse Neurenberg. Rekenpenningen werden gebruikt als rekeeneenheden om grotere bedragen te tellen of dienden als kleingeld bij verschillende spellen. Doorsnede 1,8 cm.
Links: voorzijde met monogram van Johan Friedrich Weidinger die tussen 1710 en 1765 rekenpenningen sloeg.
Rechts: keerzijde met een afbeelding van Lodewijk XV, koning van Frankrijk.

en de positie van de binnemuren kon worden vastgesteld dat de buitenmuur waarschijnlijk twee steens breed moet zijn geweest.

Uit de archeologische overblijfselen viel te reconstrueren dat de benedenverdieping van het huis uit een centraal gelegen gang met aan weerszijden twee verrekken bestond. Het grondplan van het huis was axiaal-symmetrisch, dat wil zeggen dat de indeling aan beide zijden van de centraal gelegen as van het huis identiek waren (afb. 45). Aan de buitenkant van de noordelijke muur werden de restanten van een waterput zichtbaar. De waterput bevatte fragmenten van grijze dakpan, plavuizen en baksteen. In de onmiddellijke nabijheid van het huis konden uit respectievelijk een greppel en een kuil grote hoeveelheden gebruikskeramiek en bouwmaterialen worden geborgen.⁵⁹ De datering van het vondstmateriaal lag tussen 1780 en 1880 (afb. 46).

De historische gegevens bevestigden de datering van het gevonden vaatwerk. Bijkens een akte uit 1797 verkoopt de rentmeester van de proosdij te Deventer J. Lemker aan zijn zoon W.G. Lemker het erf en goed Azink voor 15.000 Caroli guldens. Van een spijker Azink is op dat moment nog geen sprake (afb. 49).⁶⁰ In 1807 laat W.G. Lemker een *spijker of heerenwoning staande bij het erva Azink in Epse taxeren om zodoende een huur- of pachtprijs van f 40,- vast te kunnen stellen* (afb. 50).⁶¹ De spijker Azink werd tussen oktober 1797 en januari 1807 in opdracht van W.G. Lemker gebouwd en waarschijnlijk, gezien het opgemaakte taxatierapport, direct verhuurd.⁶² Uit latere akten blijkt dat de spijker tussen 1848 en 1870 vele malen van eigenaar is verwisseld (afb. 47). De laatste jaren voor de sloop in 1873 bewoonden dagloners het huis.

Het is niet bekend hoe het huis er aan de buitenkant precies heeft uitgezien. In ieder geval waren de muren opgetrokken uit rode baksteen en het dak was bekleed met

⁵⁹ Het vondstmateriaal bestond uit fragmenten van witbakkend, roodbakkend en wit industrieel aardewerk, Europees en Chinees porselein, steengoed, baksteen, plavuizen en dakpannen.

⁶⁰ SAD, archief Jordens, inv.nr. 476.

⁶¹ Wilhelm Gijbrecht Lemker was lid van de rechtbank te Deventer en overleed in 1820.

grijze dakpannen. Om een idee te krijgen hoe het buitenhuis Azink er heeft uitgezien helpt de foto die bewaard is gebleven van de spijker op het erf Meilink in de buurtschap Zuidloo, enkele kilometers oostelijk van Epse-Noord (afb. 48).

De interpretatie voor de benaming spijker voor een voor-naam woonhuis op het platteland heeft veel discussie losgemaakt.⁶³ In de late Middeleeuwen was een spijker een veelal stenen gebouw dat werd gebruikt voor de opslag van graan. De spijker stond als bijgebouw op het boerenhof vaak op een hooggelegen plek binnen een eigen gracht. De spijkers rond de IJsselsteden uit de historische tijd wijken in functie zeer sterk af van de spijkers in de late Middeleeuwen.

In de zeventiende-negentiende eeuw was het een gewoon te geworden dat de gegoede burger buiten de stad een tweede huis betrok of nieuw liet bouwen om met name in de zomermaanden de stinkende en stoffige stad te kunnen verlaten. De term 'buiten' of 'buitenplaats' voor deze huizen is vrij jong. In tegenstelling tot Holland waar men de buitenhuizen tot de eerste helft van de negentiende eeuw met 'hofstede' aanduidde, werden in de omgeving van Deventer, Zwolle en Kampen de buitenhuizen van de patriciërs 'spijker' of 'spijker' genoemd.⁶⁴ Hoewel de achttiende-negentiende-eeuwse spijker geen opslagfunctie heeft, blijft de naamgeving tot ver in de negentiende eeuw gehandhaafd, zoals blijkt uit de verkoopakte van 1848 waarin het te verkopen goed Azink werd omschreven als 'een Heerenhuis en erf met een tuin, een stukje heide daarbij, een gedeelte der weide de Elismaat voor het Spijker gelegen'.⁶⁵ Dat de term spijker een synoniem werd voor een buiten- of herenhuis kan als volgt worden verklaard.

In de late Middeleeuwen konden de spijkers naast de opslagfunctie ook een woonfunctie hebben. Onder de opslagzolder voor het graan bevond zich vaak een mooie

kamer met haard waar de adellijke eigenaar of zijn vertegenwoordiger van het boerenhof kon verblijven. De naam spijker kreeg hierdoor naast opslagplaats ook de betekenis van een verblijfplaats van adellijke lieden op het platteland. Het is goed mogelijk dat de gegoede burgers in navolging van de laatmiddeleeuwse adel daarom hun buitenverblijf spijker noemden. De buitenhuizen van de nieuwe rijken hadden echter niet meer het uiterlijk en de functie van een middeleeuwse spijker en waren zuiver bedoeld als zomerwoning en statussymbool.

Men zal, door den Notaris JORDENS, op Maandag den 17 Julij 1848, des morgens ten tien ure, ten huize van den Kastelein DUJM te Deventer, in 't openbaar doen insaetra en den 21 Julij daarna aan de meesbiedenden verkoopen:

HET LANDGOED HET ASINK

in Epse onder Geest in Gelderland, ongeveer een half uur van Deventer gelegen, bestaande in een HEERENHUIS met TUIN, een BOUWMANSHUIS, met twee SCHUREN, ZAADBERG, HOF, BOUW- en GROENLANDEN, BOSCH- en HELDEGRONDEN, huizen en DENNENBOSCH met welk groeiende DENNEN, te samen groot ruim 35 Bunders, en het RECHT van ZES KOEWEIDEN op de Epseward.

En dit wel in Perceelen, Kolonien en Maatschappelijke eenheden staande, op dit Landgoed staande, op den dag der toelag des morgens ten 9 ure, vooraf in Perceelen geveld worden, met bepaling dat de Koopers van den grond bevoegd sijn sullen die te naderen,mits een premie van 5 procent aan de Koopers betaalden.

Alles breeder bij biljetten naakt op te geven, welke den 1 Julij 1848 ten Kantore van den Notaris JORDENS vertoegbaar sijn sullen Wordende later door den Meijer BARINK aangegeven.

Afb. 47

Krantenartikel uit de Deventer Courant van 1848, waarin het herenhuis Azink wordt verkocht. Bron: SAD, Deventer courant.

Afb. 48

Rechts op de foto is de spijker op het erf Meilink te zien, een bakstenen gebouw zonder verdieping. Opmerkelijk is dat zowel deze spijker als de spijker op erf Azink tegelijkertijd in bezit waren van dezelfde persoon. De landmeter Frits Bosch bewoonde de spijker op erf Meilink en was in 1848 in bezit van Azink hoewel niet lang want in 1851 verkocht hij het huis aan G.A. Raland. Bron: fotoarchief heemkunde Bathmen.

⁶³ Olde Meierink, 1994, 13 - 23; Mensema & Gevers, 1989, 213 - 218.

⁶⁴ Olde Meierink, 1994, 15 - 16.

⁶⁵ SAD, notaris D.J.R. Jordens akte 156 en 135, inv.nr. 211.

Links: Afb. 49
 Akte uit 1797 waarin
 J. Lemker het erf en goed
 Azink overdoet aan zijn
 zoon W.G. Lemker.
 Bron: SAD, archief
 Jordens.

Rechts: Afb. 50
 Akte van taxatie uit 1807
 waarin voor het eerste
 sprake is van een spijker
 Azink.
 Bron: SAD, archief
 Jordens.

(Handwritten text in Dutch, likely a deed or tax record from 1797 or 1807, mentioning names like J. Lemker and W.G. Lemker.)

(Signature: J. Lemker)

(Signature: W.G. Lemker)

(Handwritten text in Dutch, likely a deed or tax record from 1797 or 1807, mentioning names like J. Lemker and W.G. Lemker.)

(Signature: J. Lemker)

(Signature: W.G. Lemker)

Mohabingsreeg

3 DE LATE MIDDELEEUWEN EN DE NIEUWE TIJD

3.1 Inleiding

In Epse-Noord zijn historische elementen zoals boerderijen, akkers, wegen, een brink en een dijk nog zichtbaar in het landschap. Hun oorsprong is terug te voeren tot de periode van de volle en late Middeleeuwen.

Vanaf de dertiende eeuw brachten de mensen steeds meer veranderingen aan in het natuurlijke landschap. De grootschalige ontginningen ter vergroting van het akkerareaal, het in gebruik nemen van de bosrijke beekdalen en het ingrijpen in de waterhuishouding door de aanleg van wettingen en dijken, zijn hier voorbeelden van. Machthebbers zoals de verscheidene geestelijke instellingen, de lokale adellijke families en de opkomende steden vormden de drijvende kracht achter deze vernieuwingen. De drang naar macht en het consolideren ervan, vond zijn weerslag in het ontstaan van territoriale eenheden zoals bisdommen, parochies, graafschappen, marken en steden.

De plaatsnaam Epse komt voor het eerst voor in een oorkonde uit 1195, waar een zekere Arnouldus van Epse wordt genoemd.¹ Deze man van lokale adel trad tevens op als getuige bij een overeenkomst in 1207 waarin werd besloten dat de Sint Nicolaas- of Bergkerk in Deventer een eigen parochie zou vormen en de grenzen van deze parochie werden in de oorkonde vastgelegd.² Vanaf dat moment behoorden de bewoners van Epse-Noord tot de parochie van de Bergkerk, maar bestuurlijk en juridisch gezien vielen ze nog steeds onder het graafschap Zutphen. Het graafschap Zutphen, dat vanaf de elfde eeuw historisch bekend is, kent zijn ontstaansperiode waarschijnlijk al in de achttiende eeuw.³ Een graaf was in die tijd een bestuurlijk ambtenaar van de Karolingische koning. Na het instorten van het Karolingisch rijksgeslag in de negende eeuw ontstond er

tijdelijk een machtsvacuüm waarin koninklijke ambtenaren, zoals graven, hun ambtsgebieden als persoonlijk bezit gingen beschouwen. In de tiende eeuw zaten de 'Duitse' keizers van het huis Lotharingen weer stevig in het zadel en schonken hun bezittingen volop aan de bisschoppen die vaak familie of leenman waren. Op deze wijze kwam in 1046 het koninklijke Deventer in bezit van de bisschop van Utrecht, waarmee diens positie ten opzichte van de lokale adel werd versterkt. Daarentegen maakte het graafschap Zutphen, dat oorspronkelijk eveneens een koninklijk bezit was, zich in de dertiende eeuw los van de Duitse keizer en ging op in het grotere graafschap en vanaf 1339 hertogdom Gelre. De ontstane machtsgebieden van enerzijds de bisschop en anderzijds de graaf van Gelre kwamen in de late Middeleeuwen regelmatig met elkaar in conflict. Het onderzoeksgebied Epse-Noord maakte deel uit van de grensstreek tussen de twee territoria.

3.2 Enken, kampen en de marke Epse en Dommer

Zoals eerder beschreven werden op de hoge en vruchtbare delen in het landschap de akkers aangelegd. Deze werden aangeduid met de termen 'enk' en 'kamp'. In Epse-Noord komen vooral kampontginningen voor. Net ten zuiden van het onderzoeksgebied ligt de Epser enk. Het kenmerkende aan deze landbouwgronden is dat ze door mensenhand zijn ontstaan. Aanvankelijk was er genoeg goede grond en mest om aan de vraag naar landbouwproducten te kunnen voldoen, maar in de dertiende eeuw vond er een omslag plaats. Mede als gevolg van een groeiende bevolking in de steden, ontstond behoefte aan meer landbouwproducten en kwam een ontginningsoffensive tot stand. Op grotere schaal dan voorheen werden bossen gekapt en in akkers omgezet. Daarnaast raakten de bestaande akkers op de arme zandgronden relatief snel uitgeput, omdat ze door de intensivering van de landbouw niet meer enige tijd braak

¹ Oorkondenboek Sticht Utrecht (OSU) deel I nr. 526.

² OSU deel I nr. 573.

³ Groothedde, 1999, 16.

konden liggen. Verder zorgde een verhoogde neerslag, een gevolg van de ontbossing, voor een uitspoeling van de vruchtbare humus uit het bovenste deel van de bodem.⁴ De bemesting in de vorm van dierlijke mest en bosstrooisel was niet meer voldoende voorradig om de nieuw aangelegde- en de oude uitgeputte akkers ervan te voorzien. Om het gebrek aan mest op te lossen, werden op de tot dan toe woeste gronden, de heidevelden en de beekdalen, hu- musrijke plaggen gestoken. Die werden vervolgens in de potstal van de boerderij gebracht en na bemesting door het vee op de akkers uitgereden. Deze intensieve, maar succesvolle manier van bemesten, zorgde ervoor dat de akkers tot soms wel meer dan een meter werden opge- hoogd, waardoor het reeds bestaande reliëf werd ver- sterkt.

Het verschil tussen enken en kampen ligt vooral in de omvang van het akkerareaal en de ouderdom. Enken zijn grote complexen bouwland die vaak het gezamenlijk bezit van de boeren vormden. Elke boer bewerkte afzonderlijk een deel van de enk. Een kamp is daarentegen een meestal jonge kleinschalige ontginning, uitgevoerd door één boe- renfamilie. Het kon voorkomen dat kampen werden aange- legd op laaggelegen natte gronden⁵ die in eerste instantie minder geschikt waren voor de akkerbouw, maar door de plaggenbemesting werden verbeterd. Ook op de geïsoleerd liggende dekzandkoppes in de beekdalen werden deze kampen aangelegd.

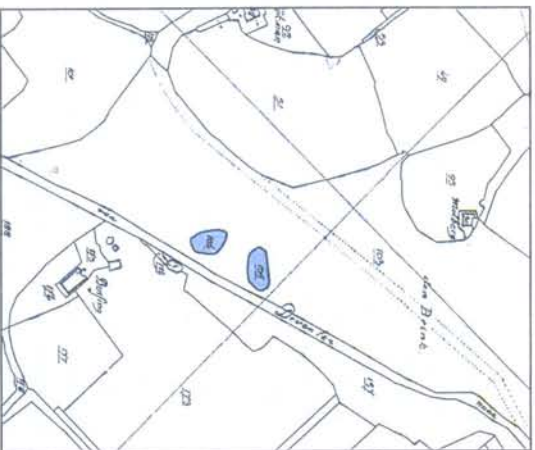
Door de aard van het landbouwsysteem ontstond er een grote druk op de ruimte en met name op de woeste gron- den en de bossen. De uitgestrekte heidevelden leverden de zo noodzakelijke plaggen voor de bemesting van de akkers en vormden samen met de schaarse groengronden, zoals de wei- en hooilanden, het belangrijkste weideareaal. Als direct gevolg van de hierboven geschetste ontwikkelingen ontstond in de late Middeleeuwen de marke-organisatie. De marke was uitsluitend een burenoorganisatie van geërf-

den van grondeigendom. De burens of boeren die van ouds- her gebruiksrechten bezaten op de gemeenschappelijke gronden, sloten zich aaneen tegen lieden die deze rechten niet bezaten en wel wilden verkrijgen. Alleen de erven die ten tijde van de oprichting van de marke bestonden, kregen het gebruiksrecht van de gemeenschappelijke gronden, het zogeheten waardeel. Zo bepaalde de marke voor elk ge- waard erf hoeveel plaggen er op de heide mochten worden gestoken, hoeveel dieren op de weiden en heide mochten grazen en hoeveel hout er in de bossen mocht worden gekapt. Als gebied werd de marke vaak omgeven door na- tuurlijke grenzen, zoals beken of vochtige gebieden. De grenzen van Epse-Noord lagen binnen de marke Epse en Dommer. Het markegebied strekte zich uit tot de Dortherbeek in het noorden, de Dommerbeek in het zui- den, de IJssel in het westen en het landgoed Dorth in het oosten. In Epse-Noord behoorden de boerderijen Olthof, Azink en Klein Bussink tot de gewaarde erven in de marke. Het aantal gewaarde erven in een marke bleef eeuwenlang constant, maar de groep ongewaarde erven kon variëren. De marke-organisatie die uit de eigenaren en pachters van de gewaarde erven bestond, zag er aanvankelijk streng op toe dat nieuwkomers geen gebruikmaakten van de woeste gronden, of dat ze illegaal een huisje bouwden binnen de markegrenzen. Vanaf de zeventiende eeuw werd het beleid soepeler en liet men wel nieuwkomers toe, zei het mond- jesmaat. Deze ongewaarde nieuwkomers die katers of keu- ters werden genoemd bewoonden de kleine boerderijen, de zogeheten *katersteden*. Veel van de jonge kampong-ingen waren het werk van deze nieuwste bewoners van de marke. Op de minst goede gronden liet de marke nieuwe ontginningen toe.

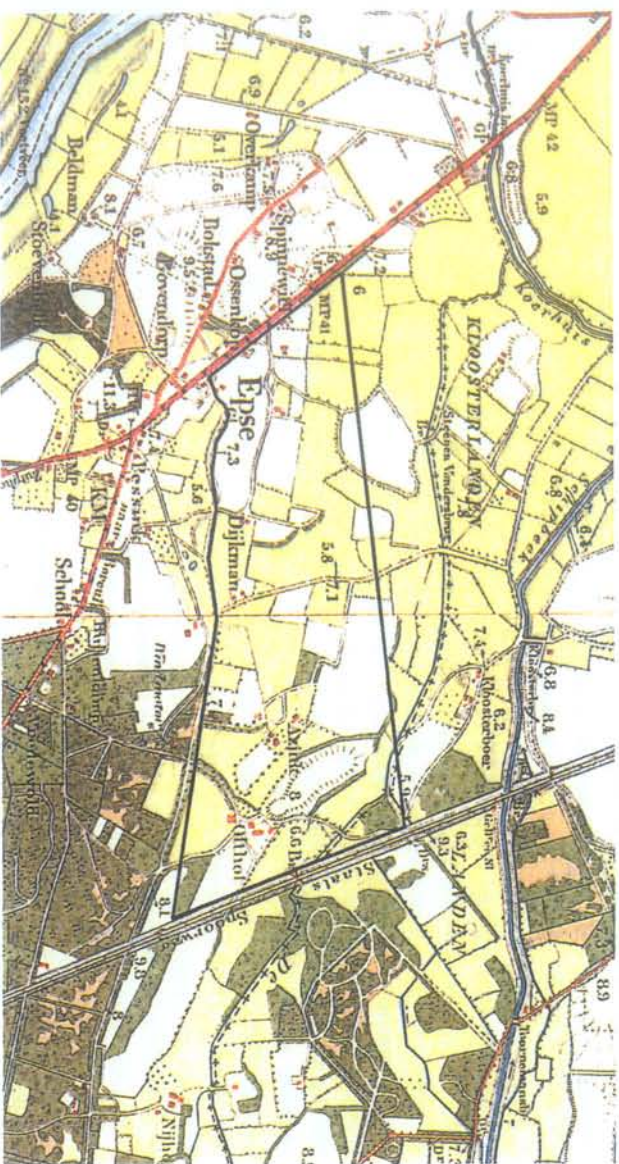
De belangrijkste taak van de marke Epse was het beheren van de gemeenschappelijke gronden. Het weiden van koei- en, paarden en schapen gebeurde, zeker vanaf de zestiende eeuw en mogelijk al eerder, gemeenschappelijk. Daartoe

⁴ Spek 1996.

Abt. 51
Kadastrale minuut 1832, uitsnede van de brink en omgeving, met de twee vennen (blauw) nog aanwezig.

Abt. 52
Uitsnede van een kaart uit de historische atlas waarop het landschap uit de periode tussen 1850 en 1900 is te zien. De lichte delen zijn de oude bouwgronden, de enken en de kampen. De lichtgroene delen zijn de laaggelegen gebieden waar de gras- en hooilanden lagen. In de zuidoostoek van de kaart liggen de nieuw aangeplante bossen (donkergroen) die op de voormalige heidevelden werden aangelegd. Tussen de bossen is sporadisch nog een stukje heide (roze) te zien.

stelde de marke Epse twee schutters aan die ervoor zorgden dat het vee binnen de eigen weiden bleef, het illegale vee werd geweerd en de eigenaren ervan beboet. In het Epser markeboek staat beschreven dat in 1666 twee brinkschutters werden aangesteld, een zekere Gerrit op Cruckenlant en Lucas Buitenkamp.⁵ Deze mannen zorgden ervoor dat de koeien en de schapen van de gewaarde Epser erven op de Epser brink bijeenkwamen en van daaruit werden de kudden, de zogeheten veedriften, naar de verschillende weidegronden gedreven. De brinkschutters werden door de marke betaald en ontvingen een deel van de boetes die over het illegale vee werden geheven.

In vroegere tijden was een brink een verzamelplaats van het vee in een marke of in een dorp. Het was een laaggelegen met gras begroeide plek die aan de rand van het weideareaal lag. Een brink had de vorm van een trechter waarvan het smalle uiteinde in de richting van de veedrift lag, de weg waarlangs het vee, met name schapen, naar de weidegrond werd gebracht.⁶ Op de kadastrale minuut van 1832 is de plek van de Epser brink terug te vinden (afb. 51). De brink was gelegen aan het eind van de Molbergsteeg en had een driehoekige vorm waarvan het smalle deel in oostelijke richting naar de uitgestrekte heidevelden van de marke Epse liep. Tevens liep er een weg van de noordwestelijke hoek van de brink naar het weidegebied in de Epser Weerden. Deze weilanden lagen aan de IJssel en werden waarschijnlijk alleen in de zomermaanden gebruikt. Elk gewaard erf in de marke Epse had recht op een aantal koevelden op de Epser Weerden. Op de brink die aan de zuidwestzijde afgebakend was door de Waterdijk, lagen eertijds twee vennen die als drinkwaterplek voor het vee dienst deden. Na de verdeling van de markegronden, gedurende de negentiende eeuw, zal de brink als verzamelplek voor het vee in de marke in onbruik zijn geraakt.⁷

Het onderhoud van de wegen, de Waterdijk en het schoonhouden van de Dortherbeek behoorde tot het begin van de

⁵ De Graaf, 1955, 62.

⁶ Mondelinge mededeling T. Spek, Wageningen. Zie ook Houting, 1981, 66.

⁷ Dhr. en mevr. Kruit, Bathmen, voormalige bewoners in Epse-Noord, kenden de naam brink voor dit perceel nog.

negentiende eeuw ook tot de taken van de 'buurgenoten' van de marke. Na 1811 werden deze zaken door de nieuw gevormde gemeenten overgenomen.

Door de aard van het laatmiddeleeuwse landbouwsysteem en de daaruit voortvloeiende marke-organisatie ontwikkelde zich een cultuurlandschap waarvan iedere centimeter in gebruik was. Het land was opgedeeld in hooi- en weidelanden met name in de beekdalen, relatief kleine bouwlanden op de hoge dekzandgronden en grote arealen heide op de dekzandplateaus. De boerderijen kwamen tijdens de expansieperiode van de dertiende eeuw aan de rand van het akkerareaal te liggen en bleven daar sindsdien staan, mede als gevolg van het duurzame bouwen op poeren in plaats van ingegraven palen. Er trad gedurende de veertiende tot negentiende eeuw een stabilisering van het nederzettingenpatroon en het landschap op (kaart 11, blz. 89). Tot aan het begin van de negentiende eeuw, toen werd besloten het eeuwenoude instituut van de marke op te heffen, veranderde het landschap niet-ingrijpend. Reeds in de achttiende eeuw gingen stemmen op om veranderingen aan te brengen in het bestaande landbouwsysteem, dat nog steeds was gebaseerd op de plaggenbemesting. De vernieuwende ideeën over hoe de landbouw er zou moeten uitzien, kwamen vooral uit de besturende klasse in de steden. Rijke Deventenaren zoals onder andere de notabelen W.H. Cost, S.J. Bruce en M.E. Houck zaten in commissies die voor de markeverdeling moesten zorgen. Opvallend is wel dat dezelfde heren na de markeverdeling van 1828 de grootste grondbezitters in de marke Epse en Dommer zijn geworden.⁸ Dat hier sprake is geweest van een belangenverstrengeling lijkt voor de hand te liggen. Zo verwierven bovengenoemde notabelen het grootste deel van de uitgestrekte heidevelden van de marke, doordat ze gewaardeerden kochten en kwamen de geërfden er bekaaid van af. Met de komst van de nieuwe eigenaren en de vernieuwende ideeën in de landbouw kwam een geleidelijke verande-

ring van het landschap totstand. Heidevelden werden langzamerhand omgezet in bossen, akkers en graslanden. De grote schaapskudden die op de hei graasden en voor de mest zorgden, behoorden tot het verleden. Gedurende de negentiende eeuw vond er een transformatie plaats van intensieve schapenteelt naar rundveehouderij. Doordat de groengronden in de beekdalen beter werden ontwaterd, ontstond er goed gras- en weideland waar koeien konden grazen. Tot de komst van de kunstmest aan het eind van de negentiende eeuw, was vee in welke vorm dan ook noodzakelijk om de bouwlanden te kunnen bemesten. Na de markeverdeling namen de koeien langzaam de rol van de schapen over.⁹

Op de historische topografische kaart zijn de eerste aanwijzingen van de verandering in het landschap na de verdeling van de markegronden te zien (afb. 52). De heidevelden, die werden omgezet in bos en grasland, maakten de grootste veranderingen door. Doordat in Epse-Noord weinig

AKKERMAALSHOUT.
 Mr. G. E. JORDENS,
 Notaris te Deventer, zal ten huize van
 A. DUJM aldaar, op Zaterdag den
 13den April 1878, des voormiddags
 ten half elf uren, in het openbaar
 verkoopen:

**Op het Erve AZINK, in Epse
 onder Gorsel.**

1. Voorste gedeelte der Grootte Bosch.
- Onder den Huize BANNINK,
 Gemeente Diepenveen.**
2. Kampingskampje of Tolgaker, Hoogenkamp
 en Perboomstuk op *Bazniak*.
3. Kampingsbree en 'Joonksbree, Kosterstuk en
 Maramaat van *Jjoonk*.
4. De Keuter en Hoolmaat van Aarnink, op
Elmerink

Afb. 53

Advertentie voor de verkoop van hout op Azink.
 Bron: SAD, Deventer Courant.

⁸ De Graaf, 1955, 81.

⁹ Ten Hove, 1998, 108.

heide aanwezig was bleven de landschappelijke veranderingen in het onderzoeksgebied beperkt. Wel zijn uiteindelijk de houtsingels, die vroeger akker-maashout werden genoemd, grotendeels verdwenen. De houtsingels lagen langs de akkerpercelen en dienden om de gewassen te beschermen tegen het loslopende vee (afb. 53).

3.3 Het wegennet

3.3.1 De Molbergsteeg

Eén van de historische verbindingswegen in Epse-Noord is de Molbergsteeg (afb. 54a). De huidige zandweg was een deel van de middeleeuwse verbindingsweg tussen de steden in het graafschap Zutphen en de stad Deventer (kaart 10, blz. 88). De landweg werd met de aanleg van de rijksweg A1 abrupt afgesneden en buigt sindsdien af richting het oosten om te eindigen op het bedrijventerrein Kloosterlanden. Ten tijde van het laatmiddeleeuwse tolhuis werd de weg Tolhuisstraat genoemd. Deze naam was zeker tot het begin van de negentiende eeuw nog in gebruik als Tollersstraat (afb. 54bc).¹⁰

De aller vroegste naam van de weg is waarschijnlijk *Hunnepersteeg* geweest. Vanaf de stad Deventer liep de straat in zuidelijke richting langs het klooster Ter Hunnepe over de Dortherbeek met de stenen brug langs het tolhuis en de boerderij de Pessink het graafschap Zutphen in.¹¹ De stenen brug over de Dortherbeek vormde in de late Middeleeuwen en in de nieuwe tijd de grens tussen Overijssel en Gelderland.

Reizigers en handelaren die uit zuidoostelijke richting de stad Deventer wilden bereiken, kregen te maken met de natte en soms onbegaanbare zones van de beekdalen van de Dorther- en Schipbeek. De twee beken waterden af op een oude IJsselarm die om de Bergweide heeft gelopen. De Tolhuisstraat volgde de kortst mogelijke route door de

periodiek onbegaanbare beekdalen (kaart 9, blz. 87). Uit de Deventer stadsrekeningen blijkt dat de weg op Deventer grondgebied veelvuldig onder water stond en veel reparatiewerk behoeft. In het Gelderse gedeelte zal het niet veel anders zijn geweest. Voor het onderhoud van de weg, die in tijden van wateroverlast met hout en zand werd bedekt, waren onder andere de burens van de marke Epse verantwoordelijk.¹²

Afb. 54a
Kaartuitsnede kadastrale minuut 1832 met
daarop de Molbergsteeg (bruin) en de
Dortherbeek (blauw).

¹⁰ Verpondingskaart gemeente Gorssel uit 1807, RAG, inv.nr. 66, toegang 0873.

¹¹ Kuik, 2001, 2.

¹² Kuik, 2001, 9.

Afb. 54c
Uitsnede verpondingskaart 1807 van de gemeente Gorssel. Met daarop de Tollerstraat, de huidige Molbergsteeg.

Afb. 55
De zandweg de Molbergsteeg. Tot in de zeventiende eeuw de belangrijkste handweg vanuit het graafschap Zutphen naar de stad Deventer. Aan de rechterkant van de weg voor de bommenrij stond ooit het Gelderse tolhuis. Ter hoogte van deze plek zal de slagboom hebben gestaan.

¹³ Kulk, 2001, 4.

¹⁴ Mondelinge mededeling fam. Meijer, Deventer.

¹⁵ Huis Dorth was een havenzathe die in de veertiende eeuw op de huidige locatie werd gebouwd. Het geslacht Dorth is vermoedelijk ouder.

De weg raakte in het begin van de achttiende eeuw in onbruik en de functie werd overgenomen door de hoofdweg tussen Zutphen en Deventer die al een tijdje bestond en waarvan de huidige Kletterstraat nog een restant is. Het in onbruik raken van de Tolhuisstraat en daarmee ook het tolhuis, zal ongetwijfeld te maken hebben gehad met het wegvallen van het klooster Ter Hunnepe na de Tachtigjarige Oorlog. In de zeventiende eeuw krijgt het tolhuis bij de Koerhuisbeek de meeste passanten te verwerken en werd het tolhuis in de Tolhuisstraat een marginale post die in het begin van de negentiende eeuw verdween. Vanaf dat moment had de naam Tolhuisstraat geen betekenis meer en deze veranderde aanvankelijk in Malberg, genoemd naar de locatie van een kasterede annex tolhuis en werd later verbasterd tot Molbergsteeg.¹³ De weg is altijd een zandweg gebleven en kronkelt, door wilgen geflankeerd, langs de oude akkergronden (afb. 55). Dat wateroverlast in Epse-Noord nog altijd een rol speelt, blijkt uit de overstroming van de Molbergsteeg in 1993.¹⁴ De oorzaak ligt bij het verlaat waar de Dorthbeek de Schipbeek in stroomt. Als deze het water niet aankan, dan stroomt het naar de laaggelegen delen, waaronder de Molbergsteeg.

3.3.2 De Molendijk

De Molendijk was een weg die de verbinding vormde tussen het oostelijker aan de Dorthbeek gelegen Huis Dorth en de stad Deventer.¹⁵ De weg liep langs de boerderij de Olthof en het klooster Ter Hunnepe. Op de verpondingskaart van 1807 van de gemeente Gorssel zijn de wegen van voor de markeverdeling goed waar te nemen (afb. 54b). De Molendijk werd aangelegd op de grens tussen de akkergronden en de heide. De huidige Dorthweg volgt hetzelfde traject tot aan de Olthof. Rond 1800 liep in tegenstelling tot de huidige situatie, de weg echter niet recht door in de richting van de Pessink, het tegenwoordi-

ge restaurant De Rozentuin, maar boog af naar de boerderij de Olthof. De huidige Olthoflaan bestond toen nog niet. De Molendijk (afb. 56) liep verder door het beekdal van de Dortherbeek naar een brug, die dichtbij de huidige schutsluis moet hebben gelegen. Aan de noordkant van de Dortherbeek lag het kleine stukje weg naar Ter Hunnepe dat vroeger de Molendijk heette. De molen van het kloostertuut moet de naam aan de dijk hebben gegeven. In een later stadium, zoals op de kadastrale kaart van 1832 is te zien, werd de weg verlegd en liep in zuidelijke richting door het pas aangeplante Epser bos. Nadat de molen van Ter Hunnepe in onbruik raakte, had de naam geen betekenis meer en veranderde uiteindelijk in Olthoflaan. Wanneer het weggetje door het beekdal en de brug over de Dortherbeek zijn verdwenen, is niet geheel duidelijk. De oudste levende bewoners van Epse-Noord hebben de verbinding niet gekend.

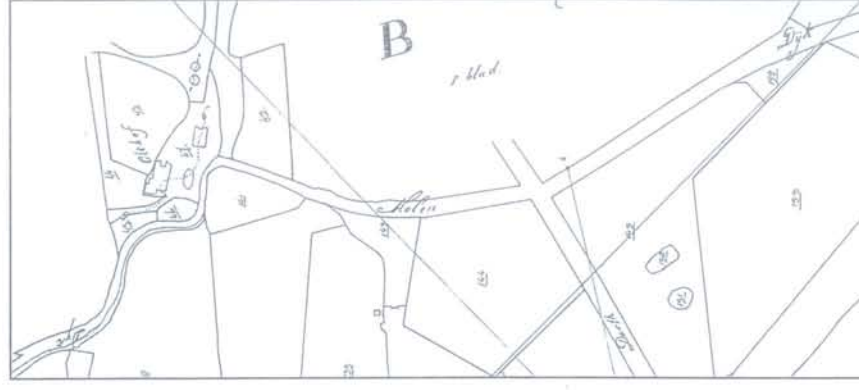
3.3.3 De Waterdijk

Een prominent historisch landschapselement in het onderzoeksbied is de Waterdijk, waarvan de oudste vermelding teruggaat tot in het midden van de vijftiende eeuw.¹⁶ Het is echter waarschijnlijk dat de dijk ouder is. Vanaf 1350 vermelden de Deventer stadsrekeningen regelmatig dijkdoorbraken en overstromingen in de omgeving van de stad. Aangezien het bronnenmateriaal uit die periode schaars is, is het niet duidelijk of dit vóór 1350 ook al plaatsvond. De geconstateerde vernatting van het klimaat uitte zich in ieder geval in de veertiende eeuw door ernstige overstromingen van de IJssel.¹⁷ De Waterdijk, die met het westelijke uiteinde grenst aan de Zutphense weg en in oostelijke richting eindigt in het Epser bos, werd waarschijnlijk reeds in veertiende eeuw aangelegd om zo het achterliggende akkerland van de Epser enk te beschermen tegen het rijkzende water van de IJssel (afb. 57). De Waterdijk in Epse-

¹⁶ Van Doorninck, 1857, 93.

¹⁷ Gortschalk, 1971.

Afb. 56a
Uitsnede kadastrale minuut 1832 met daarop de Molendijk, de huidige Olthoflaan.

Afb. 56b
Uitsnede verpondingskaart 1807 van de gemeente Gorssel. Met daarop de Molendijk.

Noord was slechts een onderdeel van de Waterdijk die om de marke Epse en Dommer lag.¹⁸ De andere bekende delen van de Waterdijk, die op de verpondingskaart uit 1807 te zien zijn, lagen bij de IJssel om het westelijke deel van de Epser Enk te kunnen beschermen (afb. 54b). Een ander deel lag bij het dorp Gorssel in het zuiden van de marke. Onduidelijk is of in vroeger tijden de Waterdijk een onafgebroken dijk was, of dat in de tussentijdse delen gebruik kon worden gemaakt van de natuurlijke hoogten in het landschap. De dijk was in eigendom van de marke en het was de taak van de buren van Epse, die de dijk waarschijnlijk hebben gefinancierd en gebouwd, om deze te onderhouden. Het aanleggen van hoofden en kribben in de IJssel om de stroom van de IJssel te corrigeren, zodat de Epser buren minder problemen met het water zouden krijgen, werd eveneens door de marke betaald en mogelijk ook uitgevoerd. Het water van de IJssel is voor de Epser boeren altijd een probleem gebleven. Het was nog tot ver in de negentiende eeuw hun taak om de dijk te onderhouden. Enkele bewoners van Epse-Noord weten dat in het in 1926 even heel spannend werd of de Waterdijk het wassende water zou kunnen tegenhouden. De Epser *noorders* moesten toen op de dijk wachtlopen om de veiligheid in het oog houden. Gelukkig konden ze na enkele slapeloze nachten met droge voeten huiswaarts keren.¹⁹ Na de opsplitsing van de marke kwamen alle wegen, dijken en beken in bezit van de gemeente Gorssel en werden de onderhoudstaken overgenomen. Of de dijk vanaf zijn ontstaan tevens als weg, zoals nu het geval is, heeft gefungeerd is onduidelijk.

3.4 De vier oudste boerderijen

3.4.1 De Olthof

De boerderij de Olthof (kaart 8, nr. 33) ligt aan de hui-

dige Olthofaan in het oostelijk deel van het onderzoeksgebied. De boerderij met schuur staat op het midden van de hoge smalle rug die aan het beekdal van de Dortherbeek grenst (afb. 58). De tendens dat vanaf de dertiende eeuw de boerderijen aan de rand van het akkerareaal komen te liggen, zodat al het potentiële akkerland optimaal in gebruik kon worden genomen, is bij de Olthof niet waar te nemen. In het geval van de Olthof was een verplaatsing naar de rand ook niet mogelijk, omdat deze plekken te veel last hadden van periodieke overstromingen. Zodoende ligt de boerderij op de hoge droge rug, omringd door lagergelegen nattere delen. Opvallend is wel dat de boerderij op het laagste punt van deze hoge rug werd gebouwd.

De huidige boerderij is noordwest-zuidoost georiënteerd en behoort tot het hallenhuisstype (afb. 59). De oorspronkelijke driebeukige plattegrond van de boerderij was rechthoekig en had een afmeting van 20 x 14 m. Hiermee is de afmeting vrijwel gelijk als die van de boerderij uit de twaalfde eeuw, die 40 m noordoostelijk werd opgegraven. De middenbeuk, oftewel de deel, lag onder nok en in de zijbeuken was plaats voor het vee. Wonen en werken speelden zich af onder één dak. Later werden stal- en woongedeelte door een bakstenen brandmuur van elkaar gescheiden. De draagconstructie van de boerderij bestond uit zes elkenhouten ankerbalkgebinten, waardoor boven de middenbeuk een grote tasruimte voor het hooi werd gecreëerd.²⁰ Het zadeldak had in tegenstelling tot nu aan beide korte zijden een wolfseind en was geheel met riet bedekt.²¹ Aanvankelijk bestonden de wanden uit met leem bestreken vlechtwerk en werden later vervangen door baksteen. De grootschalige 'versteening' van boerderijen vond waarschijnlijk pas in de achttiende eeuw plaats.²²

De huidige voorgevel is op grond van het metselwerk en de vorm van de vensters omstreeks 1850 te dateren. Op de

¹⁸ De Graaf, 1955, 73.

¹⁹ Mondelinge mededeling fam. H.J. Kamperman, Epse.

²⁰ De gestroken of gehakte telmerken dateren de boerderij op zijn vroegst in de zeventiende eeuw, zie Bloemink & Boer, 2001, 34.

²¹ Wolfseind is een afgeschuinde kant aan de korte zijde van een dak.

²² ...

kadastrale minuut van 1832 is aan de noordwestzijde van de voorgevel nog een aanbouw te zien.²³ In 1872 werd het bedrijfsgebouwe verlengd met een extra gebint, waardoor de boerderij met ongeveer 6 m werd vergroot. De uitbreiding van de stal- en zolderruimte gaf de mogelijkheid om meer hooi op te slaan en een groter aantal koeien te houden. Deze schaalvergroting weerspiegelde de bloei in de Nederlandse landbouw tussen 1840 en 1880.²⁴ In de achtergevel werd de onderschoer, een nis of portiek, geplaatst (afb. 61b). Op de kadastrale minuut van 1832 is te zien dat de boerderij ook vóór de verbouwing van 1872 een onderschoer bezat. Over de functie van de onderschoer, die altijd in de achtergevel is te vinden, zijn de meningen verdeeld. Hij zou bedoeld zijn om te kunnen schuilen en om gereedschap droog op te hangen, maar dat kan evenzogoed in de boerderij zelf gebeuren. Misschien was het een manier om de grote houten staldeuren te beschermen tegen de weersinvloeden en in het geval van de Olthof de koude oostenwind enigszins buiten te houden. In oorsprong zijn onderschoeren waarschijnlijk in de zeventiende eeuw te dateren.²⁵ Een sluitsteen met inscriptie werd in 1872 in de boog boven het onderschoer aangebracht. De initialen van de toenmalige eigenaren Derk Jan Kloosterboer en Hermina Hendrika Nieuwenhuis sieren de sluitsteen (afb. 61a).

Doordat in het midden van de negentiende eeuw het woongedeelte werd vergroot, ontstond er een ander boerderijtype, het *krukhuis*. De aanbouw aan de voorgevel die op de kadastrale minuut van 1832 nog zichtbaar was, werd waarschijnlijk tijdens deze verbouwing afgebroken. In het verbouwde woongedeelte bracht men een grote boezem-schouw aan. De achterwand van de schouw werd voorzien van tegels waarop een motief van paarse bloempotten was geschilderd. Te midden hiervan zijn aan weerszijden van

Afb. 57

Een luchtfoto uit 1950 waarop de Waterdijk (oranje) te zien is. De sterk verkavelde percelen zijn de bouwlanden. De donkere delen zijn de graslanden. Bron: Topografische Dienst Emmen.

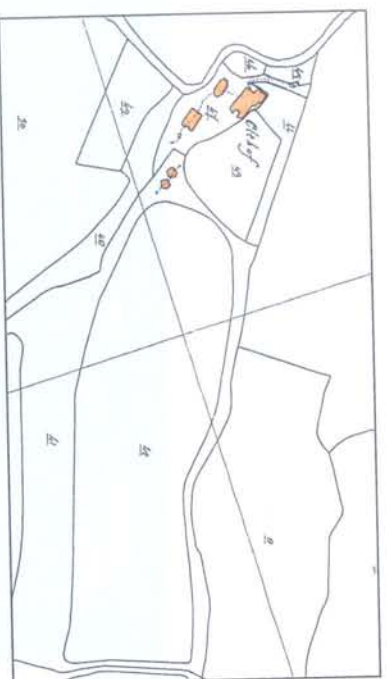

²³ De vorige eigenaar Wassink constateerde tijdens het graven van een sleuf voor een gasleiding dat aan de noordwestzijde van de Olthof een oude bakstenen muur ligt die aan de boerderij vastzat, precies zoals op de kadastrale kaart is waar te nemen. Mogelijk hebben we hier te maken met een zogenaamde herenkamer. Het aanbouwen van een mooie kamer aan de boerderij is een verschijnsel dat in de zeventiende eeuw opkomt.

²⁴ Bieleman, 1987, 210 - 215.

²⁵ Van Prooije, 1984, 85 en Hagens, 1992, 48.

Afb. 58
Uitsnede van de kadastrale minuut van 1832 met daarop de boerderij de Olthof.

Afb. 59
Luchtfoto situatie 2001. In het midden is de boerderij de Olthof te zien.
Bron: Photo Holland, Teuge.

de stookplaats tegels met handgeschilderde vogels in een kooi te zien (afb. 60). In de rechter helft van de schouw werd een houten kastje in de muur verwerkt. Oorspronkelijk was hier een ijzeren brandkast gestueerd waarin belangrijke papieren achter slot en grendel werden opgeborgen. Wonderlijk is wel dat een brandkast zo dicht op het haardvuur - en later de kachel - werd geplaatst. Het geeft echter ook aan dat de schouw een belangrijke plek was in de boerderij. Tegen de scheidingmuur tussen stal en woongedeelte bevonden zich twee bedsteden van waaruit de boer door een klein raampje op de stal keek en zo het vee in de gaten kon houden.²⁶

Ten zuidwesten van de boerderij staat een stenen schuur die voorzien is van een met riet bedekt afgewolfd zadeldak. De constructie van de schuur bestaat uit vier ankerbalkgebinten die van naaldhout zijn vervaardigd. Het gebruik van naaldhout wijst op een datering van de schuur in de achttiende of negentiende eeuw.²⁷ Tot de oorspronkelijke opzet van de schuur behoorde een inpandig bakhuisje met een broodoven.

Uit een akte van 1811 is bekend dat de Olthof destijds twee schuren bezat. Dit wordt bevestigd door de kadastrale minuut uit 1832 en de historische topografische kaart tussen 1865 en 1911. De tweede stenen schuur die onderdak bood aan veertig paarden is niet meer aanwezig en moet rond 1920 zijn afgebroken.²⁸

Op het erf staat een wagenloods die voor een groot gedeelte werd opgebouwd uit de eikenhouten onderdelen van enkele hooibergen. Tot omstreeks 1950 waren op het erf van de Olthof twee eenroedige en één vierroedige kapberg nog in gebruik (afb. 62). Het ongedorste graan of het hooi dat als wintervoer voor het vee diende, werd in de kapbergen opgeslagen. De opslag van hooi of graan in bergen naast de standaardvoorraad op de zolder van de boerderij betekende dat men meer is gaan produceren.²⁹ Dit is

²⁶ Mondelinge mededeling dhr. J. Wiltink, Harfsen.

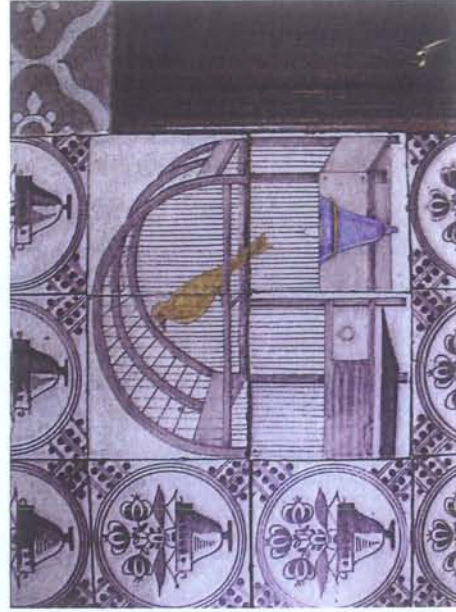
²⁷ Bloemink & Boer, 2001, 10.

²⁸ Mondelinge mededeling dhr. J. Wiltink, Harfsen.

een direct gevolg van de invoering van vernieuwde landbouwmethoden tijdens de achttiende en negentiende eeuw. Een betere afwatering van de beekdalen zorgde voor een grotere opbrengst van hooi.

Aan de zuidgevel van de Olthof heeft in het verleden een rosmolen gestaan. Dit inpannige ronde gebouw was voorzien van een rad met aandrijfjas dat door paardenkracht werd aangedreven. Op de deel stond de machine die het graan dorste, met dezelfde kracht kon tevens de karnmolen worden bediend. In de oorlogsjaren moest tijdelijk worden teruggegrepen op de handkarn want paarden waren in die periode een schaars bezit. De rosmolen werd na de Tweede Wereldoorlog afgebroken en op de plek bouwde men een keuken en wasruimte.

De oudste historische vermelding van de Olthof is te vinden in twee oorkonden uit 1280.³⁰ Hierin werd de onenigheid over de toevoer van water naar de watermolens tussen enerzijds het klooster Mariënhorst/Ter Hunnepe en anderzijds de gebroeders Syderoves van de *Antiquam Curiam* beslecht. Het feit dat *Antiquam Curiam* de oude hof betekent, spreekt voor een identificatie met de huidige Olthof. Ook werd uit de oorkonde duidelijk dat de oude hof ten zuiden van de Dortherbeek moet hebben gelegen. Er is namelijk sprake van de oude Hunnepe (Dortherbeek) die tussen het land van het klooster en van de oude hof stroomt en niet mag worden vergraven. De ligging van het klooster iets ten noorden van de Dortherbeek is reeds lang bekend. Ten zuiden van de beek ligt alleen de boerderij de Olthof die in aanmerking komt als zijnde de plek van de oude hof (afb. 63). Overigens sluit deze historische vermelding goed aan bij de huisplattegrond uit de twaalfde eeuw. Pas in 1494 duikt de Olthof weer op in de bronnen. In het schattingsregister van het schoutambt Zutphen staat de Aldenhoff onder Epse en Dommer vermeldt met als eigenaar het klooster Ter Hunnepe (afb. 64).³¹ In de

Afb. 60

Handgeschilderde paarse bloempottegels uit 1850-1900. In het midden is de vogelkooi met het kanariëpietje te zien. De tegel in de linkerhoek past niet in de afbeelding van de kooi. Naast de vogelkooi is een hoek te zien van het houten kastje waar vroeger een brandkast heeft gezeten.

Afb. 61a,b

(a) De initialen van Derk Jan Kloosterboer (1832-1887) en Hermina Hendrika Nieuwenhuis (1842-1929) op de sluitsteen boven de onderschoer. Zij trouwden in 1863, hun huwelijk bleef kinderloos. Na het overlijden van Derk Jan hertrouwde Hermina in 1888 met de Deventer slagter Harmen Sлуйter. Dit echtpaar woonde niet op de Olthof maar in de Polstraat in Deventer. Tussen 1890 en 1914 pachtten achtereenvolgens de families H. en G. Kloosterboer de Olthof.

(b) De achtergevel van de Olthof waar in het midden de onderschoer of portaal is te zien. De staldeuren of baander liggen dieper in de boerderij.

³⁰ OSU nr. 2042/2052.

³¹ RAG, archief hertog van Gelre (0001), inv.nr. 1021A.

Afb. 62

Luchtfoto van de Olthof omstreeks 1950. Op het erf zijn de drie kapbergen te zien. Een vierroedige en twee eenroedige kap- of hooibergen.
Bron: archief oudheidkundige vereniging 'De elf marken', Harfsen.

Afb. 63

Uitsnede van de kaart van Johan van Wijk uit 1668. De Olthof is rechts onder in de kaart ten zuiden van de Dortherbeek getekend en het klooster Ter Hunnepe staat ten noorden van de beek afgebeeld.
Bron: RAO, Zwolle.

periode tussen 1280 en 1494 is de boerderij de Olthof in bezit gekomen van het klooster en dit bleef zo tot in 1811 toen al het kloosterbezit naar het Koninkrijk Nederland overging en een domeingoed werd. Na het wegvallen van de Franse overheersing kon in 1813 Derk Olthof het erf met huis, twee schuren, twee bergen en ruim 18 ha land kopen.³²

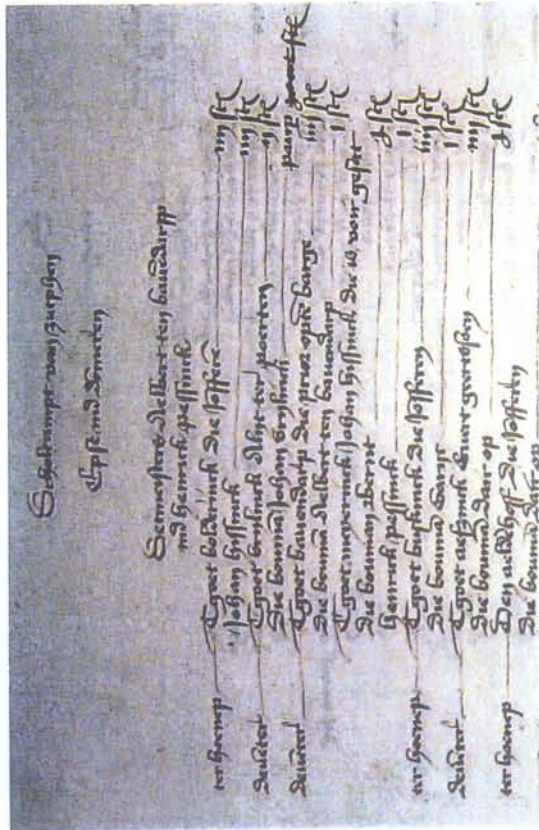
Bewoners van de Olthof zijn tot in de zestiende eeuw te traceren (afb. 67).³³ Genealogisch onderzoek bij boerenfamilies in Oost-Nederland is een ingewikkelde zaak door het feit dat nieuwe boerderijbewoners meestal geen eigen achternaam bezaten en de naam van de boerderij als hun familienaam gebruikten. De gemakkelijke naamsverandering maakt duidelijk dat de boerderijen eeuwenlang de vaste en blijvende elementen vormden in het middeleeuwse landbouwsysteem en dat daarentegen de boerderijfamilies slechts tijdelijke bewoners waren. Toen Hendrika Olthof in 1796 met Derk Kloosterboer huwde, vond deze traditionele naamsverandering niet meer plaats. Door de introductie in 1811 van de burgerlijke stand werden mensen verplicht een vaste achternaam te nemen. Met dit huwelijk verdween de familienaam Olthof, hoewel de boerderij tot vandaag de dag de naam is blijven dragen. De laatste eigenaren in de Olthofdynastie bleven kinderloos en na het overlijden in 1887 van Derk Jan Kloosterboer, de zoon van Hendrika Olthof, werd de boerderij gedurende 25 jaar aan verscheidene families verpacht (afb. 65). Na een openbare veiling in 1914 kon Hendrikus Haverkamp uit Warrsveld zich de nieuwe eigenaar van de Olthof noemen. Zijn kinderen hielden de Olthof tot 1976 in eigendom (afb. 66).

³² RAG, lijsten van verkopingen van geestelijke goederen.

³³ Dhr. T. Kloosterboer stelde de genealogische gegevens betreffende de boerderijfamilies in Epse-Noord ter beschikking.

Afb. 64

Het schattingsregister uit 1494 van het schoutambt Zutphen, met de vermelding van boerderijen uit Epse-Noord. Onderaan staat den Aldhoff (de Olthof) vermeld.

Afb. 66ab

Twee generaties Haverkamp.

(a) Hendrikus Haverkamp (1866-1952) en Stevendje Spieker (1873-1959) gezeten bij de voorgevel van de Olthof omstreeks 1950.

(b) Hendrika Stevedina Haverkamp (1904-1996) en Gradus van Zeijts (1907-1964)

zitten voor de schouw met op de achterwand de reeds eerder genoemde tegels.

Bron: J. Wiltink, Harfsen.

VERPACHTING BIJ INSCRIFJVING,
voor den tijd van 6 jaren,
VAN

Het Boeren-Erve

OLTHOF,

gelegen in Epse onder Goresse, bestaande in een goed BOERENHUIS met twee SCHUREN, HOFGROND, BOUW-, WEL- en PLAGGEGROND, te zamen groot ongeveer 80 H. 31 A. 63 O.

Aanwijzing wordt gedaan door D. J. KLOOS-TERBOER op Olthof, op den 7den, 9den, 11den en 18den Junij.

Inschrijvingsbrieven kunnen worden ingeleverd ten Kantore van den Notaris KLEIJN te Goresse, op **Weensdag 13 en Donderdag 14 Junij 1872**, van voormiddags 9 tot 's namiddags 2 uur.

Inlichtingen omtrent de verpachting geeft genoemden Notaris.

b

Afb. 65

Advertentie waarin de Olthof wordt verpacht.

Waarom Derk Jan Kloosterboer zijn boerderij wilde verpachten is niet geheel duidelijk.

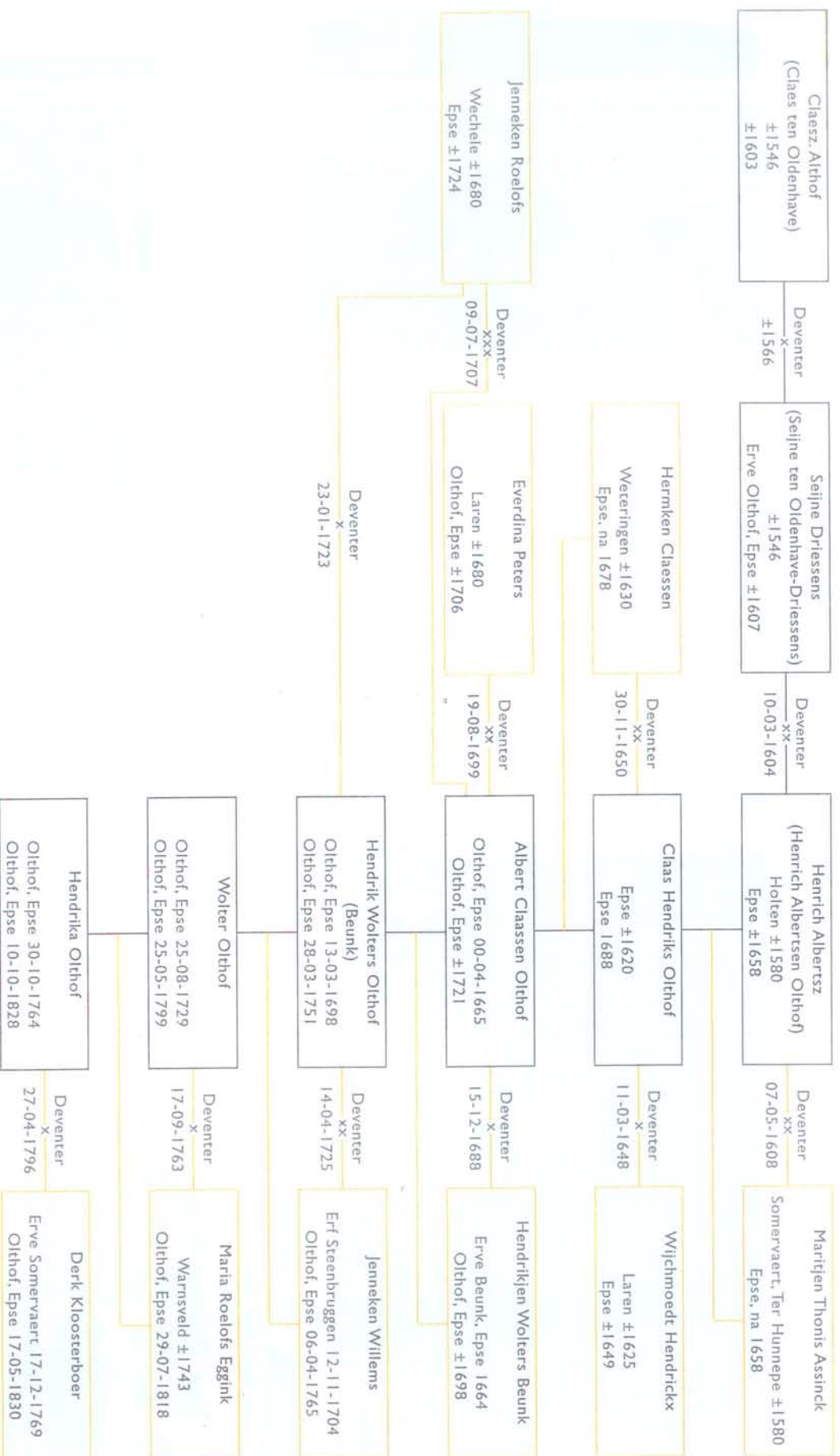
Misschien was hij met 45 jaar niet meer in staat

het bedrijf te runnen. Aangezien opvolgers

ontbraken was verpachten wellicht de enige

manier om de boerderij te laten voortbestaan.

Bron: SAD, Deventer Courant.

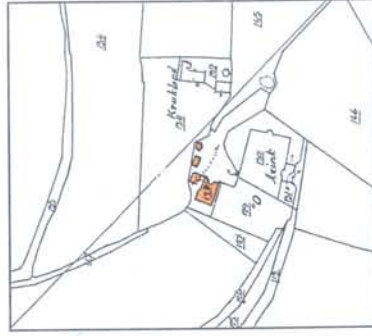

Atb. 67
Stamboom familie Olthof.
Bron: T. Kloosterboer, Deventer.

3.4.2 Azink

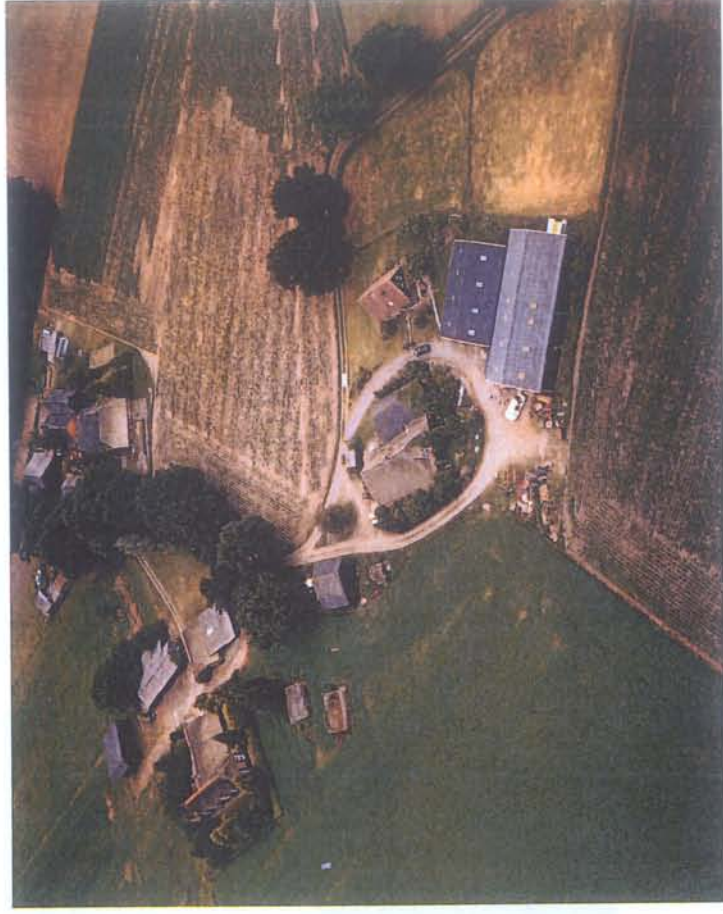
Boerderij Azink, ook wel bekend als Oud-Azink, ligt aan een doodlopende zijweg van de Dortherweg (kaart 8, nr. 34) en maakt deel uit van een cluster boerderijen waarvan het de oudste is (afb. 68).³⁴ De boerderij, die sinds 1994 niet meer wordt bewoond, ligt aan de zuidrand van een akker die 'de kamp' werd genoemd.³⁵ Het grondplan van de boerderij, met een afmeting van 18 x 14 m, was oorspronkelijk rechthoekig, had een driebeukige indeling en behoort tot het type van het hallenhuis. De constructie werd gevormd door vier eikenhouten ankerbalkgebinten met gesneden telmerken die de boerderij in ieder geval in de zeventiende eeuw dateren, een oudere datering valt echter niet uit te sluiten.³⁶ Het afgewolfd zadeldak was geheel gedekt met riet (afb. 69). Alle buitenmuren en de meeste binnenmuren waren in baksteen uitgevoerd. De grote staldeuren werden ooit vervangen door moderne schuifdeuren. Aan weerszijden zijn nog wel twee gietijzeren boogvensters aanwezig die voor het daglicht op de deel zorgden. Op de kadastrale minuut van 1832 is te zien dat de boerderij destijds een onderschoer bezat die nu niet meer aanwezig is (afb. 68).

Onder het oostelijke deel van de woonvertrekken bevindt zich een kelder. Deze behoort niet tot de oorspronkelijke bouw, maar is van latere datum. Van het interieur is de in een berging weggewerkte schouw nog prominent aanwezig. De achterwand van de stookplaats is afgewerkt met paar-se tegels met handgeschilderde geometrische en florale motieven uit de tweede helft van de negentiende eeuw.³⁷ In het rookkanaal van de schouw werden ooit twee smeedijzeren ringen bevestigd, bedoeld om vleeswaren te roken. Voordat men in het begin van de twintigste eeuw een houtkachel of fornuis in de schouw plaatste, maakte men gebruik van een open vuur dat brandde in een haardkuil met

Afb. 68a
Uitsnede van de kadastrale minuut van 1832 met daarop de boerderij Azink.

Afb. 68b
De cluster boerderijen aan de Dortherweg.
Op de voorgrond omsloten door een zandweg
ligt boerderij Azink.
Bron: Photo Holland, Teuge.

³⁴ Zo genoemd omdat iets ten zuiden van Oud-Azink in het midden van de negentiende eeuw een tweede boerderij werd gebouwd die ook Azink heette.

³⁵ Jansen op de Haar, 2000, 40.

³⁶ Bloemink & Boer, 2001, 20.

³⁷ Bloemink & Boer, 2001, 20.

een doorsnede van 40 cm en een diepte van 30 cm.³⁸ In de schouwmuur is nog steeds de ijzeren brandkast aanwezig die in een verkoopakte van 1876 wordt vermeld als zijnde het eigendom van de pachter.³⁹

De bakstenen schuur werd aan de westzijde in de lengterichting tegen de boerderij gebouwd en bestaat uit drie ankerbalkgebinten van populierenhout. Het aan beide zijden afgewolfd zadeldak is nu gedekt met grijze dakpannen, maar was daarvoor van riet voorzien. In de zuidgevel zijn de staldeuren geplaatst die aan weerszijden worden geflankeerd door een tweetal ronde gietijzeren vensters en twee stalramen. Op de kadastrale minuut van 1832 is de schuur nog niet aanwezig.

Aan de zuidoostzijde van het erf staan de restanten van een kapberg met enkele roede die diende om het gran of hooi op te slaan. Oorspronkelijk bezat de boerderij een tweede éénroedige kapberg die groter was. In de stalruimte van de boerderij was vroeger een karmmolen aanwezig die begin twintigste eeuw in onbruik raakte en werd afgebroken.

Afb. 69

De voorgevel van de boerderij en de schuur van Azink omstreeks 1935.

Bron: C. Ribbink-Kiëftenveld, Zutphen.

³⁸ Mondelinge mededeling mevr. C. Ribbink-Kiëftenveld, Zutphen.

³⁹ SAD, notaris G.C.F. Coninck Westenberg, akte 2178,2185,2223 inv.nr. 493.

⁴⁰ RAG, archief hertog van Gelre (0001), invnr. 1021A.

⁴¹ SAD, archief Jordens, inv.nr. 476.

⁴² SAD, archief Jordens, inv.nr. 476.

⁴³ SAD, Deventer Courant 1848.

De oudste vermelding van het erf en goed Azink stamt uit 1494 en is te vinden in het schattingregister van het schoutambt Zutphen.⁴⁰ Als eigenaar wordt een zekere Evert Geertes, burger van Deventer genoemd. In een oorkonde van 1509 (afb. 70) ontslaat de hertog van Gelre de toenmalige eigenaar, de weduwe van Evert Geertes, van alle hofhorige plichten.⁴¹ In tegenstelling tot veel boerderijen in Epse die in bezit waren van het klooster Ter Hunnepe behoorde Azink tot het domeinbezit van de hertog van Gelre.

Azink werd in het begin van de zeventiende eeuw meerdere keren door en aan Deventer burgers verkocht. Waarschijnlijk werd de boerderij en het land door andere lieden gepacht en bewerkt.

In 1758 blijkt dat J. Lemker, de rentmeester van de Proosdij in Deventer, in bezit is van Azink en in 1797 vererfde hij het goed aan zijn zoon.⁴² Of de Lemkers ook daadwerkelijk op de boerderij hebben gewoond is niet duidelijk, maar waarschijnlijk is dat niet, omdat in 1848 bij de verkoop van het erf sprake is van een meier Barink die de boerderij zelf pachte of in dienst was van de familie Lemker.⁴³

Zeker is dat in 1831 de familie Barink op Azink komt wonen. Zoon Harmen was naast landbouwer ook godsdienstleraar. Aanvankelijk gaf hij les op de Hulle, een boerderij in de buurtschap Hoge en Lage Wateringen, het huidige Colmschate. Deze boerderij deed tot 1840 tevens dienst als kerk. Later onderwees hij in Epse. Een vast lokaal bestond niet in Epse. Daarom stelden verschillende boerderijen eenmalig ruimte ter beschikking. Azink zal eveneens als onderkomen hebben gediend. Voordat men lidmaat in de Hervormde Kerk werd moest eerst een examen worden afgelegd. Een voorwaarde om te kunnen trouwen was dat lidmaatschap, vandaar dat alle jongeren van 18 jaar en ouder in Epse catechese kregen van Harmen

Barink. Zelf trad hij in 1841 in het huwelijk met zijn buurmeisje en nichtje Hermina Krukkeland. Hun huwelijk bleef kinderloos en tot hun dood woonden ze vermoedelijk op Azink. Dat Harmen Barink een gewaardeerd persoon in de Epser gemeenschap was, bleek uit de aantekeningen in zijn dagboek (afb. 71). Bij zijn afscheid in 1876 werd Harmen bedolven onder geschenken van de naaste buren.⁴⁴ Egbert Stormink, een neef van de Barinks, pachtte Azink tussen 1860 en 1877, waarna hij het kocht om het in 1881 weer van de hand te doen aan Gerrit te Borgel, de broer van de derde vrouw van zijn vader en tevens de echtgenoot van zijn blinde halfzuster. De geschiedenis van de nauw aan elkaar verwante families Stormink, Krukkeland en Barink bleef verbonden aan de erven Azink en Krukkeland (afb. 72).

Uit de verkoopakte van 1881 bleek dat Gerrit te Borgel naast de boerderij slechts 11 ha land van het destijds 27 ha grote goed Azink kocht. De overige grond ging naar andere boeren in Epse. Te Borgel, wiens huwelijk eveneens kinderloos bleef, verkocht in 1911 erf en goed Azink aan de familie Kieftenbeld uit Ter Wolde (afb. 73). Deze familie moderniseerde de boerderij aanzienlijk. Zo werden de hilden vernieuwd en de potstallen die nog aanwezig waren, vervangen ze door moderne grupstallen.⁴⁵ Tot in 1993 bleef het erf Azink in bezit van de familie Kieftenbeld.

Uit de genealogieën van de boerenfamilies blijkt telkens weer dat men binnen de eigen boerenstand een huwelijkspartner zocht. Deze huwelijkspolitiek hield de gesloten boerengemeenschap in stand, waardoor het bezit niet te zeer versnipperde en het binnen de familie bleef. Zodoende zijn veel van de oude boerenfamilies rondom Deventer in meer of mindere mate familie van elkaar. Het huwen binnen de eigen stand leefde ook nog bij de jongste generatie. De boerenjeugd uit Epse ging dan ook niet uit in de stad Deventer, maar trok naar een uitgaansgelegenheid in Bathmen, van die stadse lui moesten ze niets hebben.⁴⁶ Het

verschil in mentaliteit tussen mensen van het platteland en de stad bestond en bestaat nog steeds.

Wy kwiden van den graven Gerrit Hertoge van Gelre
 in ende graven van Zutphen, voer kint ende bekennen
 dat wy by onser vesel wilschiet tot sanderlingen liden
 end ingentem ettelick onder sile ende frande, ende dinc
 dient ende gant ons tot onsen wille bewijt, ende
 veert voer hem. Somme penninge die ons daer beuuen
 tot onsen wille is beuuet geryet ende gerygedoden
 hebben, wyse ende ginf liden mit sile onder vgenen,
 brief tot beuue. Althien hangelacken beuuen veert
 geschien sanderlingen bynnen Deuenter ende sere vrenen,
 dat belanghe uwe ende giet tot sanderlingen in onser
 greschappen van slyphen in ter slyphen van syle
 van alle sille hericheit end liden, dair is dat vrent.
 giet onse slyphen te slyphen, oft anders in vanden
 is gawest tot sere slyphen, so dat de liden ende sere
 sere dat vrent giet in vanden, teen sere
 sere sille ende mogen gebruiken voer sere sere
 giet, onbeuuet van gumbel, geen last van slyphen,
 sere recht oft anders dair in te sere in sere
 manieren, Beuuelick ons, onder vren ende sanderlingen.

Afb. 70

Fragment van een kopie van de akte waarin Karel, de hertog van Gelre de eigenaar van het erf en goed Azink ontslaat van de hofhorige plichten. Deze konden bestaan uit diensten die verricht moesten worden voor de heer van het domeingoed. Tevens was de hofhorige verplicht goederen af te staan aan de heer.

⁴⁴ SAD, inv.nr. 01 a 96.

⁴⁵ Mondelinge mededeling mevr. C. Ribbink-Kieftenbeld, Zutphen. Hilden zijn de opslagruimten die zich boven de zijbeuken in een hallenhuus bevinden.

⁴⁶ Mondelinge mededeling mevr. C. Ribbink-Kieftenbeld, Zutphen.

1876 op den 1 Januarij. Streeft ik onder trouw
 gewet van dankbaarheid, mijn Geest, mijn hart
 bediening des Heiligen geestes. Bijgel. t.
 Daar ik op den 1 herbedag in mijn te sprek ende
 Gods Zegen mogt heiligen. — Handaard dan son
 herkerade en heiligen te Dronk, en d ingelien
 van God, de aangenaamste bijten: als verlyd —
 1. Prachtig kachiel kamp en stalen werden my
 by avonds den 31 Desember 1875 als van Lande
 aangebragt en geplaatst door E. en J. Plomvuit
 vande twee Zonen van Jonckheer op Waerster.
 Op den 1 Januarij 1876 kwam De kets van Heiningen
 Raet met den Ordeel D. sr. Kapelle van 12 wie
 en orade de Her. k. v. Heiningen my onbegrijp
 woord had toegepreken, zetting ik uit te samen ont
 geloude (by als afgevaardigde) van de herkerade
 kosterogly — 2. Prachtig stalen 1. Radele 1 theet
 koffy. Gevees met een stalen 1. Prachtig theet
 alles prachtig door hem uitgespald en geplaat.
 Heerend en heren versnaking met in myn dat
 vreed ik vol in myn gende
 Op maandags den 3. Januarij kwam myn v. Spilthout
 Exels en de Heeren Kets en Heerkerade —
 de tweede gemaende deed my en Heeren twee
 Praesent de derde van Heer - tacht
 Mogt ik het dankbare geest van dat alles
 smaken, en my hart bevaeren van alle seelanders

Afb. 71abc
 (a en b) Delen van het dagboek van Harmen Barink waarin hij beschrijft welke
 geschenken hij heeft ontvangen bij zijn afscheid als godsdienstleraar in 1876.
 (c) Fragment uit hetzelfde dagboek waarin hij zijn huwelijk noteerde.
 In 1883 voegt zijn echtgenote Hermina Krukeland zijn overlijden toe.
 Bron: Gemeentelijk archief Gorssel.

En my te raamen met redere gesel het goede
 danielen — 2. in die den 4 Januarij hebben
 my 3 avonds het heilige de mennen
 vrendelye gasting onthaald — 3. op een
 vrom sel tot danken den den. Off. Heerkerade
 niet naan der feest com melle haer in
 om te kansen.

In den 1. Januarij van en Geertje op de
 de 1. Augustus trad ik in het huwelijk
 van de Heerkerade van Geertje met
 Heerkerade van Geertje.
 De 1. Januarij van en Geertje van de Heerkerade
 de 1. Januarij van en Geertje van de Heerkerade
 in de 1. Januarij van en Geertje van de Heerkerade
 5. Januarij van en Geertje van de Heerkerade
 Heerkerade van en Geertje van de Heerkerade
 Heerkerade van en Geertje van de Heerkerade
 Op den 1. Januarij van en Geertje van de Heerkerade
 vrede ik 1. Januarij van en Geertje van de Heerkerade
 van en Geertje van de Heerkerade van en Geertje van de Heerkerade
 in myn kerating op 1. Januarij van en Geertje van de Heerkerade
 Prachtig gebrade.
 Den 1. Januarij van en Geertje van de Heerkerade
 1883 overleed mijn Geertje met
 Harmen Barink van en Geertje van de Heerkerade
 van en Geertje van de Heerkerade van en Geertje van de Heerkerade
 den 3. Januarij van en Geertje van de Heerkerade van en Geertje van de Heerkerade

Heden overleed tot mijne diepe droefheid, in den onderdom van ruim 75 jaren, mijn innig geliefde echtgenoot **HARM BARINK**, in leven godsdienst-onderwijzer alhier.

Wed. **H. M. BARINK**—
KRUKKELAND.

Esse, 4 Maart 1888.

Heden ontsliep zacht en kalm onze geliefde tante en behuwdtante **HERMANNA KRUKKELAND**, weduwe van wijlen **HARMEN BARINK**, in leven Oatcoltiseormeester te Esse.

Uit aller naam,
E. STORMINK.

Esse, 12 Febr. '88.

Afb. 72

Overlijdensadvertenties uit de Deventer Courant. Bron: SAD.

Afb. 73a

Jan Kieftenbeld (1863-1956) en Jacoba Dokter (1863-1940) omstreeks 1930, zitten naast de houtkachel die in de schouw geplaatst is. Achter hun is het fornuis te zien dat tegen de tegelwand staat. Links van Jan Kieftenbeld hangt de brandkast waarin de waardevolle papieren waren opgeslagen.
Bron: C. Ribbink-Kieftenbeld, Zutphen.

Afb. 73b

De tweede en derde generatie Kieftenbeld op Azink. Jan Kieftenbeld (1892-1960) en Gerritje Brinkman (1901-1983) met hun dochter Jacoba Kieftenbeld. Jacoba woonde met haar gezin tot 1993 op Azink.
Bron: C. Ribbink-Kieftenbeld, Zutphen.

3.4.3 Klein Bussink

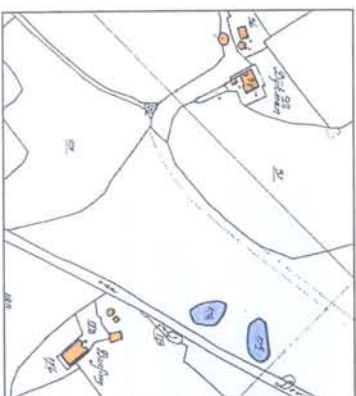
Het erf en goed Klein Bussink is op een markante plek in het cultuurlandschap gesitueerd (kaart 8, nr. 35) en ligt op een buitendijkse verhoging (afb. 74). Hoewel de boerderij op een verhoging ligt, heeft wateroverlast de bewoners toch parten gespeeld.

De oorspronkelijke boerderij had een rechthoekige plattegrond met een afmeting van 14 x 14 m (afb. 75). De driebeukige constructie bestaat uit vier eiken ankerbalkgebinten die gesneden telmerken vertonen. Hierdoor is een datering in de zestiende of zeventiende eeuw mogelijk. In het woongedeelte werd vermoedelijk reeds in de zeventiende eeuw een vijfde gebint geplaatst. Aan de noordzijde werd onder het vergrote woongedeelte een kelder van grote bakstenen gebouwd, mogelijk sloopstenen van verwoeste gebouwen uit de nabije omgeving zoals het tolhuis, de Sint Anthoniskapel en het klooster Ter Hunnepe. Het gebruik van grote bakstenen beperkte zich tot de kelder wat wellicht betekent dat de muren nog in vlechtwerk waren opgetrokken en pas in de achttiende eeuw werden vervangen door bakstenen. In de achttiende eeuw werd het woonhuis aan de zuidoostzijde verbreed en in baksteen uitgevoerd, waardoor het hedendaagse uiterlijk ontstond. Getuige de sluitsteen met het jaartal 1870 die in de achtergevel werd gemetseld, is destijds het stalgedeelte uitgebreid en kreeg de achtergevel toen zijn huidige aanzien.⁴⁷ Het interieur van het woongedeelte werd beheerst door een enorme schouw met aan één zijde de plek waar eens de bedstede was. Oorspronkelijk sierden blauwe en paarse tegels met bloempotmotief de achterwand van de schouw. Deze werden tijdens een latere versmalling van de schouw verwijderd. Voordat men een fornuis in de schouw plaatste, bevond zich in de grond een kuil waarin een open vuur werd gestookt. Het op hout gestookte fornuis heeft tot zeker in de Tweede Wereldoorlog dienst gedaan en vele

⁴⁷ Bartels, Appels & Bloemink, 2000, 17 - 19.

Afb. 74

Uitsnede van de kadastrale minuut van 1832 met daarop linksboven de boerderij Klein Bussink of Dijkman, rechtssonder Bussink of Groot Bussink.

Afb. 75

Klein Bussink vanuit de lucht. De oude boerderij is linkssonder op de foto te zien.

Bron: Photo Holland, Teuge.

OT-arbeiders die in de omgeving te werk waren gesteld, kwamen bij de familie Jansen pap eenen.⁴⁸ Ten noorden van de boerderij staat de losstaande baksteen schuur met een afgewolfd zadeldak die vroeger met blauwe dakpannen was bedekt (afb. 76). In de schuur bevond zich oorspronkelijk een aardappelkelder en een bakhuis. Op de kadastrale minuut van 1832 is ten westen van de boerderij een oudere schuur te zien. De huidige schuur dateert vermoedelijk uit de tweede helft van de negentiende eeuw en werd waarschijnlijk door de familie Roeterdink gebouwd nadat zij in 1876 het erf kochten. Evenals de oude schuur zijn ook de twee kapbergen die ooit op het erf ten westen van de boerderij stonden, niet meer aanwezig.

In de rekeningen van het klooster Ter Hunnepe wordt het erf Klein Bussink vanaf de eerste helft van de zeventiende eeuw vermeld als bezit van het klooster.⁴⁹ In een oudere oorkonde uit 1572 is sprake van een erf Groot Bussink, dit doet vermoeden dat er toen eveneens al een Klein Bussink moet zijn geweest.⁵⁰ In het schattingsregister van 1494 wordt alleen een Bussink vermeld. Dit is hetzelfde erf dat reeds in 1266 door een Zutphense rechter aan Ter Hunnepe werd geschonken en tot 1810 in het bezit van het klooster is gebleven.⁵¹ Tussen 1494 en 1572 moet een afsplitsing hebben plaatsgevonden, waarbij het logisch lijkt dat het kleine Bussink een nieuwe stichting is geweest. Een aantekening in het markboek van Epse uit 1550 geeft wellicht enig inzicht in het ontstaan van het tweede erf Bussink. De priorin van Ter Hunnepe verklaarde dat Bussink, meier van het klooster, op den 'Hoogen Enk' een huis had gebouwd om zijn toevlucht te nemen in watersnood en dat het huis daar sindsdien had gestaan. Hierregen maakten de geërfden van de marke bezwaar en eisten van de priorin het huis van Bussink af te breken.

⁴⁸ Mondelinge mededeling mevr. M. Krijt-Jansen, Bathmen. De Duitse Organisatie Todt (OT) had tegen het einde van 1944 de beschikking over ruim 1 miljoen arbeiders, bestaande uit dwangarbeiders en krijgsgevangenen. Zij moesten onder slechte omstandigheden op grote schaal bouw- en graafwerkzaamheden voor het nazi-regime verrichten.

⁴⁹ Rijksarchief Zwolle (RAZ), rekeningen Ter Hunnepe.

⁵⁰ Wubbe, 1931, nr. 598, 317.

⁵¹ RAG, archief Hertog van Gelre, Invnr. 1021A, Wubbe, 1931, nr. 30, 137.

De priorin was het daar niet mee eens, maar stemde er uiteindelijk toch mee in. Uit niets blijkt dat het afbreken daadwerkelijk heeft plaatsgevonden.⁵² Ervan uitgaande dat het nieuwe huis Bussink is blijven staan, zou gezien de reden van de bouw - de watersnood - het huidige Klein Bussink hiervoor niet in aanmerking komen, aangezien dit buitendijks ligt. Een meer voor de hand liggende plek om ten tijde van wateroverlast een toevlucht te zoeken, is ten zuiden van de Waterdijk, daar waar het huidige Groot Bussink ligt. Mogelijk moet het oudste Bussink op de plek van Klein Bussink worden gezocht en niet zoals men zou verwachten bij Groot Bussink. Een tweede argument hiervoor zijn de combinaties van namen die in de rekeningen van Ter Hunnepe in het begin van de zeventiende eeuw optreden. Daarin wordt tussen 1622 en 1628 de namen 'Albert op Olde Bussink nu Nulandt' en 'Tonnis Egberts op Nulandt off Cleine Bussinck' genoemd. Het oude Bussink wordt klein genoemd. Het derde argument is de grootte van de twee erven. Uit de verkooplijsten van 1811 blijkt dat beide erven vrijwel even groot waren wat betreft het weide-, akker- en bosareaal.⁵³ Dus van een groot en klein erf in oppervlakte was geen sprake. Misschien werd het huidige erf Groot Bussink in het verleden beter beheerd dan het erf Kleine Bussink en kon het groter worden dan het aanvankelijk was.

Overigens is bij veel Epsenaren de boerderij aan de Waterdijk helemaal niet bekend als Klein Bussink, maar als Dijkman. Dit is echter een naam die pas eind achttiende eeuw opduikt. De hovenier van Ter Hunnepe, 'Jan in 't Klooster' bemande de boerderij eind achttiende eeuw. Later werd hij Jan Klein Bussink of Dijkman genoemd.⁵⁴ Na zijn dood in 1807 trouwde zijn weduwe met Teunis Koldewij die Klein Bussink pachtte. Nadat het voormalige kloosterbezit in 1810 in handen was gekomen van het Koninkrijk Holland werd in 1813 de

Deventer rechter W.H. Cost eigenaar van zowel Klein als Groot Bussink. Ten tijde van deze transactie bestond het erf Klein Bussink uit een huis, schuur, schaapschot, berg, bakhuis, bos, hof-, weide- en bouwland, tezamen ongeveer 20 ha groot. Voor de markeverdeling waren de schaapskudde die op de heidevelden graasden en voor wol en mestzorgden, een belangrijke factor in de landbouw. De vermelding van het schaapschot is hier getuige van.

Vanaf 1816 pachtte de familie Roeterdink het erf Klein Bussink en in 1876 kon de boerderij voor f 12.000,- door de pachtersfamilie worden gekocht uit de nalatenschap van W.H. Cost.⁵⁵ Door het huwelijk van Harmina Roeterdink-Rietman, de weduwe van Albert Jan Roeterdink met de weduwnaar Antoni Jansen uit Bathmen, belandde Klein Bussink of Dijkman uiteindelijk in handen van de familie Jansen en dat bleef tot 1984 het geval (afb. 77).

Het boerenbedrijf is nog steeds in werking en richt zich vooral op de paardenfokkerij.

Afb. 76

De voorgevel van de boerderij (links) Klein Bussink en de vrijstaande schuur omstreeks 1935. Bron: M. Krijt-Jansen, Bathmen.

⁵² De Graaf, 1955, 70.

⁵³ VMORG, 47.

⁵⁴ RAG, archief scholtambt Zutphen 254.

⁵⁵ Not. Jw. L. Vroom in Deventer akte 668, inv.nr. 102.

3.4.4 Krukkeland

Krukkeland maakt deel uit van de cluster boerderijen (kaart 8, nr. 36) die aan de doordlopende zijtak van de Dortherweg ligt (afb. 78). De oorspronkelijke boerderij bestond evenals de andere boerderijen uit een driebeukig rechthoekig gebouw waarin woon- en stalgedeelte waren ondergebracht, het zogeheten hallenhuis (afb. 79). Drie of vier elken ankerbalkgebinten met een afmeting van ongeveer 14 x 12 m vormden de basisconstructie. Het afgevolgde zadeldak bezit nog de originele rietbedekking. Zowel het woon- als stalgedeelte werden in de afgelopen eeuwen meerdere keren vergroot. Het middelste deel van de voorgevel behoort waarschijnlijk tot de vroegste fase van de boerderij aangezien de bakstenen uit de late zeventiende eeuw dateren. In de achttiende eeuw werd aan het oostelijk deel van de woonruimte een stuk aangebouwd en het dak werd doorgetrokken, hierdoor kreeg de boerderij het uiterlijk van een krukhuis. Eind negentiende eeuw werd aan de westelijke zijde de woonruimte vergroot, waardoor de vorm van een T-huis met twee volwaardige wooneenheden ontstond (afb. 80). De verbouwing aan het einde van de negentiende eeuw is herkenbaar aan de machinaal vervaardigde bakstenen. Deze uitbreiding wordt bevestigd door de kadasterkaart van 1832 waarop de westelijke uitbouw nog niet aanwezig is (afb. 78).

Uit de pengaten van de stalgebinten valt te herleiden dat dit deel van de boerderij minstens twee keer, vermoedelijk aan het eind van de negentiende eeuw, werd vergroot. Toen werd ook de huidige bakstenen achtergevel gebouwd waarin zich eens de oude bander bevond. Deze werd in recente tijd vervangen door moderne verschuifbare staldeuren.

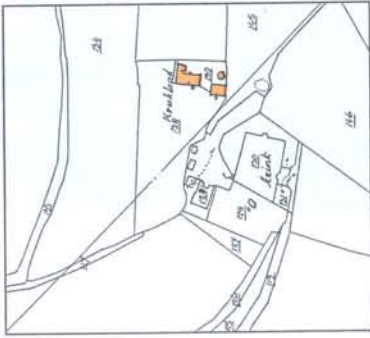
In het oudste deel van de voorgevel bevinden zich de ingekraaste initialen van voormalige boerderijbewoners.⁵⁶ Vrijwel zeker behoren ze toe aan Albert en Hermanna

Afb. 77
De familie Jansen omstreeks 1935 met op de achtergrond de voorgevel van boerderij Klein Bussink. V.l.n.r. Antonie Jansen (1899-1976), Harmina Jansen-Roeterink (1890-1965), Manna Maria Jansen (1929), Jan Jansen (1920) en Teunis Herman Roeterink (1914).
Marie Jansen huwde in 1953 Lammert Krijt en zij zetten het boerenbedrijf voort.
Bron: M. Krijt-Jansen, Bathmen.

⁵⁶ Tijdens de bouwhistorische verkenning uitgevoerd door W. Bloemink en P. Boer van Bureau Lantschap werden deze initialen opgemerkt.

Afb. 78
Uitsnede van de kadastrale minuut van 1832 met
daarop de boerderij Krukkeland.

Afb. 79
Krukkeland vanuit de lucht. Bron: Photo Holland, Teuge.

57 Bloemink & Boer, 2001, 25. De ankerbalken werden versierd met 'biljoenen' die eindigen in 'kapelletjes', een dateringkenmerk voor zestiende en vroege zeventiende eeuw.

Krukkeland die in 1783 als pas getrouwd paar aan hun gezamenlijke toekomst op Krukkeland begonnen (afb. 81).

Het interieur van de oudste woning bestaat uit twee woonkamers die beide een schouw bezitten. De grootste schouw bevindt zich in het centrale deel van de oorspronkelijke boerderij. Deze dateert, getuige de paarse met lof-vaasjes versierde achterwandtegels, uit circa 1850.

Onder het oudste woongedeelte ligt de kelder: Deze is vanaf de deel toegankelijk. De zoldering van de kelder bestaat uit gemetselde troggewelven en is voorzien van een met zwarte en gele plavuizen afgewerkte verhoging. Hierop stonden vroeger de voorraadpotten. Op het erf, ten zuiden van de boerderij, staat een bakstenen schuur met een rijs-ten zadeldak voorzien van twee wolfseinden. De eiken ankerbalkgebinten die de constructie van het driebeukige gebouw vormen, vertonen een opmerkelijke versiering die specifiek is voor de overgang van de zestiende naar de zeventiende eeuw.⁵⁷ Aan de buitenkant van de schuur is deze vroege datering niet af te lezen want de bakstenen muren zijn uit de negentiende eeuw of jonger. Op de kasterkaart van 1832 staat op dezelfde locatie een schuur. Een datering van de schuur in de zestiende eeuw is nauwelijks denkbaar aangezien de boerderij niet ouder dan de zeventiende eeuw is. Mogelijk dat de gebinten van elders kwamen en hier werden hergebruikt.

Aan de oostzijde van de boerderij werd tegen het stalgedeelte een karnhuis gebouwd. Het plaatsen van een karnmolen had alles te maken met de veranderende bedrijfsvoering in de negentiende eeuw. De rundveestapel werd aanzienlijk uitgebreid en de boeren legden zich toe op het produceren van boter en kaas. Dit werd tot het begin van de twintigste eeuw thuis gedaan. Rond 1900 vormden de boeren coöperaties. De melk werd bij de boeren opgehaald en naar de melkfabriek gereden. Zodoende werden in de loop van de twintigste eeuw de karnmolens overbodig.

Afb. 80
Boerderij Krukkeland omstreeks 1950 met het zicht op de voorgevel met de twee uitbouwen waardoor een T-huis ontstond. Achter de boom is het stralgedeelte van de boerderij te zien. Bron: H.J. Kamperman, Epse.

Afb. 81
Achttiende eeuwse graffiti. De initialen van Albert Krukkeland (1751-1814) en Hermanna Krukkeland (1753-1800). Ingekrast in de bakstenen voorgevel van de boerderij.

De karnhuisjes werden afgebroken of kregen in het geval van Krukkeland een andere bestemming.
Op het erf van Krukkeland stond aanvankelijk één en later twee kapbergen. De twee bergen stonden in verband met de periodieke wateroverlast niet gunstig, maar een betere plek was niet voorhanden (afb. 4a).

In de rekeningen van het klooster Ter Hunnepe komt in 1628 de naam van de voerman en dagloner Jan Crukkelant, voor het eerst voor. Dezelfde Jan betaalde in 1631 pacht voor de hofstede waarmee het erf Krukkeland werd bedoeld.⁵⁸ Ook het verpondingskohier van 1646 vermeldt Kruckenstede, dat in bezit is van Ter Hunnepe.⁵⁹ Tot aan het eind van de zeventiende eeuw werden Jan en Gerrit Krukkelant als timmerlieden van het klooster verscheidene keren genoemd. Het lijkt dat de vroeg-zeventiende-eeuwse boerderij een eigen stichting was van het klooster bedoeld voor het onderbrengen van haar werknemers. Krukkeland was destijds niet meer dan een katerstede, een kleine ongewaarde boerderij.

In 1706 trok Jan Lamberts met zijn gezin vanuit een woning in het Hunneperbos naar Krukkeland. Jan Lamberts, die als timmerman in dienst was van het klooster, werd de stamvader van de familie Krukkeland. Zijn nazaten woonden tot het midden van de negentiende eeuw op de boerderij. Van de opvolgende generaties bleef telkens de oudste zoon op de boerderij wonen en was behalve landbouwer tevens timmerman in dienst van het klooster.

In het begin van de achttiende eeuw ging het de familie Krukkeland niet voor de wind. Op verzoek van de abdiss van Ter Hunnepe leverde de buurman van de Olthof rogge aan het veertien personen tellende, armoedige gezin Krukkeland.⁶⁰ Wellicht werd in deze periode, met hulp van het klooster de boerderij vergroot, om alle gezinsleden een plek te geven. Na een moeizame start ging het in de loop van de achttiende eeuw, gezien de vergrotingen van

⁵⁸ RAO, rekeningen Ter Hunnepe.

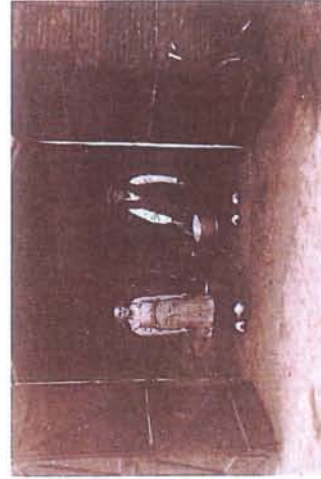
⁵⁹ RAG, Verpondingskohier 1646, hierin staan de grondbelastingen vermeld.
⁶⁰ RAO, rekeningen Ter Hunnepe.

de boerderij beter met de familie. Ten tijde van de verkoop van de geestelijke goederen van Ter Hunnepe in 1811 stond Krukkeland nog steeds bekend als katerstede. Het erf behelsde een huis, schuur en berg. De grond bestond uit bos, hof, bouw- en weideland, tezamen 11 ha groot. Albert Krukkeland was destijds als pachter in staat om het erf te kopen.⁶¹ Zijn oudste zoon Albert trouwde een boeren- dochter en vertrok naar haar boerderij de Hulle in Lage Weteringen. Hierdoor werd Janna Krukkeland, de oudste dochter, erfgenaam van het bezit. Daar kon ze niet lang van genieten want na een kortstondig huwelijk met Albert Stormink overleed ze in 1845. Met haar stierf deze tak van de familie Krukkeland uit. Albert Stormink hertrouwde nog twee keer en zijn laatste vrouw, Hendrikje te Borgel, erfde in eerste instantie de boerderij. Eind negentiende eeuw ontstond de situatie dat minstens drie aan elkaar verwante echtparen tegelijkertijd op Krukkeland woonden. In deze periode zal besloten zijn om het westelijke deel van het woonhuis te vergroten, waardoor twee separate woningen ontstonden. Ook de tweede kamer met schouw in het oudste woonhuis zal bestemd zijn geweest voor een van de drie echtparen of voor de weduwe Hendrikje, want na haar hertrouwen leefde ze nog vijftien jaar alleen op Krukkeland. Na haar overlijden in 1900 nam de oudste zoon uit haar eerste huwelijk met Albert Stormink de boerderij over. Deze Johan Stormink huwde zijn nicht Johanna Stormink en dit oude kinderloze echtpaar vroeg aan hun burens de familie Kamperman, of ze bij hen kwamen wonen om voor hen en de boerderij te zorgen (afb. 82). In 1942 was het zover en ging de familie Kamperman met twee zoons naar Krukkeland (afb. 83). Enige tijd later in 1954 kochten zij de boerderij van Johanna Stormink, waarna uiteindelijk hun oudste zoon het bedrijf voortzette (afb. 84).⁶²

Afb. 82
Johan Stormink (1861-1946) en
Johanna Stormink (1877-1956).
Bron: familie H.J. Kamperman, Epse.

Afb. 83
Ouders Kamperman die in 1942
met hun kinderen naar boerderij
Krukkeland trokken. Ze zijn bezig
met melken en staan in het
stalgedeelte van de boerderij.
De foto is omstreeks 1950
gemaakt.
Bron: familie H.J. Kamperman,
Epse.

Afb. 84
Hendrik Jan Kamperman omstreeks 1942. Op de
achtergrond zijn de twee éénroedige hooibergen van
boerderij Krukkeland te zien.
Bron: familie H.J. Kamperman, Epse.

⁶¹ RAG, lijsten van verkopingen van geestelijke goederen, portefeuille 1741.

⁶² SAD (01 a 96), stamboom Krukkeland door A.F. Krukkeland, Colmschate.

3.5 Nieuwkomers

Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw vonden er nieuwe bouwactiviteiten plaats in Epse-Noord. Twee boerderijen werden gebouwd op plekken waar voordien geen gebouwen hadden gestaan.

In de traditionele stijl werd buitendijks aan de Waterdijk (kaart 8, nr. 37) een nieuwe boerderij gebouwd (afb. 85). Het hallenhuis bezat een driebeukige constructie bestaande uit grenen ankerbalkgebinten. In de negentiende eeuw ging men over op het gebruik van grenen- in plaats van elkenhout. De familie Klein Velderman waren vermoedelijk de eerste bewoners (afb. 86). Zij woonden voordien op een boerderij in de Epser Weerden.⁶³ Op de kadastrale minuut van 1832 is de boerderij nog niet zichtbaar, waardoor een datering in de tweede helft van de negentiende eeuw aanemelijk lijkt. Latere aanbouwen gaven uiteindelijk de rechthoekige boerderij het aanzicht van een T-huis.⁶⁴ Tenoosten van de boerderij stonden op het erf twee kapbergen. Sinds een aantal jaren funtioneert de boerderij alleen nog als woonhuis en dient de stal nu als woonkamer.

De tweede nieuwe boerderij (kaart 8, nr. 38) werd door Gerrit Jan Witink en Wilhelmina Christina Kloosterboer in 1894 eveneens buitendijks aan de Waterdijk gebouwd (afb. 87). Een gedenksteen in de voorgevel met hun initialen en jaartal, getuigt hiervan. In tegenstelling tot de overige besproken boerderijen werd bij deze bouw direct een duidelijke scheiding tussen het woon- en bedrijfsgedeelte aangebracht. Het woonhuis werd door de architect als een zelfstandig gebouw ontworpen waarbij de vrijstaande stal aan de achterzijde van het huis werd geplaatst. Pas in een later stadium werden de twee afzonderlijke gebouwen met elkaar verbonden. De indeling van het woonhuis is aan weerszijden van de centrale gang symmetrisch (afb. 88). Van het interieur is nog een aantal oorspronkelijke ele-

Afb. 85
Uitsnede van de recente kadasterkaart met de locatie van de boerderij Waterdijk 3.

Afb. 86
Het echtpaar Dommerholt-Klein Velderman omstreeks 1950 gezeten bij de voorgevel van de boerderij Waterdijk 3.

Afb. 87
Uitsnede van de recente kadasterkaart met daarop de locatie van de boerderij Waterdijk 1.

⁶³ Mondelinge mededeling dhr. G. Dommerholt, Colmschate.

⁶⁴ Barrels, Appels & Bloemink, 2000, 14 - 16.

menten bewaard gebleven zoals een zwart-marmeren schouw en een plavuizenvloer in de gang.

Het stalgedeelte werd traditioneel uitgevoerd, waarbij de grenen ankerbalkgebinten voor een driedeling van de ruimten zorgden. Er is een centrale deel met aan weerszijden de stallen voor het vee.⁶⁵ Tot op heden heeft de boerderij zijn agrarische functie kunnen behouden, waarbij het zwaartepunt op de melkveehouderij ligt.

3.6 Het Epser kippenhok

De meest recente bewoningsgeschiedenis van Epse-Noord werd bepaald door een opmerkelijke nieuwkomer (kaart 8, nr. 39). De familie De Jong uit Deventer kocht een stuk land van de familie Jansen van Waterdijk 5. Ze gaven in 1939 aan de bekende architect Auke Komter de opdracht tot het bouwen van een woonhuis en atelier (afb. 89). Het ontwerp, in de moderne stijl van Groep 32, verenigde woon- en werkfunctie in één gebouw.⁶⁶

Komter bracht de woning en het atelier onder in twee afzonderlijke volumes (afb. 90). Deze werden gescheiden door een hoge bakstenen muur die boven de daken uitstak en daardoor bij geen van beide delen scheen te horen. De tegengestelde dakrichting van woning en atelier en het gebruik van verschillende materialen, zoals baksteen voor het woongedeelte en zwart-wit beschilderd hout voor het atelier, benadrukten het verschil in functie (afb. 91).⁶⁷ Het witgeschilderde landhuis droeg de naam *In de Zunne* en werd ten zuiden van de Waterdijk, tegenover de boerderij van de familie Dommerholt gebouwd. Ondanks het feit dat het huis binnendijks stond, kregen de bewoners te maken met wateroverlast. Daarom werd later in de kelder een pomp aangebracht.

In de Zunne was ook van binnen een modern huis want men bezat elektriciteit en centrale verwarming, twee zaken

Afb. 89

Uitsnede van de kadasterkaart heden met daarop de ligging van het Komterhuis.

Afb. 90

Het door Auke Komter ontworpen huis van de familie De Jong omstreeks 1941.

Linksonder is de bestrating van de Waterdijk te zien. Bron: D.J. de Jong, Delft.

Afb. 88

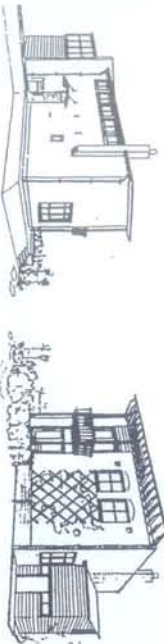
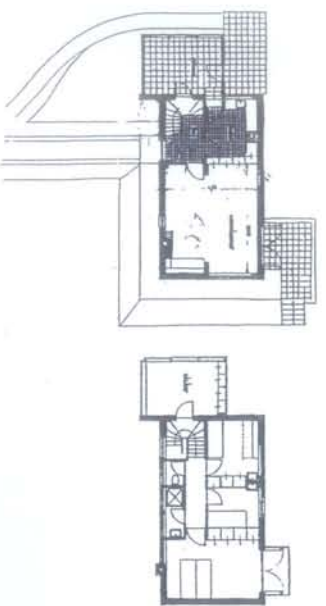
Links: de façade van de boerderij aan de Waterdijk 1. Rechts: de plavuizen in de gang van het woonhuis.

⁶⁵ Bloemink & Boer, 2001, 28 - 31.

⁶⁶ Auke Komter (1904-1982). Groep 32 is een afsplitsing van het architectengenootschap Architectura et Amicitia. De architectengroep die in 1932 een eigen genootschap oprichtte, staat voor de nieuwe zakelijkheid in het bouwen. Daarbij is functionalisme het sleutelwoord.

⁶⁷ Bock e.a., 1983, 90, 91.

Afb. 91
Plattegrond en perspectieven van het
Komterhuis. Bron: Bock et al. 1983.

Afb. 92
'In den Zunne', anno 1939, met op de
achtergrond de Waterdijk. Daarachter is
de boerderij en de kapberg van de
familie Dommerholt te zien.
Bron: D.J. de Jong, Delft.

⁶⁸ Mien Ruys (1904-1999).
⁶⁹ Mondelinge mededeling D.J. de Jong, Delft.
⁷⁰ Collectie D.J. de Jong, Delft.

waar de meeste boerderijbewoners nog een tijd op moesten wachten. Een prettige bijkomstigheid voor de overburen was dan ook dat ze gebruik konden maken van de elektriciteit die ten behoeve van het nieuwe huis werd aangelegd.

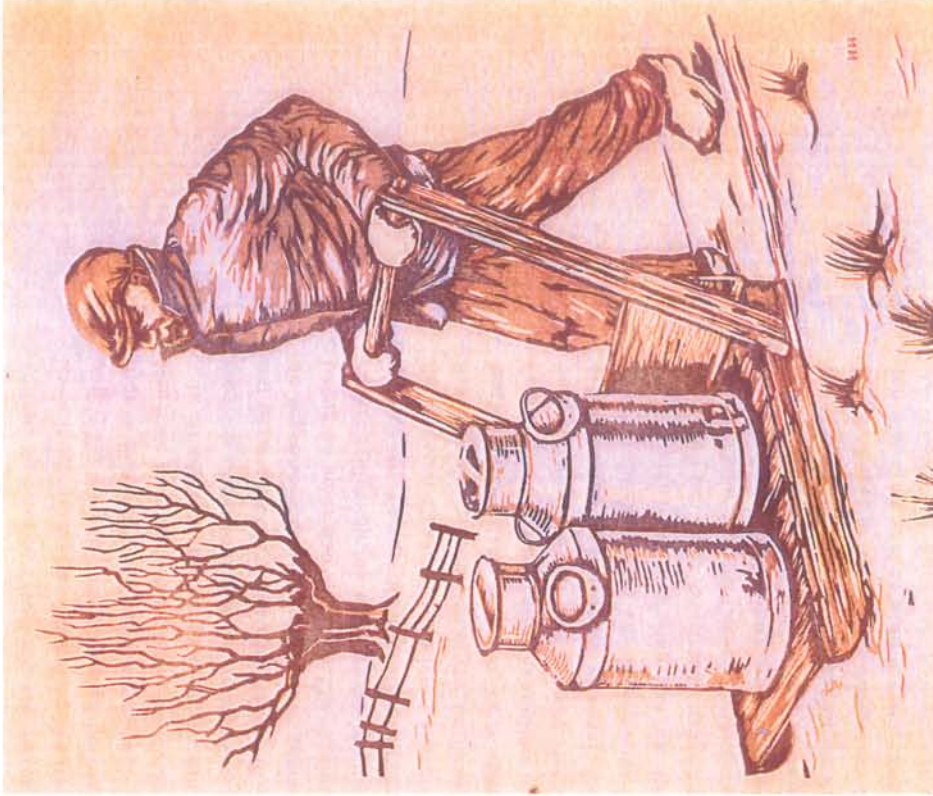
De tuinarchitecte Mien Ruys, die onder andere verantwoordelijk was voor de introductie van spoorbieden als tuinelement, ontwierp de tuin van het landhuis.⁶⁸ Hoewel van haar ontwerp werd afgeweken, bleef aan aantal elementen bewaard.⁶⁹

De nieuwbouw werd door de Epsers bevolking oneerbiedig 'het kippenhok' genoemd. Deze benaming is alleszins begrijpelijk aangezien het huis zeer afweek van de overige architectuur in de directe omgeving. Hoe contrasterend het in de stijl van de moderne architectuur van die tijd gebouwde huis werkte met de eeuwenoude boerderijarchitectuur, blijkt wel uit de oude foto's (afb. 92).⁷⁰

In het atelier was het kunstnijverheidsbedrijf van D.J. de Jong en zijn medewerker H. Heijink gevestigd. Tot aan het einde van de oorlog hielden zij zich onder andere bezig met het vervaardigen van linoeulmsneden en etsen die werden afgedrukt in kalenders. Hoofdt thema's in hun werken waren werkende boeren en andere agrarische tafereelen. Het is goed mogelijk dat met name buurman Dommerholt als model voor deze prenten heeft gediend (afb. 93).

a

b

Afb. 93ab

(a) Linoleumsnede door D.J. de Jong (1913-1977), omstreeks 1940 gemaakt. De geportretteerde man zou mogelijk buurman Dommerholt kunnen zijn geweest.

(b) Fragment linoleumsnede van Herman Heijink (1916-1988) uit 1944, een winters tafereel.
Bron: D.J. de Jong, Delft.

3.7 Tweede Wereldoorlog

Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren de oudste nu nog levende bewoners van Epse-Noord tussen de 13 en 18 jaar oud.⁷¹ Zij kunnen zich nog goed herinneren wat zich destijds in hun omgeving heeft afgespeeld.

Nast de boerderij van Jansen, ten zuiden van de Waterdijk 5, heeft een luchtafweergeschut gestaan. Tijdens het archeologisch onderzoek zijn de loopgraven (kaart 8, nr. 40) die om het geschut lagen aangetroffen (afb. 21). Ze waren door de esgrond tot in het gele zand gegraven, ongeveer 1 m breed en meer dan 1 m diep. Op regelmatige afstand waren rechthoekige putjes uitgegraven waarin de munitie werd opgeslagen. Tevens dienden deze putjes als ruimte waarin de soldaten elkaar konden laten passeren.⁷²

Rondom de boerderijen Azink en Krukkeland werd in het laatste oorlogsjaar nog een klein stelsel van loopgraven (kaart 8, nr. 41) aangelegd, voorzien van een mitrailleursnest dat op Deventer was gericht. Het verdedigingswerk is echter nooit operationeel geweest. De kelder van boerderij Krukkeland was verbonden met het loopgravenstelsel.⁷³ Tijdens de opgraving van de spijker Azink zijn de restanten van deze loopgraven aangetroffen.

In de schuur van de Olthof bivakkeerde in de laatste periode van de oorlog ongeveer driekwart jaar een groep Russische krijgsgevangenen. Zij moesten in opdracht van de Organisatie Todt (OT) allerlei werkzaamheden voor de Duitse bezetter uitvoeren. Aangezien de Russische soldaten niet al te veel te eten kregen, stalen ze een varken uit de schuur van buurman Kamperman die op Krukkeland woonde.⁷⁴

Ook de Epser boeren werden gedwongen om voor de Duitsers met paard en wagen goederen te vervoeren. Die tochten waren niet ongevaarlijk en konden soms enkele

dagen duren, ondertussen bleef de familie in onzekerheid op de boerderij achter. Tegen het einde van de oorlog trokken de Duitsers zich massaal terug en daarbij overnachten ze in boerderijen, zoals Azink en namen dat wat ze nodig hadden.⁷⁵ Nadat de plunderende Duitsers Epse-Noord hadden verlaten kwamen de Canadezen uit oostelijke richting. Zij vielen onverwachts boerderij Groot Bussink binnen om van daaruit de Duitse stelling aan de Waterdijk onschadelijk te maken. De Duitse verdediging was op een opmars van de geallieerden uit zuidwestelijke richting berekend en niet op een aanval uit het oosten.⁷⁶

De bevrijding van Epse en Deventer ging niet zonder slag of stoot. Met name voor de familie Dommerholt die de boerderij aan Waterdijk 3 bewoonde, kende de oorlog een wreange afloop. Sedert 1943 was de boerderij van de familie, die uit opa, oma, vader, moeder en negen kinderen bestond, gedeeltelijk geconfisqueerd door een militaire eenheid van de Duitse Wehrmacht, bestaande uit vijf soldaten en één officier. Zij maakten kwartier in de boerderij, omdat ertegenover, ten zuiden van de Waterdijk, in het weiland een kanon werd geplaatst dat de loop in de richting van Gorssel en de IJssel had staan. Het ingegraven kanon werd omringd door een loopgraaf, en dag en nacht door minimaal twee soldaten bemand. Tot april 1945 bivakkeerden de bezetters in de boerderij van de familie Dommerholt. Ze woonden weliswaar in hun eigen deel van de boerderij en voerden een apart huishouden, maar vormden een constante bedreiging en maakten inbreuk op het gezinsleven van de familie Dommerholt. Met name soldaat Max, die de kinderen telkens angst aanjoeg door te schieten en te dreigen met luchtaanvallen. De overige Duitsers waren rustig en vriendelijk; gewone mannen die het liefst naar huis en hun gezin wilden. Onder hen bevond zich

⁷¹ Dhr. en mevr. H.J. Kamperman, Epse en mevr. C. Ribbink-Kiefenbeld, Zutphen.

⁷² Mondelinge mededeling mevr. J. Kamperman-Vilge, Epse.

⁷³ Mondelinge mededeling dhr. H.J. Kamperman, Epse.

⁷⁴ Mondelinge mededeling dhr. H.J. Kamperman, Epse.

⁷⁵ Mondelinge mededeling mevr. C. Ribbink-Kiefenbeld, Zutphen.

⁷⁶ Mondelinge mededeling mevr. J. Kamperman-Vilge, Epse.

een kapper uit Berlijn die de kinderen Dommerholt het haar knipte. De Duitse soldaten waren permanent aanwezig en verveelden zich stierlijk. Vertier was er nauwelijks, af en toe ze gingen bij andere eenheden kaarten, maar het grootste deel van de tijd waren ze op de boerderij van de familie Dommerholt. Het contact met de familie was echter marginaal aangezien ze elkaar niet konden verstaan. Tot de bevrijding werd er nooit geschoten met het kanon, maar het was wel de oorzaak van een tragische gebeurtenis. Vrijdag zes april 1945 kwam 's ochtends rond 10 uur het bericht dat de Canadezen tot Gorssel waren doorgedrongen en dat ze ieder moment Epse zouden gaan bevrijden. Het was de familie Dommerholt duidelijk dat hun boerderij vanwege het kanon en de Duitse stelling bij de brug aan de Koerhuisbeek precies in de vuurlinie zou komen te liggen. In grote haast verliet moeder Dommerholt en de kinderen het huis en vluchtten naar de bureu, de familie Jansen, die op Waterdijk 5 woonde. Oma en één dochter waren al eerder in het naburige café de Pessink ondergebracht. Opa en vader Dommerholt bleven achter om de koeien die op stal stonden los te laten, zodat de beesten een kans zouden maken. Daarna zouden ze ook naar Jansen gaan, maar daar zijn ze nooit angekommen. Samen met de familie Jansen hield mevrouw Dommerholt zich met haar kinderen schuil in de aardappelkelder die in de schuur lag. Na veel lawaai van schoten konden ze door het raampje van de schuur zien dat de Duitsers, die bij hen waren ingekwartierd, zich overgaven aan de Canadezen, die blijkbaar reeds in de boerderij van Jansen waren. De Canadese soldaten waren op de hoogte dat er behalve de vijf Duitsers die zich hadden overgegeven nog een zesde soldaat moest zijn. De enige soldaat die zich niet overgaf was Max. Hij gebruikte het kanon om op de Canadezen die bij de schuur van café de Pessink aan de Deventerweg met tanks stelling hadden genomen te beschieten. Zo kon hij de schuur en een Canadese tank vernietigen. Op zoek naar

Max gingen de Canadezen op weg naar het kanon, maar de Duitse soldaat bevond zich daar niet meer. Afgaand op het geluid dat tot hen doordrong vanuit de schuur van de familie Dommerholt en denkend dat dit de Duitser zou zijn, openden de Canadezen het vuur en daarbij werden opa en vader Dommerholt geraakt. Vader Willem was op slag dood, maar Dommerholt senior kon door de Canadezen naar het ziekenhuis in Nijmegen worden gebracht alwaar hij herstelde van de schotwond (afb. 94). Overigens overleefde de Duitse soldaat Max de oorlog niet, men vond hem in de omgeving van de Waterdijk.

Na de bevrijding bleek dat de boerderij van de familie Dommerholt zodanige schade had opgelopen, dat hij de eerste tijd niet bewoonbaar was. De jongste kinderen werden bij familie en bureu ondergebracht en de rest van het gezin begon de boerderij zo goed en zo kwaad als dat ging weer op te bouwen.⁷⁷

De familie woonde tot 1961 op de boerderij en verhuisde dat jaar naar Colmschate. De *noabers* van de familie Dommerholt hielpen bij de verhuizing en deze geschiedde zelfs toen nog met paard en wagen. Het noaberschap beperkte zich tot de naaste bureu (afb. 95).⁷⁸

⁷⁷ Met dank aan mevr. Janina Dommerholt, Bathmen en dhr. Gait Dommerholt, Colmschate, die hun persoonlijke verhaal hebben willen vertellen.

⁷⁸ De families A. Dommerholt, A.E.J. Wiltink, A.J. Wiltink, De Jong, Boterman, Woertman, Hagelstein, Tuitert en Krijt-Jansen behoorden tot dit noaberschap.

Afb. 94
 Willem Dommerholt (1906-1945) hier rechts staat naast het paard, voerde naast het werk op de boerderij sleepdiensten uit voor Rijkswaterstaat. De foto is gemaakt tijdens dit werk bij de aanleg van de brug over de Koerhuisbeek.
 Bron: G. Dommerholt, Colmschate.

Afb. 95
 De verhuizing van de familie Dommerholt en de nieuwe bewoner van Waterdijk 3, In 't Hof in 1961 die werd uitgevoerd door de 'naobers' en deels nog met paard en wagen geschiedde. Dit was zo opvallend dat ze daarmee de krant haalden.
 V.l.n.r.: A. Dommerholt, J. In't Hof, A. Jansen, J.A. Wiltink, A. Wiltink, G. Wiltink en G. Hagelstein.
 Bron: D.J. de Jong, Delft.

Afb. 96abcd

De laatste bewoners van de vier oudste boerderijen in Epse-Noord.

(a) Dhr. en mevr. Wassink voor de achtergevel van de Olthof. (b) Dhr. en mevr. Meijer voor de achtergevel van de Olthof. (c) Dhr. en mevr. Derks en hun zoon T. Derks voor de voorgevel van Klein Bussink. (d) Dhr. en mevr. Kamperman voor de achtergevel van Krukkeland.

TOT SLOT

De cultuurhistorie van Epse-Noord neemt na 10.000 jaar een andere wending. Aanvankelijk waren het de jager-verzamelaars die het gebied alleen om zijn natuurlijke eigenschappen benutten. Boeren ontgonnen in de latere prehistorie land, legden akkers aan en bouwden boerderijen. Na een periode van 1400 jaar, waarover tot nu toe weinig bekend is, werden dezelfde plaatsen door boerenkolonisten opnieuw in gebruik genomen. Zij gaven het landschap haar huidige kenmerkende vorm, met enken, kampen en de nu bijna allemaal gerooide houtwallen. De in oorsprong zeventiende-negentiende-eeuwse boerderijen staan tot op heden centraal in het landschap.

De politieke geschiedenis van Epse-Noord als grensgebied tussen het Oversticht en Gelre, kwam tot uiting in de overblijfselen van de Sint-Anthoniskapel en het laat-middeleeuwse toehuis. De bewoningsgeschiedenis van het plangebied werd beëindigd met de bouw van het Komterhuis.

Duidelijk is geworden dat in het verleden de samenstelling van en de mogelijkheden die het natuurlijk landschap van Epse-Noord bood de bepalende factor voor de keuze van de bewoningslokaties is geweest. De sociale, politieke en economische factoren zijn natuurlijk niet uit te vlakken, maar speelden aanvankelijk een ondergeschikte rol. Naarmate de bevolking groeide en daarmee ook de complexiteit van de samenleving toenam werd er steeds meer druk uitgeoefend op de gemeenschappelijke ruimte en het

gebruik ervan. De inrichting van de ruimte werd een algemeen belang en meer aan regelgeving onderworpen. Met andere woorden het werd uiteindelijk de inzet van het sociale, politieke en economische beleid van de gemeente.

Het uitgevoerde proefonderzoek heeft aangetoond dat uit veel perioden van de geschiedenis in meer of mindere mate relicten zijn overgebleven.

Binnen de planvorming zullen deze relicten zo goed mogelijk worden veiliggesteld of onderzocht. Epse-Noord is niet alleen een locatie met economische waarde maar herbergt zowel boven als onder de grond boeiende resten uit het verleden. Met dit boek heb ik juist dat zichtbaar trachten te maken.

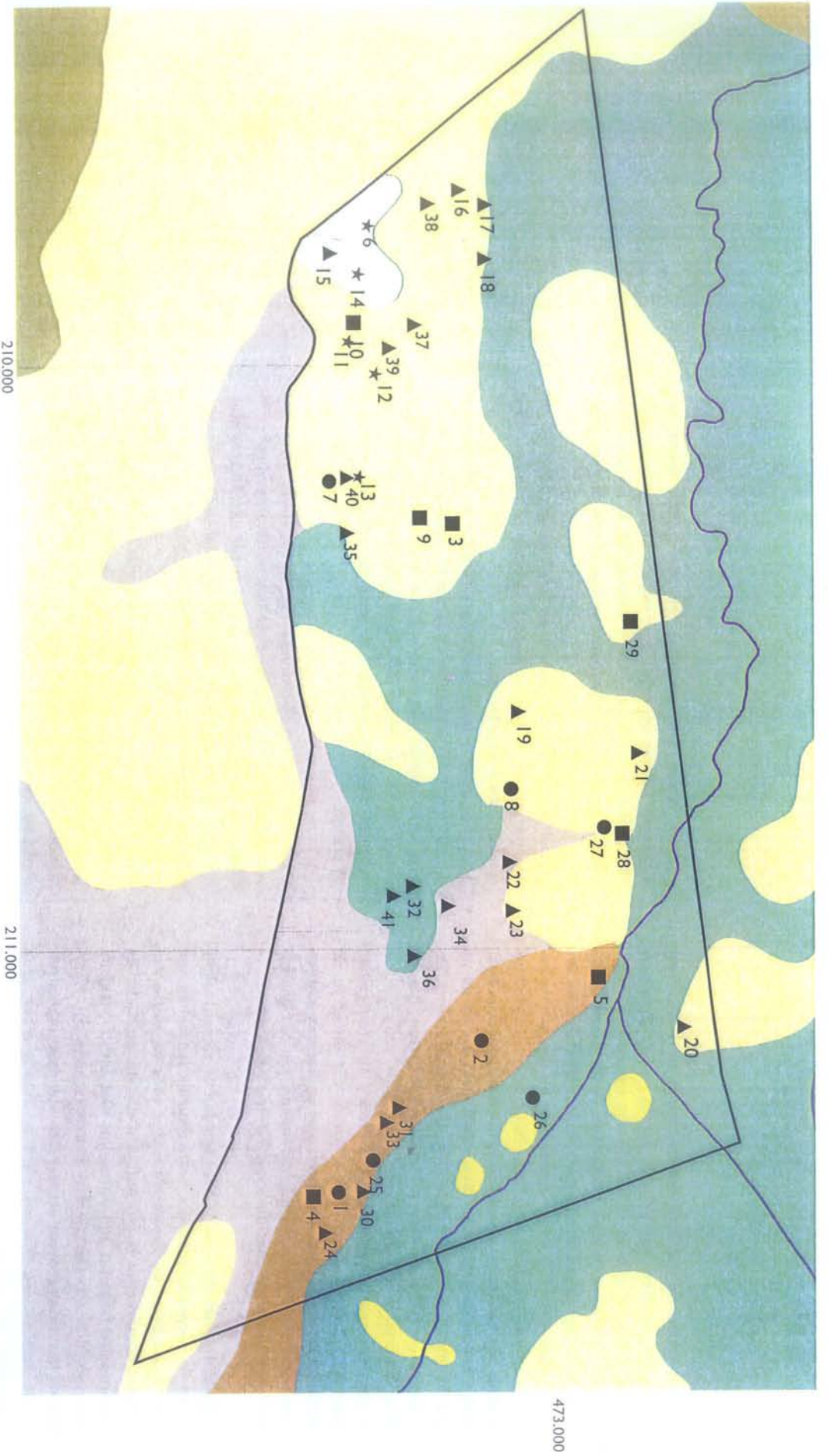
Dank aan alle (ex-)bewoners van Epse-Noord voor het verstrekken van informatie over hun woonomgeving.

Dank aan Teun Kloosterboer voor het ter beschikking stellen van de genealogieën van de verschillende boerderijfamilies, fotomateriaal en tijd waarin zinnige gesprekken plaatsvonden.

Dank aan Theo Spek die adviseerde wat betreft de samenstelling van de natuurlijke landschapskaart.

Dank aan Wijnand Bloemink, Bert Groenewoudt, Michel Groothedde en Mieke Geerlink voor vakinhoudelijk informatie via de e-mail.

FRANÇOISE APPELS

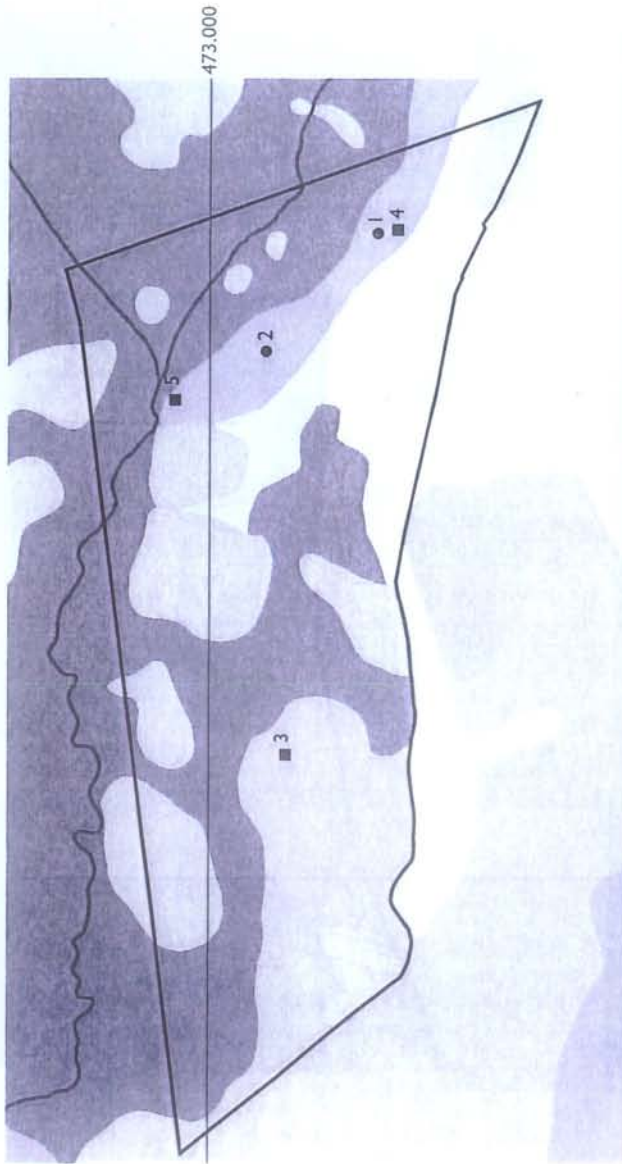

Kaart 2
 Schaal 1: 10.000
 Alle vindplaatsen uit het proefonderzoek op de natuurlijke landschapskaart.

Kaart 3

Vindplaatsen uit de steentijd.

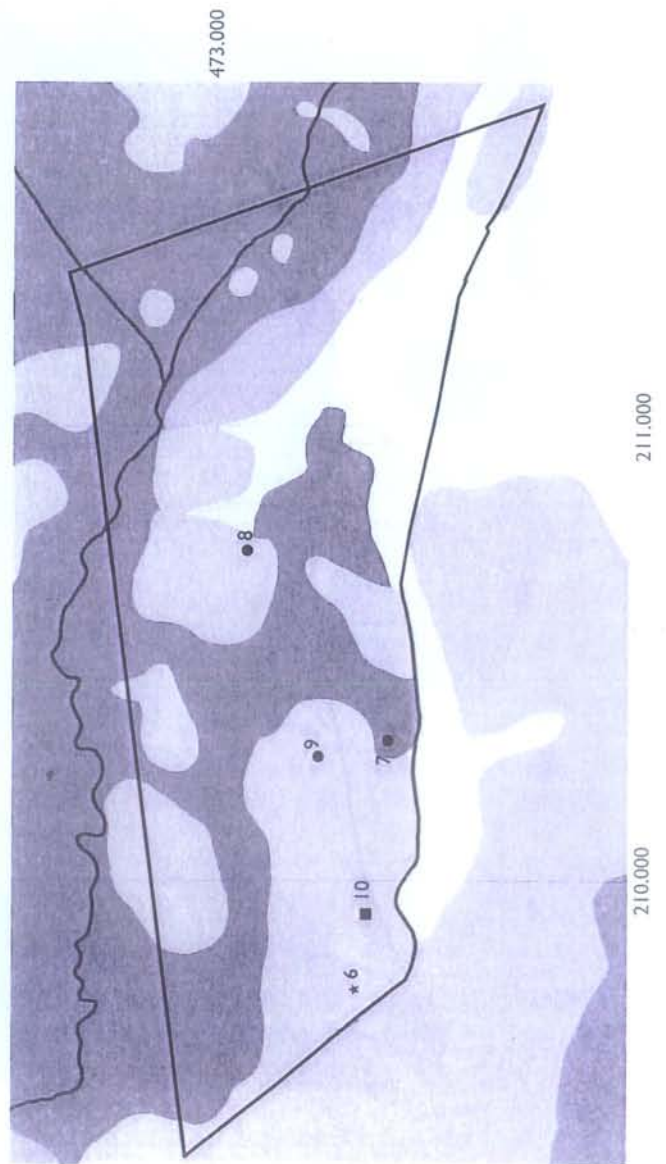
- midden steentijd
- late steentijd

Kaart 4

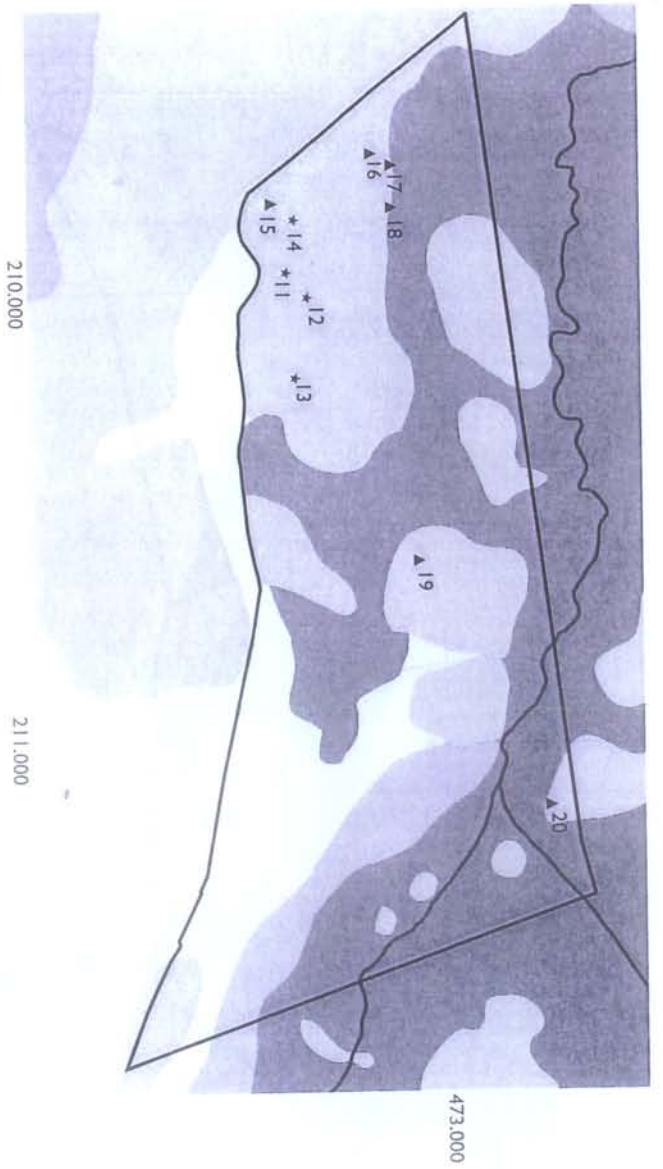
Vindplaatsen uit de bronstijd.

- ★ vroege bronstijd
- midden bronstijd
- late bronstijd

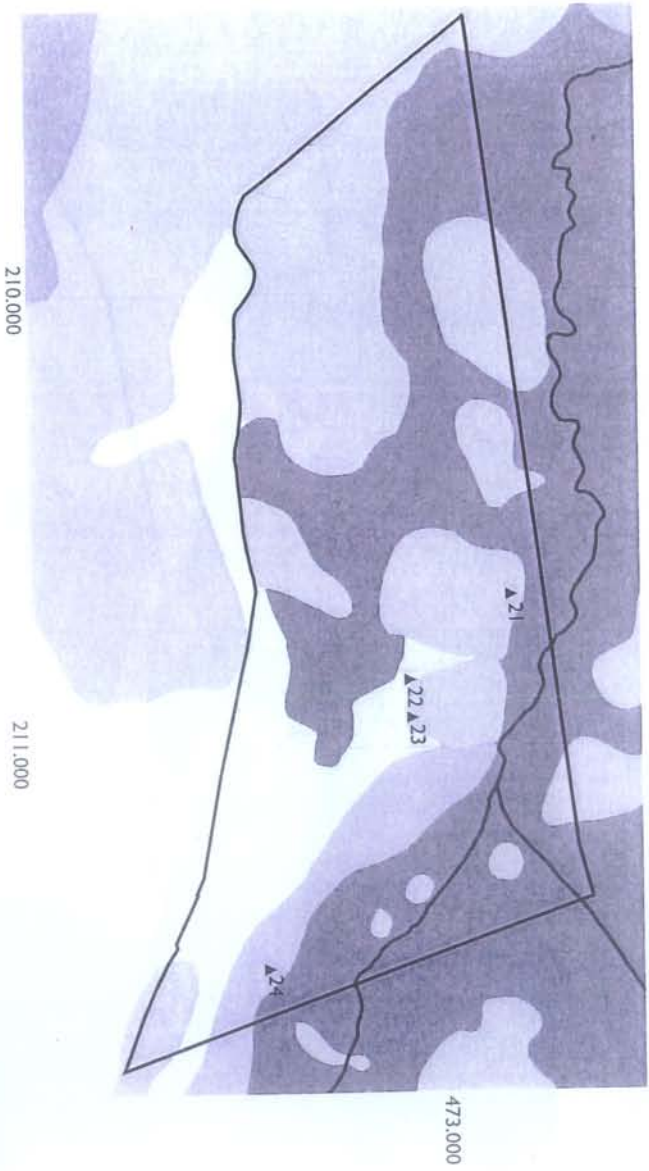

Kaart 5
Vindplaatsen uit de ijzertijd.

- ✱ vroege ijzertijd
- ▲ ijzertijd

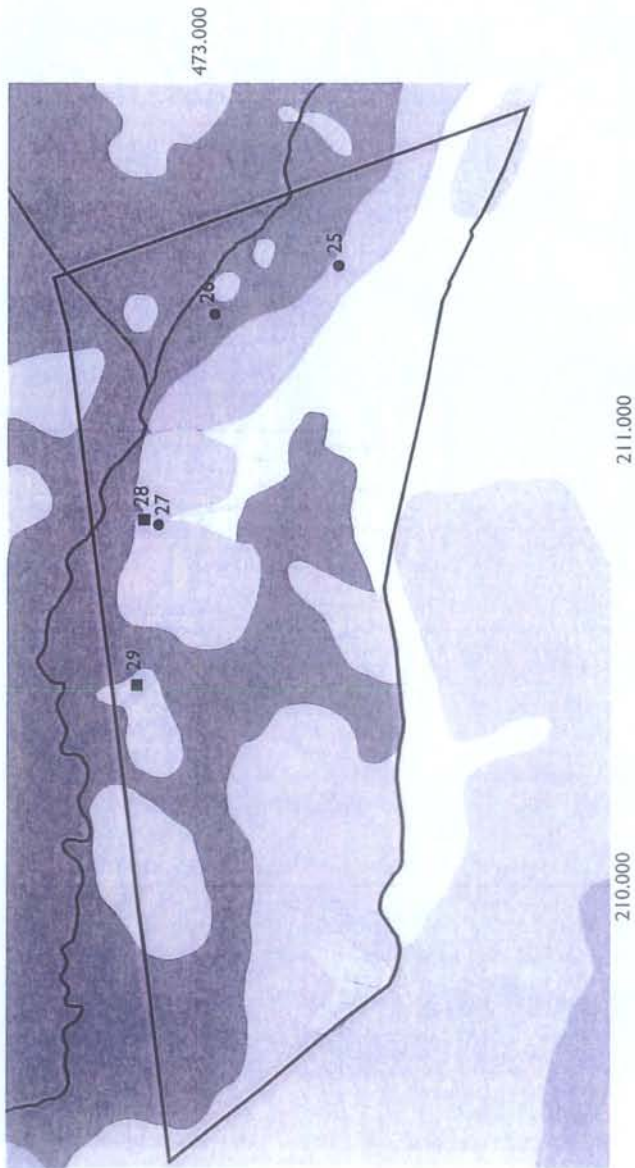

Kaart 6
Niet nader te dateren
vindplaatsen uit de prehistorie.

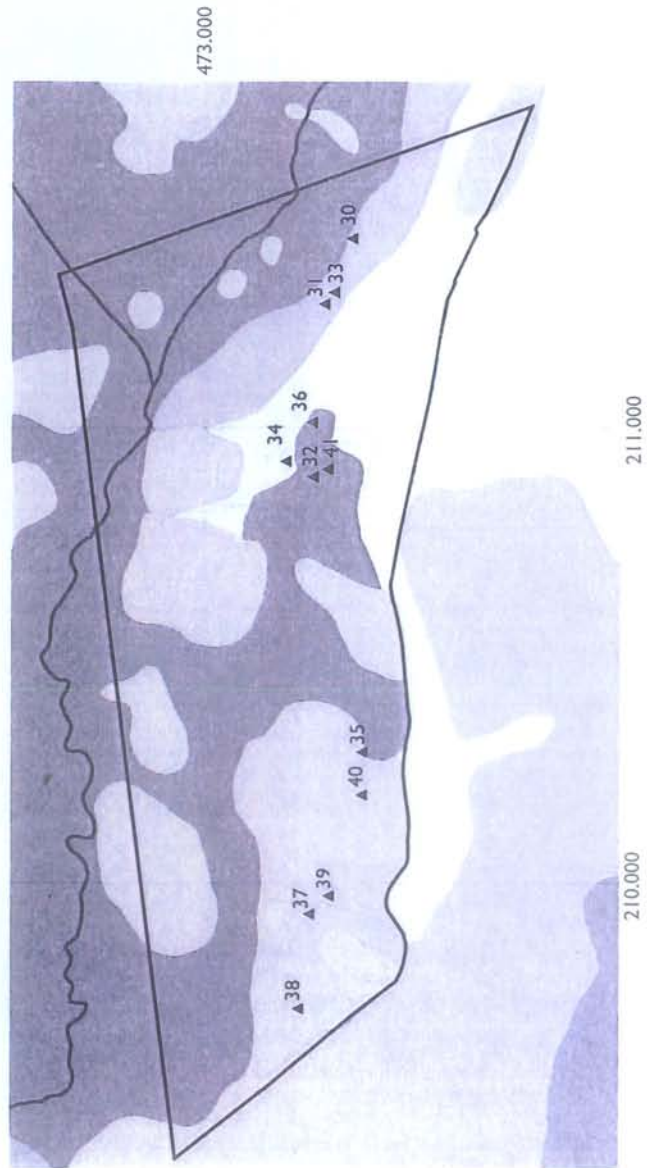
Kaart 7
Vindplaatsen uit de Middeleeuwen.

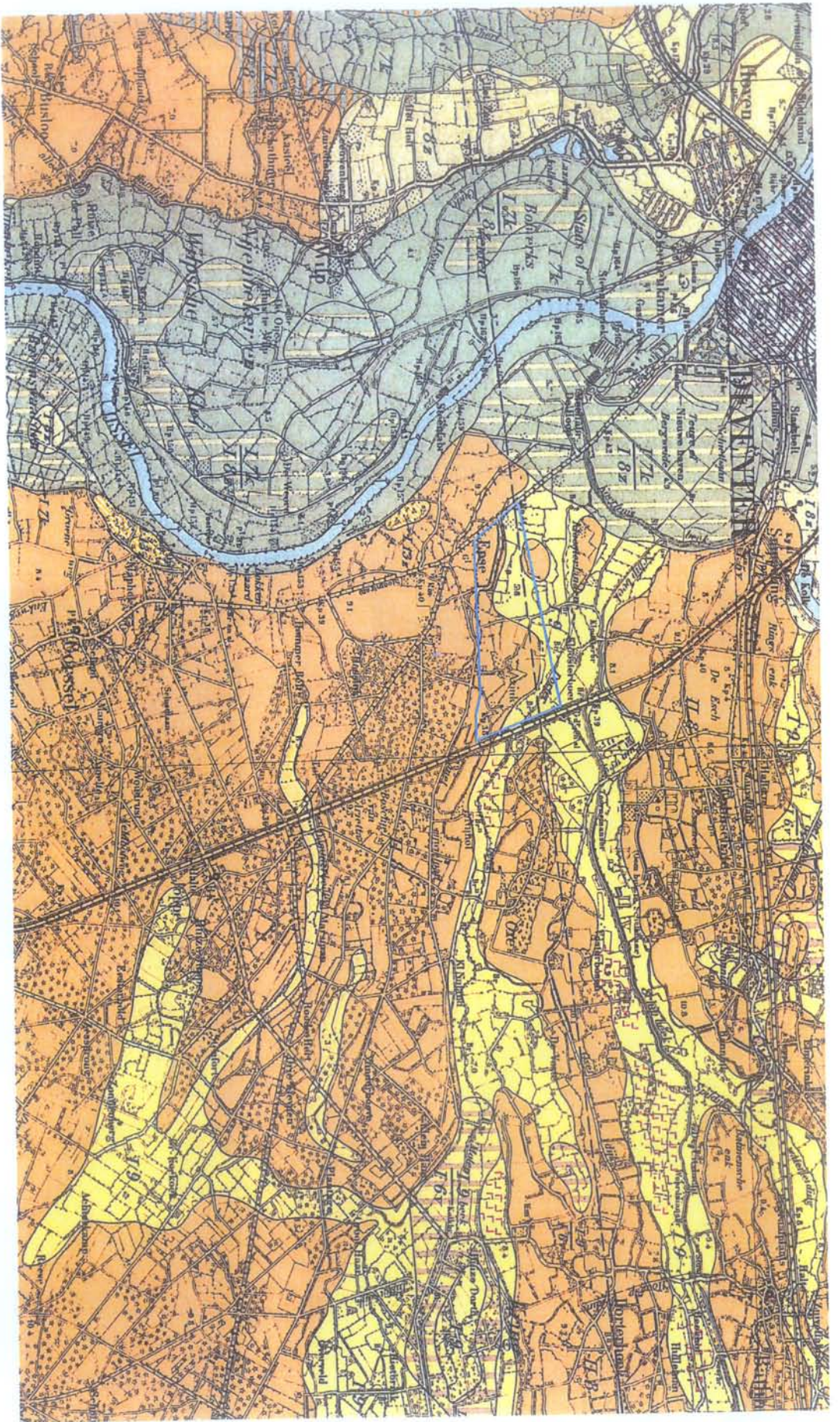
- volle Middeleeuwen
- late Middeleeuwen

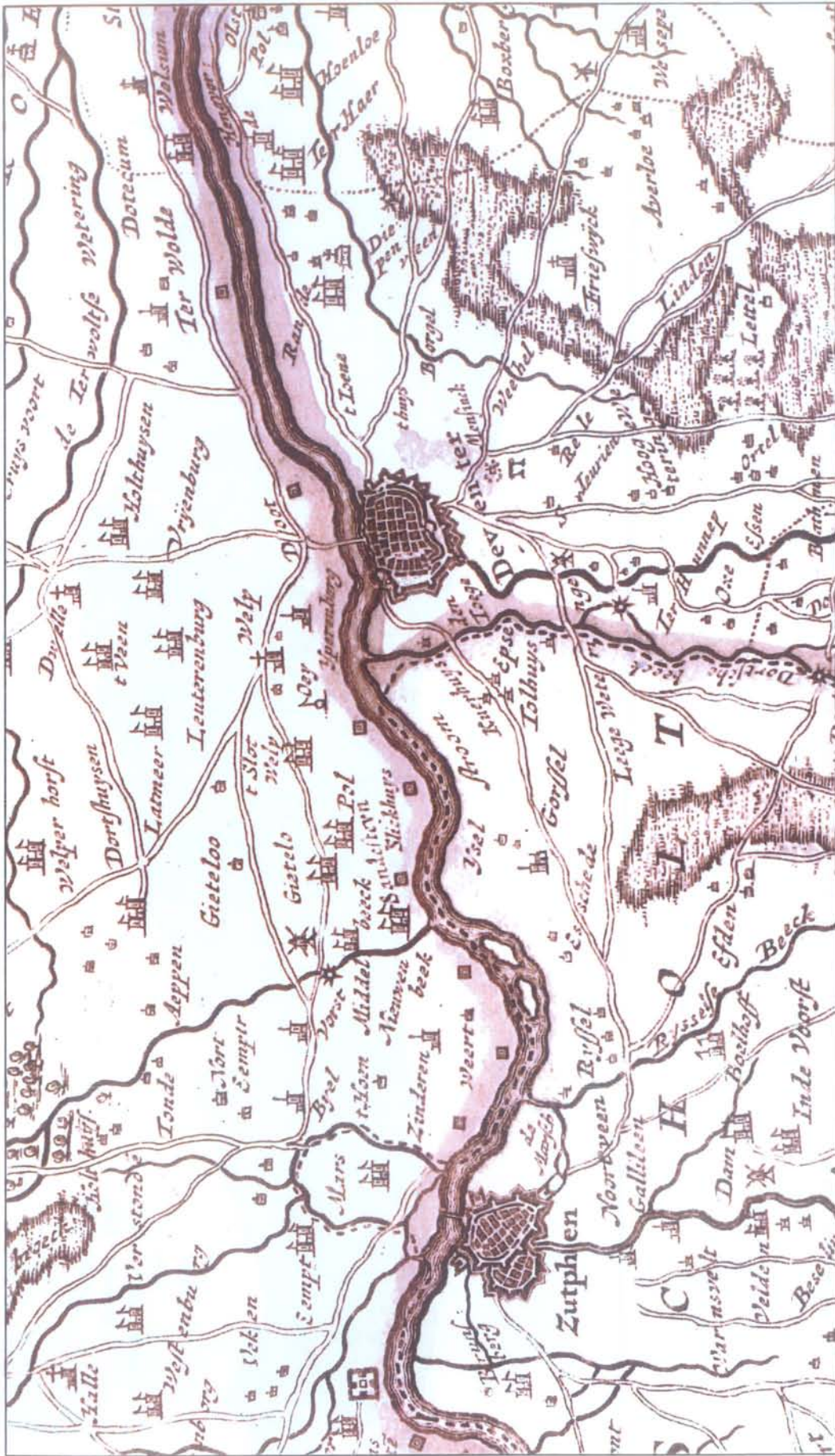
Kaart 8
Vindplaatsen uit de nieuwe tijd.

- ▲ nieuwe tijd.

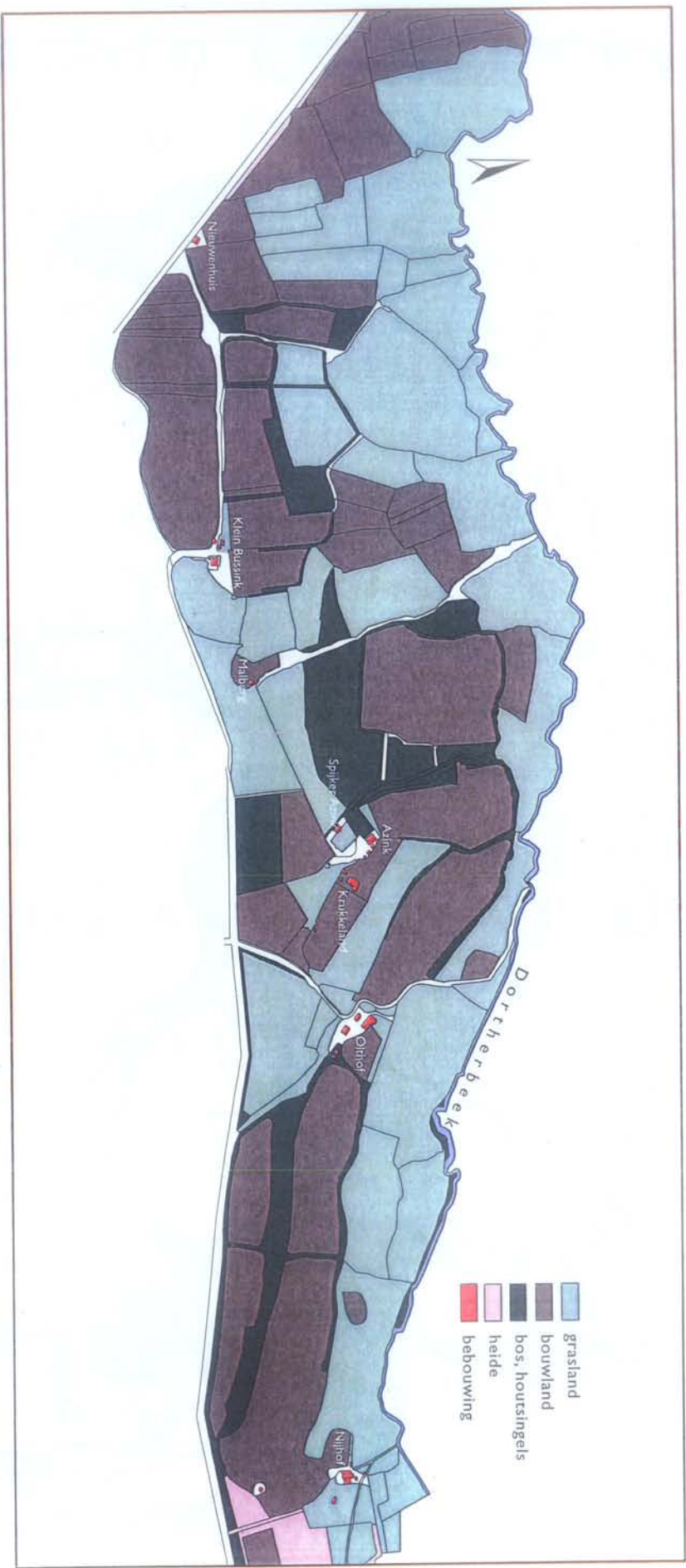

Kaart 9
Uitrsnede van de geologische kaart van Nederland (1934), kaartblad 33, Zurphen. Schaal 1: 50.000.

Kaart 10
 Kaart van het graafschap Zutphen circa 1710.

Kaart 11
 Uitsnede kadastrale atlas Gelderland 1832, Gorssel, Almen, Kring van Dorth, sectie A en B. Op de kaart is het grondgebruik van het begin van de negentiende eeuw te zien.

LITERATUUR

Historische bronnen:

- Doorninck, J., van, 1857. Tijdsrekenkundig register op het Oud Provinciaal Archief van Overijssel, Deel I - VII, Zwolle.
- Meyer, G.M., de, 1979. De stadsrekeningen van Deventer, deel I-VII, in: Rijksuniversiteit Utrecht (red.): Teksten en Documenten XIV, Groningen.
- Muller, S.F.z., 1925. Oorkondenboek Sticht Utrecht tot 1301, deel I-V, Utrecht.
- Kulle, G.J., ter, 1963. Oorkondenboek van Overijssel, regesten 797-1350, deel I, Zwolle.
- Wubbe, P.A.A.M., 1931. Het archief der abdij St. Mariënhorst te ter Hunnepe, Den Haag.

Kaarten:

- Caerte der Over-Ijsselsche limiten bove(n) Deventer van D'Ijssel aff tot voorbij 't Clooster ter Honnep. Beschreven door Thomas Berendtsz landtme(ter) van Over-Ijssel A(nn)o 1612.
- Kaart 'waerin te sien is die waere situatie van hett Clooster ter Hunnepe en de landen geflotten langs dir Dortter meulenbeecke beginnende van die steenen brugge aff tot tegenover den hof te Oxe'. Beschreven door Joh. Van der Wijck in 1668.
- Topografische kaart van de linie van de Ijssel vanaf Arnhem tot de Zuiderzee, van het land tusschen Arnhem en Nijmegen en van Wedde en Westwoldigerland, opgenomen en getekend door Ingr. Wollant, kapt. Ingr. Hottinger e.a., 1783.
- Kaart van de landen gelegen in de gemeente Gorsel, op speciale last van de hoofdcommissie tot de zaken der verponding opgemeten in den jare 1807.
- Rijks Geologische Dienst, 1934. Schaal 1: 50.000, Geologische kaart van Nederland, 33 Zutphen (kwartblad II).
- Stichting voor Bodemkartering, 1979. schaal 1: 50.000. Toelichting bij de Kaartbladen 33 West Apeldoorn en 33 Oost Apeldoorn, Wageningen.
- Historische Atlas Overijssel, 1990. Chromotopografische Kaart des Rijks, schaal 1: 25.000, Den Ijp.
- Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland, 1993. Kadastrale Atlas Gelderland 1832, Gorsel, Aimen, Kring van Dorth, sectie A en B. Arnhem.
- Kadasterkaart Gemeente Deventer, 1999.

Literatuur:

- Appels, F.J.M., M. Klomp & M.H. Bartels, 2000. Aanvullend archeologisch onderzoek Epse-Noord, tweede tussenrapportage. *Rapportage Archeologie Deventer 2*.
- Appels, F.J.M., J.W. Bloemink & H.P. Boer, 2001. Aanvullend archeologisch onderzoek Epse-Noord, derde tussenrapportage. *Rapportage Archeologie*

Deventer 3.

- Bartels, M.H., F.J.M. Appels & W. Bloemink, 2000. Aanvullend archeologisch onderzoek en bouwhistorische verkenning. Noordwest Epse, tussenrapportage 1, sector 2. *Rapportage Archeologie Deventer 1*.
- Beuker, J.R., 1983. *Vakmanschap in vuursteen*. Assen.
- Bieleman, J., 1992. *Geschiedenis van de landbouw 1500-1900*. Meppel.
- Bieleman, J., 1996. Kapbergen en hooiberging, in: *Jaarboek Nederlands openluchtmuseum*, 249 - 289.
- Bloemink, W., & P. Boer, 2001. *Bouwhistorische verkenning boerderijen Epse Noord gemeente Deventer, tweede fase*. Holten.
- Bock, M., et al., 1983. *Van het Nieuwe Bouwen naar een Nieuwe Architectuur, Groep 32 ontwerpen, gebouwen, stedenbouwkundige plannen 1925-1945*. Den Haag.
- Bosch, F., ten, M. Groothedde & B. Groenewoudt, 1997. De archeologie van 'het Swormink': Over bewoningsexpansie en -continuïteit in Colmschate (gem. Deventer), *Westerheem* 46, 22 - 40.
- Brants, A., 1835. Heidensche begraafplaatsen onder Gorssel, in Gelderland, kwartier Zutphen, in: *De vriend des Vaderlands*.
- Buurman, J., 1986. Graan in ijzertijd-silo's uit Colmschate, in: *Nederlandse Archeologische Rapporten* 3, 67 - 73.
- Campen, J.W.C., van, 1930. Uit de laatste dagen van het Stif. ter Hunnepe, in: *Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis, Verslagen en Mededeelingen*. 47ste stuk, 2de reeks 23ste stuk, 331 - 372.
- Demoed, H.B., 1987. *Mandegood schandegood. De markerverdelingen in Oost-Nederland in de 19de eeuw*. Zutphen.
- Es, W.A., van, & W.J.H. Verwers, 1980. Excavations at Dorestad I, The harbour: Hoogstraat 1, in: *Nederlandse Oudheden*, 9.
- Gottschalk, M.K.E., 1971-1977. *Stormvloed en rivieroverstromingen in Nederland*, 3din. Assen.
- Graaf, J., de, 1955. De marke van Epse en Dommer. *Bijdragen en mededeelingen van Gelre*, LV, 57-82.
- Graaf, J., de, 1973. *Uit Gorssel's verleden, bijdrage tot de geschiedenis van het platteland*. Arnhem.
- Groenewoudt, B.J., 1986. Een 12de eeuwse boerderij bij Colmschate (gem. Deventer), in: *Westerheem* 35, 230 - 235.
- Groenewoudt, B.J., & A.D. Verlinde, 1989. Ein Haustypus der NGK und eine Vorratsgrube aus der frühen Eisenzeit in Colmschate, Gem. Deventer, in: *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 39, 269 - 295.
- Groenewoudt, B.J., 1994. Archeologisch onderzoek van een 12de eeuwse hof te Raalte, in: F.F. Barends en H. Hannink, (red.): *Over Salland en de Sallanders*, 17 - 21. Zwolle.
- Groenewoudt, B.J., e.a., 1998. Raalte-Jonge Raan: de geschiedenis van een Sallands bouwlandkamp. *Rapportage Archeologische Monumentenzorg* 58.
- Groothedde, M., 1996. Leesten en Emme. *Archeologisch onderzoek naar verdwenen buurschappen bij Zutphen*. Kampen.
- Groothedde, M., 1999. De nederzettingsoontwikkeling van Zutphen voor het jaar

1000. in: M. Groothedde. *De Sint-Walburgiskerk in Zutphen*, 9 - 30. Zutphen.
- Hagens, H., 1992. *Boerderijen in Twente*. Utrecht.
- Haslinghuis, E.J., & H. Janse, 1997. *Bouwkundige termen: verklarend woordenboek van de westerse architectuur en bouwhistorie*. Leiden.
- Herweijer, N., H. Lubberding & J. de Vries (red.), 1998. *Zusters tussen 2 beken, groven naar klooster ter Hunnepe*. Deventer.
- Hollosy, M.L., d', 2001. *Het skeletonderzoek van twee individuen en enkele crematieresten, opgegraven bij de vindplaats Epse-Noord*. (intern rapport).
- Houck, M.E., 1901. *Gids voor Deventer en omstreken*. Deventer.
- Houting, E., et al., 1981. *Brinkenboek, een verkenning van de brinken in Drenthe*. Assen.
- Hove, J., ten, 1998. *In de schaduw van de stad, de geschiedenis van de gemeente Diepenveen*. Deel 1. Kampen.
- Huijts, C.S.T.J., 1992. *De voor-historische boerderijbouw in Drenthe, reconstructiemodellen van 1300 voor tot 1300 na Christus*. Arnhem.
- Hulst, R.S., 1991. *Archeologische Kroniek van Gelderland 1990-1991*, in: *Bijdragen en mededelingen Vereniging Gelre*, deel 83, 117 - 188.
- Jansen op de Haar, H.J., 2000. *Boerderij- en veldnamen in Gorssel*. Gorssel.
- Klomp, M., 2002. *Archeologisch onderzoek naar de prehistorische bewoning aan de Holtenweg 57 te Colmschate (gemeente Deventer)*. Rapportage Archeologie Deventer 8.
- Kulk, N., 2001. *Ter Hunnepe of Wischboom, een Gelderse landtol bij Deventer*. in: *Deventer Jaarboek 2001*, 6 - 27.
- Künzel, R.E., e.a., 1988. *Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200*. Amsterdam.
- Lanting, J.N., 1973. *Laat-Neolithicum en Vroege Bronstijd in Nederland en N.W.-Duitsland: continue ontwikkelingen*, in: *Paleohistoria* XV, 215 - 317.
- Mensema, A.J., & A.J. Gevers, 1989. *Spijkers in Dalfsen*, in: J. ten Hove. *Uit de geschiedenis van Dalfsen*. Kampen.
- Odé, O., 1990. *Het gebruik van oker tijdens het Laat Paleolithicum en Mesolithicum. Een inventarisatie van gegevens en een verkenning naar mogelijkheden voor onderzoek*. (doctoraal scriptie) Amsterdam.
- Oude Meierink, B., 1994. *De Buitenplaats*, in: E. Gelderman & J. Hagedoorn (red.), *Een aardisch paradijs, de buitenplaatsen Boschwijk, Landwijk en Beldwijk nabij Zwolle*, 13 - 23. Zwolle.
- Pleyte, W., 1877. *Nederlandse oudheden*. Leiden.
- Prooije, L.A., van, 1984. *De vakleu en het vdk*. Arnhem.
- Roymans, N., & F. Kortlang, 1993. *Bewoningsgeschiedenis van een dekzandlandschap langs de Aa te Someren*, in: N. Roymans & E. Theuvs (red.), *Eén en al zand. Twee jaar graven naar het Brabantse verleden*, 22 - 41. Den Bosch.
- Roymans, N., 1999. *Romeinse frontierpolitiek en de etnogeneese van de Bataven*, in: *Bijdragen en mededelingen vereniging Gelre* deel XC, 15 - 39.
- Scholte Lubberink, H.B.G., & E. Lohof, 1998. *Provincie Gelderland WCL - De Graafschap*. Archeologische inventarisatie en verwachtingskaart (Fase A), RAAP-Rapport 305.
- Slicher van Bath, B.H., 1957. *Een samenleving onder spanning*. Assen.
- Slicher van Bath, B.H., 1972. *Mensch en land in de Middeleeuwen*, deel II. Arnhem.
- Spek, Th., 1996. *Het Sallandse dekzandlandschap*, in: F. Peereboom & J. Kummer (red.), *Van Hunnepe tot de zee. De geschiedenis van het Waterschap Salland*, 23 - 45. Kampen.
- Verlinde, A.D., 1985. *Die Gräber und Grabfunde der späten Bronzezeit und frühen Eisenzeit in Overijssel IV*, *BRÖB* 35, 231 - 411.
- Verlinde, A.D., & M. Erdreich, 1998. *Eine Germanische Siedlung der späten Kaiserzeit mit umwehrter Anlage und umfangreicher Eisenindustrie in Heeren, Provinz Overijssel, Niederlande*, in: *Germania* 76, 693 - 719.
- Verlinde, A.D., 2000. *Inventarisatie en onderzoek van archeologische locaties op en rond de Colmschater Enk te Deventer*. Rapportage Archeologische Monumentenzorg 75.
- Verneau, S., 1999. *Een Mesolithisch jachtkamp te Zutphen, 8000 jaar voor Christus jagers-verzamelaars in de Ooyterhoek*. Lithos Rapport 1, Zutphen.
- Verneau, S., 2001. *Aanullend archeologisch onderzoek van een mesolithisch kampement langs de Dortherbeek in het uitbreidingsplan 'Epse-Noord' (gemeente Deventer)*. Lithos Rapport 4, Zutphen.
- Voskuil, J.J., 1979. *Zwei bronzeeitliche Kreisgrabenfriedhöfe bei Telgte*. -Wilhelm, K., 1981. *Zwei bronzeeitliche Kreisgrabenfriedhöfe bei Telgte*. Kreis Warendorf, in: *Bodentümer Westfalens* 17. Münster.
- Wit, W., de, 1978. *Auke Komter/architect*. Zaandam.
- Zonneveld, J.L.S., 1987. *Levend land. De geografie van het Nederlandse landschap*. Utrecht-Antwerpen.
- Zijlstra, B., 1990. *Mien Ruys, aspecten van leven en werk van een Nederlands tuin- en landschapsarchitect*. Z.P.

ILLUSTRATIES

Archeologie Deventer:

F. Appels: afb. 5, 6, 7ac, 8 en 9 foto, 10, 11 foto, 13 foto, 14 foto, 15ab, 16, 18, 19, 20ab, 21, 23c, 24, 25a-c, 26ab, 27ab, 28, 29, 32, 39a, 40a-l, 41, 46ab, 47, 53, 55, 60, 61ab, 65, 71a-c, 72, 81, 96a-d. Foto's blz. 4, 13, 46.
 F. Appels & M. van der Wees: kaart 1-8.
 M. Klomp: afb. 1, 22, 27c, 30, 31ab, 40b, 42, 44ab, 45, kaart 11.

Overig:

M. Appels: afb. 26c.
 W. Bloemink & P. Boer: afb. 88.
 P. Damman: afb. 2, 3ab, 67.
 M. van Dasselaar: afb. 17, 23ab, 31c, 39b, 43a-c.
 I. Hermsen: afb. 11, 13, 14 tekening.
 S. Verneau: afb. 8 en 9 tekening.
 Photo Teuge: foto blz. 2.

AUTEUR

Françoise Appels (1966) studeerde middeleeuwse archeologie aan de Universiteit van Amsterdam. Het thema van haar afstudeerscriptie behelsde het vroeg-middeleeuwse cultuurlandschap en nederzettinglocaties in Noord-Oost Twente. Sinds ruim twee jaar is zij werkzaam als projectarcheoloog bij de gemeente Deventer.

COLOFON

ISBN: 90-806126-3-4 €002

Alle rechten voorbehouden. Niets van deze uitgave mag worden vervaelvoudigd en/of opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze zonder voorafgaande toestemming van de Gemeente Deventer.

Titel: Tussen Deventer en Epse, 10.000 jaar bewoningsgeschiedenis van het plangebied Epse-Noord.

Trefwoorden: Epse, Deventer, archeologie, geschiedenis, prehistorie, Middeleeuwen, nieuwe geschiedenis, boerderijgeschiedenis.

Auteur: Françoise Appels

Redactie: Michiel Bartels en Rekel Redactie, Deventer

Vormgeving en lay-out: Meriam Appels

Druk: Augustijn, Enschede

TIENDUIZEND JAAR EPSE-NOORD

OP EEN HELDERE EN TOEGANKELIJKE MANIER SCHETST FRANÇOISE APPELS, ARCHEOLOGE BIJ DE GEMEENTE DEVENTER, EEN BEELD VAN EEN LANDBOUWGEBIED EN ZIJN BEWONERS. ZIJ COMBINEERT ARCHEOLOGIE, BOUWHISTORIE EN HISTORISCHE GEOGRAFIE IN EEN LEVENDIG MULTIDISCIPLINAIR BETOEG.

BODEMVONDSTEN UIT DE STEENTIJD, HET FENOMEEN ZWERVENDE ERVEN EN DE PERSOONLIJKE BELEVENISSEN VAN DE (OUD)BEWONERS VAN HET GEBIED, BESTEMMEN DIT GOED GEDOCUMENTEERDE BOEK VOOR ZOWEL DE GEÏNTERESSEERDE LEEK ALS DE VAKGENOOT.

Bedrijvenpark A1, Deventer (Epse-Noord)

Waardering en selectie terreinen ten behoeve van het
archeologisch en bouwhistorisch vervolgonderzoek.
Kostenberekening.

Rapportage Archeologie Deventer, project 200

Datum: 17-4-2003

RMW/VHMZ

Michiel Bartels

1. Inleiding

In 1999 werd het Gelderse gebiedsdeel Epse-Noord bij de Gemeente Deventer gevoegd. Hetzelfde jaar werd de MER-procedure voor het inrichten van een bedrijventerrein opgestart. Onderdeel van de MER is het inventariseren van archeologische waarden. In 2000 en 2001 heeft Archeologie Deventer, RMW-VHMZ een proefonderzoek uitgevoerd. Na drie tussen rapportages is een overzicht van het proefonderzoek gepubliceerd (Appels, F., Tussen Deventer en Epse, 2002).

Nu de daadwerkelijke inrichting vorm begint te krijgen dienen de vindplaatsen gewaardeerd te worden. Een aanzet hiervoor is gegeven in de MER-Bedrijvenpark A1 (Runia, L., e.a., Oranjewoud 15-7-2002, 75-79 en 146-149).

2. Problematiek

2.1 Proefonderzoek

De oppervlakte van Epse Noord bedraagt ongeveer 120 ha. Hiervan is 60% niet waardevol archeologisch gebied. Van de overige 40% is het grootste gedeelte door middel van proefsleuven (totaal 19 km lengte) onderzocht. Van 80% bestaat nu een goed beeld om de W&S procedure uit te voeren. Bij 20% (ongeveer 14 ha) ontbreken de gegevens omdat op deze terrein geen betredingstoestemming werd verkregen of de gevraagde gewasschadevergoedingen buitenissig werden ervaren.

Op de gemarkeerde (zie bijlage) gebieden dient nog proefonderzoek door middel van sleuven te worden uitgevoerd. Binnen het in 1999-2000 toegekende budget voor het proefonderzoek (fase 1 en 2) is hiervoor nog een reservering (€ 60.137,67 op 31-12-2002).

Een volledige waardering en selectie (W&S) kan feitelijk na deze proefonderzoeken pas worden voltooid. Niettemin kan op basis van het wel uitgevoerde onderzoek een degelijke inschatting van de archeologische verwachting van deze terrein worden gemaakt. De cijfers voor deze terreinen zijn dan ook gefundeerde aannames.

3. Behoud van archeologische vindplaatsen en historische gebouwen

Om de kosten van het archeologisch en bouwhistorisch onderzoek te beheersen dient primair te worden overwogen om historische bouwwerken en belangrijke archeologische vindplaatsen te behouden.

3.1 Bouwhistorie

Voor de gebouwde omgeving zijn de behoudenswaardige gebouwen:

Boerderij De Olthof, Olthoflaan 10-12, Deventer (gemeentelijk monument)

Boerderij Krukkeland, Dortherweg 17-19, Deventer

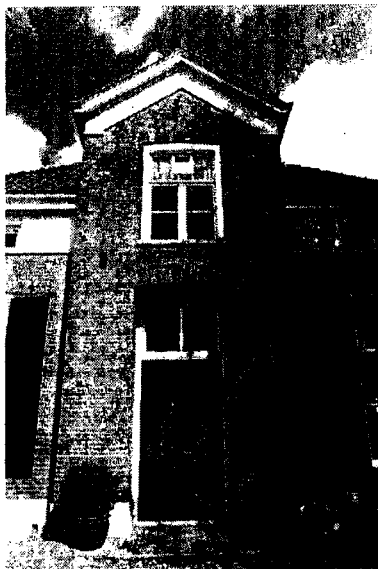
Boerderij Dijkman (Klein Bussink), Waterdijk 5, Deventer

Waterdijk 1, Deventer

Waterdijk 2 (Het Komterhuis, *vulg*: Het Epser Kippenhok), Deventer

Oud Azink, Dortherweg 15, Deventer

Waterdijk 3, Deventer

voorgevel Waterdijk 1

3.2 Behoud van archeologische vindplaatsen

Binnen het gebied Epse-Noord zijn geen vindplaatsen van nationaal belang aangetroffen. Nationaal belang wil zeggen dat door hoge uniciteit en gaafheid in samenhang met de landschappelijke omgeving een vindplaats behouden dient te blijven. De vindplaatsen zijn overwegend van regionaal of lokaal belang, maar in samenhang met de gaafheid van de archeologische resten hun plaats in het landschap is het ensemble waardevol.

Op basis van zeldzaamheid, gaafheid en ensemble-waarde is tot een drietal scores van de archeologische vindplaatsen gekomen.

A-categorie:

Prehistorische en middeleeuwse vindplaatsen die in samenhang met hun omgeving, volledigheid van de archeologische resten en goede tot zeer goede conservering dienen te worden behouden of volledig onderzocht.

Vindplaatsen die lacunes in de kennis over een bepaalde periode opvullen gelden hier als extra dimensie.

Deze periodes zijn: Midden Steentijd (9.000-5.500 v. Chr.), Late-Steentijd-Vroege Bronstijd (5.550-1.800 v. Chr.) en de Merovingisch-Karolingische periode (4-9de eeuw n. Chr.).

Vindplaatsen uit de Midden-Bronstijd tot en met Inheems-Germaanse (Romeinse) periode (1.800 v. Chr. – 350 n. Chr.) en de Volle Middeleeuwen tot en met Nieuwe Tijd (900-1.800 n. Chr.) zijn in Oost Nederland regelmatig aanwezig. Deze zijn qua zeldzaamheid niet uniek, maar qua gaafheid en ensemble waarde wel bijzonder.

(zie bijgevoegde tabel voor de A-locaties)

B-categorie

Vindplaatsen die wel herkenbaar zijn, maar niet gaaf of compleet in de bodem aanwezig. Indien een dergelijke vindplaats zeldzaam is, is deze wel geselecteerd.

Vindplaatsen die niet zeldzaam zijn maar die wel gaaf of gedeeltelijk gaaf in de bodem bewaard zijn gebleven, met name uit de IJzertijd.

(zie bijgevoegde tabel voor de B-locaties)

C-categorie

Vindplaatsen die niet gaaf en niet bijzonder zijn, maar die in het kader van de volledigheid wel onderzoek verdienen. Indien vindplaatsen in eenzelfde landschappelijke eenheid ongeveer gelijk zijn, valt bij de selectie te overwegen om deze slechts gedeeltelijk te onderzoeken.

Indien een vergelijkbare vindplaats niet wordt onderzocht uit de A- of B-categorie, promoveert een C-categorie vindplaats naar de B- categorie.

(zie bijgevoegde tabel voor de C-locaties)

3.3 Toelichting bij de tabel en de kaart

Toelichting bij de tabel. De tabel correspondeert met de bijgevoegde kaart. De 'Sites' hebben een letter, de tot op heden ontdekte vindplaatsen een cijfer. Meerdere vindplaatsen kunnen deel uit maken van één site.

De naam van de vindplaats is om aan te duiden waar deze ongeveer ligt of wie de eigenaar is.

De periodes zijn onderverdeeld in de archeologisch hoofdperiodes.

Meso =	Mesolithicum (Midden Steentijd)	12.000-8.000 j v Chr.
Neo =	Neolithicum (Nieuwe Steentijd)	8.000-2.6000 j v Chr
BR =	Bronstijd	2.600-800 j v Chr
IJZ =	IJzertijd	800 jv Chr- 50 N Chr.
IHR =	Inheems Romeinse Tijd / Germaanse Tijd	50-350 n Chr
ME =	Middeleeuwen	350-1500 AD
NT =	Nieuwe Tijd	1500-1900 AD

De archeologische sporendichtheid en de complexiteit van de vindplaats is bepalend voor methode van opgraven. Onderscheiden worden:

Sleuven: 2 meter brede sleuven over de lengte van de vindplaats of de beschikbare percelen, meestal met een 20 m interval.

DO vakken: wordt toegepast bij mesolithische vindplaatsen. In en direct nabij de vindplaats (meestal een concentratie vuurstenen werktuigen) wordt een grid van 1x 1 m vakjes geplaatst. Deze vakjes worden handmitig leeggeschept en de inhoud, meestal een laag van 10-30 cm dik wordt geheel gezeefd.

Arbeidsintensief en prijzig.

DO vlakdekkend: Definitief Onderzoek, vlakdekkend. Integrale opgraving, met aaneensluitende werkputten. Alle sporen worden onderzocht. In Epse-N wordt met één uitzondering (site Q) een enkel vlak aangelegd. Standaard onderzoek.

DO deels vlakdekkend: Op bepaalde plaatsen worden werkputten aangelegd, enkelvlaks, werkputten niet aansluitend, alleen voor belangrijke sporen. Standaard onderzoek maar arbeidsextensiever.

Bouwhistorie ontleding: Geheel bouwhistorisch onderzoek naar alle relevante delen van het bouwwerk. Resultaat is een leeg bouwterrein waar alle elementen van zijn verwijderd. Arbeidsintensief.

Bouwhistorie opname: onderzoek waarbij alleen de hoofdlijnen inclusief relevante details worden blootgelegd. Bouwwerk blijft staan. Minder arbeidsintensief, goedkoper dan ontleding.

4. Tijd en kosten.

Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek dient alleen plaats te vinden als een vindplaats of een bouwwerk met absolute zekerheid binnen het bouwplan moet verdwijnen.

De verwachting is dat na het bouwrijp maken en het aanbrengen van de infrastructuur in het bedrijvenpark A1 ongeveer 8 ha per jaar zal worden uitgegeven (mondelijke mededeling Radboud Ammerlaan, E&V). Deze 8 ha zal slechts gedeeltelijk op archeologische vindplaatsen liggen. De verwachting is dat al naar gelang een gebied in ontwikkeling komt, archeologisch onderzoek op maat nodig zal zijn. Het ene jaar zal niet meer dan 1 ha worden onderzocht, het volgende jaar wellicht veel meer. De eerste stap in het proces is wanneer de infrastructuur (wegen, riolen, leidingen) worden aangelegd.

Daarnaast dient het werken met een gesloten grondbalans in ogenschouw te worden gehouden. Dit heeft voor de archeologie veelal zeer nadelige gevolgen omdat hoge ruggen worden afgeschoven in laagtes. Hiermee verdwijnen de belangrijkste vindplaatsen.

Archeologisch onderzoek is maatwerk en is tijdrovend. Daarnaast is het ten dele weersafhankelijk en onderhevig aan politieke factoren zoals betredingen, procedures etc. Binnen alle planningen dient hier terdege rekening mee te worden gehouden.

4.1 Kosten.

Archeologische kosten verschillen per soort methode. Voor het gebied van Epse Noord is een vrij goede indruk verkregen van de kosten per m² per methode. Daarnaast is een gemiddelde genomen van de definitieve onderzoeken op zandgronden van de afgelopen drie jaar binnen de gemeente. Binnen de onderzoeken is de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) vigerend.

In Nederland wordt archeologisch werk op verschillende wijzen uitgevoerd. De gemeente Deventer heeft gekozen voor het zogenaamde 'non-profit gemeentelijke model', waarbij al het uitvoerend werk door de eigen gemeentelijke dienst wordt uitgevoerd. Dit met inhuur van vakkrachten en specialisten. De gemeentelijk archeoloog treedt dan binnen de projecten en binnen de gemeente op als voorbereider, projectmanager en inhoudelijk kwaliteitscontroleur. Aan het eind van het onderzoek verschijnen inhoudelijke verslagen.

De andere wijze is om dit op de commerciële wijze te doen. Hiervoor wordt een archeologisch ingenieursbureau in de arm genomen die de hele aanleg van het bedrijvenpark begeleid. Dit bureau valt direct onder de projectleider Bedrijvenpark A1. De bestuurskosten die nu door de gemeentelijk archeoloog binnen het bestaande sectorale budget voor het project worden gemaakt, dienen dan buiten de sector te worden gevonden. Het bureau zorgt voor een nadere planvorming en het commercieel 'in de markt zetten' van opdrachten aan archeologische bureaus. Deze bureaus zullen dan in concurrentie offeren op de verschillende projecten en de goedkoopste zal dit uitvoeren. Aan de gemeentelijk archeoloog is dan de taak om te zorgen dat de gegevens die hier door vele kleine of grotere bedrijven zijn verzameld zo te archiveren dat hier inhoudelijk wat mee te doen valt. Daarnaast dient voortdurend toezicht te worden gehouden op de uitvoering en de kwaliteit.

Bij beide methodes zullen de kosten in de grondexploitatie moeten worden gevonden.

Gezien het huidige perspectief liggen de kosten bij externe en commerciële uitvoer twee tot drie maal zo hoog als bij gemeentelijke uitvoer. Over de kosten van een archeologisch ingenieursbureau zijn alhier geen gegevens bekend. Daarnaast is de continuïteit van het onderzoek allerm minst gegarandeerd. Het voorkeursscenario is gemeentelijk uitvoer.

4.3 Kostenraming

Archeologie Deventer berekent alleen de werkelijk gemaakt kosten voor archeologisch onderzoek. De tarieven van de gemeente zijn inclusief ambtelijke voorbereiding, begeleiding van het veldwerk, overleg, uitvoerend veldwerk, documentatie, conservering, archivering en rapportage.

Mesolithisch onderzoek: per vindplaats [REDACTED]

Neo, BR, IJZ, IHR, ME onderzoek zandopgravingen: vlakdekkend:
Werkelijke kosten per m2: minimaal [REDACTED], (lage dichtheid) maximaal [REDACTED]
(Zeer hoge dichtheid archeologische sporen). Gerekend over het totale oppervlak van Epse-Noord (120 ha) is dit minimaal [REDACTED] per m2 en maximaal [REDACTED] per m2.

Idem, deels vlakdekkend: gelijke kosten.

Bouwhistorische inventarisatie (exclusief ontpleisteren): per object [REDACTED] tot [REDACTED]

Bouwhistorische ontleding : per object [REDACTED] tot [REDACTED]

Exclusief jaarlijkse indexering.

Tarieven geldig voor 2003.

Inclusief BTW (19%) op inhuurkrachten.

Bij risicovolle projecten wordt 4-6% onvoorzien berekend.

5. Vervolgtraject

De kosten van de archeologie zijn afhankelijk van het gekozen inrichtingsmodel.

Daarnaast zal per vindplaats of periode-categorie (bijvoorbeeld de Bronstijd) een onderzoeksstrategie moeten worden gekozen. Deze strategie moet worden vertaald naar een onderzoeksontwerp. Zo mogelijk moeten ook hier op plannings- of budgettaire gronden overwegingen worden gemaakt. Na deze fase kan een werkelijke calculatie met een voorlopige planning worden vervaardigd.

6. Opties

Ten behoeve van de prognose van de kosten zijn acht opties gemaakt. Deze zijn in onderstaande tabel te lezen. Optie 1, alleen de belangrijkste plaatsen van de belangrijkste sites, wordt als te weinig ervaren en zal gezien de voorkeuren in de MER en de procedures die vanuit de Provinciale Commissies zijn te verwachten als onvoldoende worden beschouwd.

Optie 8 daarentegen streeft naar volledigheid, maar is archeologisch gezien te uitgebreid.

De voorkeur van de afdeling Volkshuisvesting en Monumentenzorg gaat uit naar optie 4 of 5, waarbij de belangrijkste vindplaatsen goed worden onderzocht met als aanvulling de belangrijkste delen van de vindplaatsen van de tweede categorie. De minder belangrijke delen blijven hierbij achterwege.

Tabel: Opties kosten archeologisch onderzoek Bedrijvenpark A1/Epse-Noord, m2 prijs ten opzichte van oppervlakte Epse Noord.

Optie Scenario's	Prijs €	Prijs €/m2
1 Scenario A laag	€ [REDACTED]	€ [REDACTED]
2 Scenario A hoog	€ [REDACTED]	€ [REDACTED]
3 Scenario A laag, B hoog	€ [REDACTED]	€ [REDACTED]
4 Scenario A hoog, B laag	€ [REDACTED]	€ [REDACTED]
5 Scenario A laag, B laag	€ [REDACTED]	€ [REDACTED]
6 Scenario A hoog, B laag, C laag	€ [REDACTED]	€ [REDACTED]
7 Scenario A laag, B laag, C laag	€ [REDACTED]	€ [REDACTED]
8 Scenario A hoog, B hoog, C hoog	€ 4 [REDACTED]	€ [REDACTED]

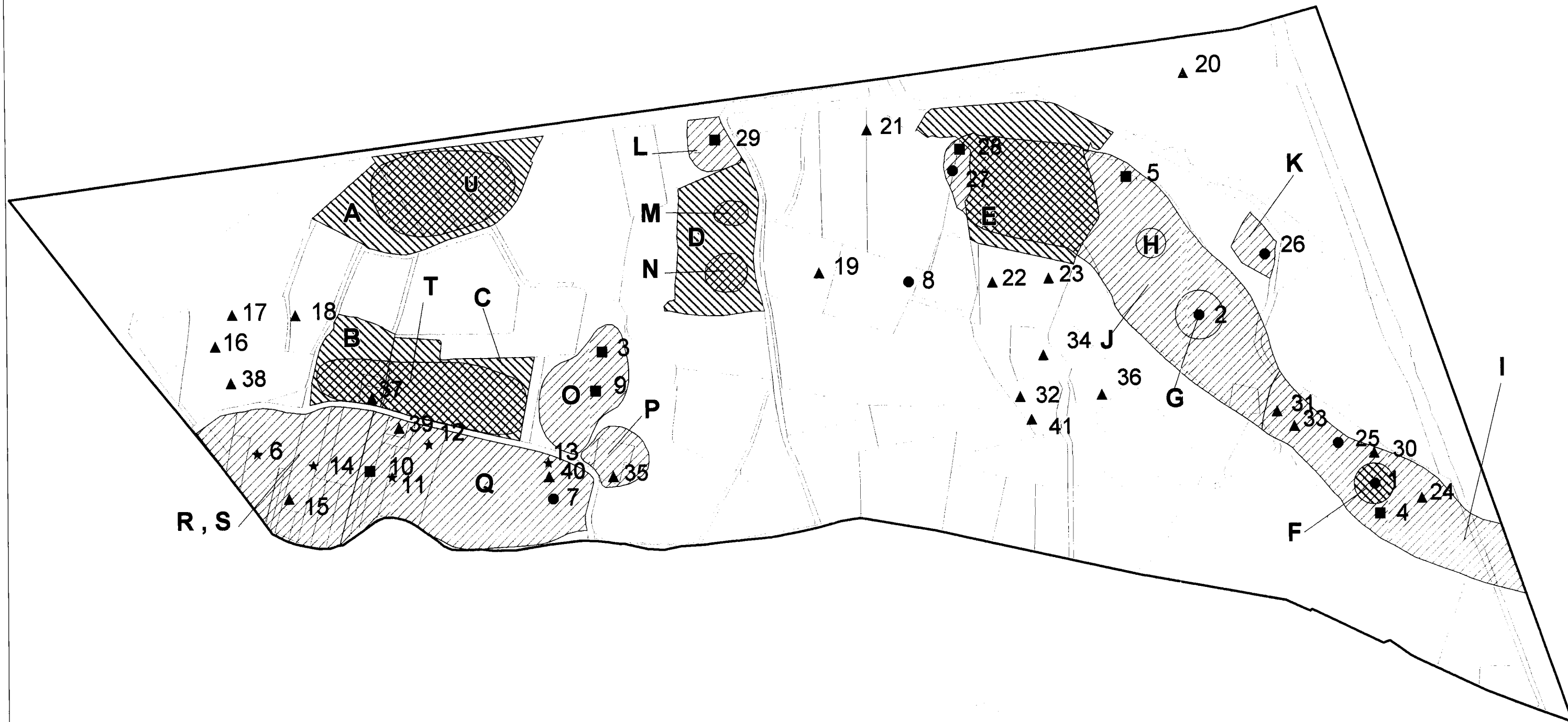
Voor het vervolg binnen de planvoorbereiding en voorbereiding van de uitvoer is een goede afstemming tussen de verschillende gemeentelijke sectoren en de externe partners zoals de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) en de Provinciale Planologische Commissie (PPC) essentieel.

./.

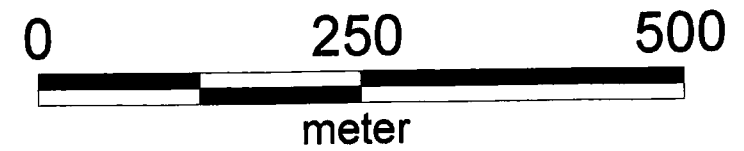
Bedrijvenpark A1 (Epse-Noord)						
Archeologische vindplaatsen						
Waardering en Selectie						
Gegevens ten behoeve van voorlopige raming						
Site/Vindplaatsnr	Naam	Periode	Oppervlakt	Methode	m	Gem uitvoel Externe uit Scenario
zie Appels						
A	De Eekhorst	ME	35750	sleuven	1000	binnen bestaande budget
B	Waterdijk N-in'tHof	IJZ, ME	12400	sleuven	700	binnen bestaande budget
C	Waterdijk N-IPC	IJZ, ME	23000	sleuven	1000	binnen bestaande budget
D	Molbergsteeg west	ME	25000	sleuven	300	binnen bestaande budget
E	Trebbe-Brinks	BR, IJZ, ME	42500	sleuven	1000	binnen bestaande budget
F	1 Olthof Zuid	Meso	2000	DO vakken		A
G	2 Olthof Noord	Meso	2000	DO vakken		B
H	Olthof Noord	Meso	2000	DO vakken		C
I	4, 24, 25, 30, 31	BR,IJZ, ME, NT	20000	DO vlakdekkend		A
I		BR, IZ, ME	20000	DO deels vlakdekkend		C
I	33 Boerderij de Olthof	NT		Bouwhistorie, ontleding		A
J	5 Olthof Noord	Neo, BR, IJZ	20000	DO vlakdekkend		A
J	Olthof Noord	Neo, BR, IJZ	65000	DO deels vlakdekkend		C
K	26 Anthoniuskapel	ME	3800	DO vlakdekkend		A
L	29 Wischboom	ME	3000	DO vlakdekkend		A
M	huisplaats	ME	2000	DO vlakdekkend		B
N	huisplaats	ME	2000	DO vlakdekkend		C
O	3, 9 Klein Bussink Noord	Neo, BR	6000	DO vlakdekkend		A
O	Klein Bussink Noord	Neo, BR	10000	DO deels vlakdekkend		B
P	Klein Bussink	ME	6000	DO deels vlakdekkend		A
P	35 Boerderij Dijkman	NT		Bouwhistorie, ontleding		A
Q	7, 10, 11, 12, 13, 39, 40 Waterdijk Zuid	BR, IJZ, NT	40000	DO vlakdekkend		A
Q	Waterdijk Zuid	BR, IJZ, NT	10000	DO deels vlakdekkend		C
R	6 Waterdijk West	BR	5000	DO deels vlakdekkend		A
S	14, 15 Waterdijk West	IJZ	15000	DO vlakdekkend		A
S	Waterdijk West	IJZ	20000	DO deels vlakdekkend		B
T	B, C, Waterdijk Noord	IJZ	23500	DO deels vlakdekkend		?
T	Boerderij Waterdijk 3	NT		Bouwhistorie, opname		C

U	A	De Eekholt	ME	21000	DO deels vlakdekkend	B
		38 Waterdijk 1	NT		Bouwhistorie, opname	B
		34 Boerderij Azink	NT		Bouwhistorie, ontleding	A
		36 Boerderij Krukkeland	NT		Bouwhistorie, opname	B
		Vervallen/Reeds onderzocht				
		8, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 41				

Bedrijvenpark A1 (Epse-Noord)
Archeologie en bouwhistorie.

 locaties definitieve opgraving
 locaties proef opgraving (geen betredingstoestemming in 1999-2001)

Aanvullende bureaustudie Bouwweg bedrijvenpark A1 – locatie tunnelbak

Auteur: drs. E.S. Mittendorff (projectleider archeologie)

Datum: 3 maart 2010

1. Inleiding

Deze aanvullende bureaustudie is uitgevoerd naar aanleiding van archeologisch beleidsadvies 247, waarin wordt gesteld dat voorafgaand aan de aanleg van een tunnelbak als onderdeel van de bouwweg ten behoeve van het Bedrijvenpark A1 inventariserend archeologisch onderzoek noodzakelijk is op deze locatie.¹ Deze bureaustudie diende als voorbereiding op het op te stellen Programma van Eisen voor een dergelijk proefsleuvenonderzoek. Doel van deze studie was het zo nauwkeurig mogelijk bepalen van de locatie van de verwachte landweer en eventuele andere archeologische sporen. Op de resultaten van deze bureaustudie kunnen de onderzoeksvragen en de onderzoeksstrategie worden afgestemd.

2. Administratieve gegevens

Projectnr. Archeologie Deventer:	Advies nr. 247
Gemeente en plaats:	Deventer
Naam en code onderzoek:	Bedrijvenpark A1 Bouwweg oost
Toponiem:	Epse Noord
Perceelnrs:	DVT sectie I nr. 1453
Onderzoeksmeldingsnummer:	n.v.t.
Coördinaten:	X: 211.475 Y: 472.100
Bevoegd gezag:	B. Vermeulen
Projectleiding:	E. Mittendorff
Datum start uitvoering:	03-03-2010

Het onderzoeksgebied bevindt zich binnen de voorgenomen locatie van de tunnelbak, ten oosten van de spoorlijn Deventer-Zutphen en direct ten zuiden van de zuidelijke afrit/toerit van de Rijksweg A1 en de carpoolplaats aan het zuidelijke uiteinde van de Siemelinksweg (zie bijlage 1).

3. Archeologische verwachting

3.1 Archeologische verwachting op basis van beleidsadvies

In het archeologisch beleidsadvies 247 wordt gesteld dat het onderzoeksgebied in basis een lage archeologische verwachting kent. Over de lengteas van het onderzoeksgebied loopt op

¹ Vermeulen, 2010.

de gemeentelijke verwachtingskaart een smalle zone met een middelhoge archeologische verwachting. Dit is de indicatieve locatie van de middeleeuwse landweer, die ten zuiden van de Schipbeek liep als verdediging tegen invallen vanuit Gelre. Als kanttekening wordt gesteld dat de locatie van deze landweer niet exact bekend is.

In het beleidsadvies wordt geadviseerd deze locatie archeologisch te onderzoeken in de vorm van een proefsleuvenonderzoek of een begeleiding van de werkzaamheden. Om de beste strategie voor het archeologische onderzoek te kunnen bepalen, is deze aanvullende bureaustudie uitgevoerd, met als belangrijkste doel het zo nauwkeurig mogelijk bepalen van de ligging van de landweer. Hiervoor is gebruik gemaakt van diverse historische kaarten. Deze werkwijze wordt hieronder nader uiteengezet. Daarnaast is onder meer aan de hand van bodemkaarten en geomorfologische kaarten de trefkans op archeologische sporen anders dan de landweer ingeschat.

3.2 Bodem en landschap

Op de bodemkaart 1:50.000 staat het onderzoeksgebied gekarteerd als kalkloze poldervaaggrond, bestaande uit zavel en lichte klei (Rn62C), die plaatselijk ijzerrijk is. Gezien de ligging tussen de Schipbeek en de Dortherbeek ligt het voor de hand dat deze poldervaaggrond onder invloed van een of beide van deze beken is afgezet. Ook het kalkloze karakter duidt erop dat het om beeksedimenten gaat, omdat de afzettingen van de IJssel overwegend kalkhoudend zijn. Het gebied bezit een grondwatertrap III, dat wil zeggen dat de gemiddeld hoogste grondwaterstand minder dan 40 cm onder het maaiveld ligt. Daarmee is het onderzoeksgebied als relatief vochtig te karakteriseren.

Op de geomorfologische kaart staat het onderzoeksgebied aangegeven als een smalle, lage dekzandrug (3K14), zowel aan de noord- als aan de zuidzijde begrensd door een beekdalbodem zonder veen (2R5). Deze lage dekzandrug is echter op het AHN (Actueel Hoogtebestand Nederland) niet waar te nemen. Het bosperceel ten oosten en zuidoosten van het onderzoeksgebied lijkt wel hoger te zijn gelegen. Mogelijk kan deze afwijking in het kaartbeeld op de geomorfologische kaart worden verklaard uit de schaalgrootte van deze kaart (1:50.000). Aan de hand van het AHN kan tevens worden bepaald dat het grootste deel van het onderzoeksgebied (met name het westelijke deel) een maaiveldhoogte kent van rond 6,0 m + NAP. In noordoostelijke richting loopt de maaiveldhoogte geleidelijk af naar 5,8 m + NAP. Vergeleken met de archeologisch rijke dekzandrug ter hoogte van boerderij de Olthof (ca 300 m ten zuidwesten van het onderzoeksgebied), waar de archeologische sporen zich concentreren in de zone met een maaiveldhoogte tussen 7,5 en 8,0 m + NAP, ligt het onderzoeksgebied dus relatief laag.

Deze relatief lage ligging, het relatief vochtige karakter van het gebied als gevolg van de invloed van het grondwater en de aanwezigheid van een voor akkerbouw minder geschikte bodem, duiden op een lage verwachting wat betreft de aanwezigheid van archeologische sporen uit de late prehistorie (vanaf de midden bronstijd) tot en met de late middeleeuwen.

De ligging van het onderzoeksgebied in een relatief laag gelegen terrein duidt daarnaast op een lage verwachting met betrekking tot archeologische sporen uit de vroege prehistorie (mesolithicum tot de midden bronstijd). Dergelijke vindplaatsen bevinden zich doorgaans juist op de overgang van hoger gelegen terrein naar lage, natte gebieden.

3.3 Historisch kaartmateriaal

De hierboven beschreven lage archeologische verwachting met betrekking tot sporen uit de vroege prehistorie tot de late middeleeuwen heeft hoofdzakelijk betrekking op sporen van nederzettingen en grafvelden. Andere sporen, bijvoorbeeld defensieve structuren zoals landweren, zijn op basis van hoogteligging en bodemgesteldheid minder goed te voorspellen. De ligging hiervan kan echter vaak op basis van historisch kaartmateriaal redelijk goed worden voorspeld.

De belangrijkste bron voor de locatie van landweren is de kadastrale minuut van 1832. Op deze vroegste kadastrale kaart staat in grote lijnen de structuur van het laatmiddeleeuwse cultuurlandschap weergegeven, samen met de eigendomsinformatie. Op het moment van productie van deze kaart waren de landweren zelf niet meer in gebruik, maar zijn vaak nog wel te herkennen. Zij kenmerken zich vaak door een smalle, langgerekte perceelsvorm. In de meeste gevallen zijn de percelen nog in eigendom van de stad Deventer.

Omdat de kadastrale minuut in een afwijkende projectie is opgezet dan de huidige topografische en kadastrale kaarten, kan deze niet zonder meer over de huidige topografie worden geprojecteerd. Voor deze bureaustudie is de kadastrale kaart voor het onderzoeksgebied (Diepenveen, Sectie I, blad 1) aan de hand van overeenkomsten in oude en huidige topografie op de juiste plaats geprojecteerd (zie bijlage 1). Het onderzoeksgebied ligt, na deze werkwijze gevolgd te hebben, op een tweetal percelen die in bezit zijn van de weduwe van Gerrit Jan Lamberts uit Deventer (percelen 61 en 62). De percelen zijn in gebruik als weiland en hakhout. Op deze percelen zijn geen aanwijzingen aanwezig voor de aanwezigheid van een landweer. Het indicatieve verloop van de landweer zoals aangegeven op de archeologische verwachtingskaart komt in dit geval niet overeen met de topografie van de kadastrale minuut. Het is niet waarschijnlijk dat de landweer daadwerkelijk ter plaatste van het onderzoeksgebied heeft gelegen.

De locatie van de landweer moet waarschijnlijk ongeveer 230 m ten noordwesten van het onderzoeksgebied worden gezocht. Hier bevindt zich op de kadastrale minuut een aantal smalle, lange percelen met een zuidwest – noordoost oriëntatie, gelegen tussen de Dortherbeek en de Schipbeek. Deze percelen zijn in eigendom van de stad Deventer en kennen in 1832 een gebruik als grasland (percelen 41 en 42). Op het punt waar deze percelen op de Dortherbeek aansluiten bevindt zich tegenwoordig een rechte, gegraven watergang die vrijwel precies het tracé van de voormalige landweer volgt. Deze watergang komt op de kadastrale minuut van 1832 niet voor, wel op topografische kaarten uit de late

19de eeuw. Mogelijk houdt de aanleg van deze watergang verband met de aanleg van de spoorlijn. In dat geval zal het graven van deze watergang de sporen van de landwever waarschijnlijk grotendeels hebben verstoord. Het deel van de voormalige landwever ten oosten van de spoorlijn ligt grotendeels onder het talud van de Rijksweg A1 en dus buiten het plangebied voor de bouwweg. Het deel van de voormalige landwever dat binnen het plangebied ligt, ligt in een gebied dat al is vrijgegeven. Naar aanleiding van de in deze bureaustudie verwachte verstoring door het graven van de watergang kan worden geconcludeerd dat dit gebied terecht is vrijgegeven.

Op de kadastrale minuut, noch op andere historische kaarten zijn aanwijzingen te vinden voor de aanwezigheid van archeologische sporen uit de nieuwe tijd in het tracé van de tunnelbak.

4. Conclusie

Op basis van de gegevens van de kadastrale minuut van 1832 kan worden uitgesloten dat de voormalige landwever zich binnen het onderzoeksgebied bevond. De noordelijke uitloper van de bouwweg doorsnijdt buiten het onderzoeksgebied van deze bureaustudie weliswaar het tracé van de verwachte locatie, maar hier zijn de sporen van de landwever waarschijnlijk grotendeels verstoord als gevolg van het graven van een watergang, mogelijk in de late 19de eeuw. Op basis van een detailstudie van hoogteligging en bodemgesteldheid van het onderzoeksgebied kan daarnaast de lage archeologische verwachting met betrekking tot sporen uit de vroege prehistorie tot en met de late middeleeuwen en nieuwe tijd, zoals weergegeven op de archeologische verwachtingskaart van de gemeente Deventer worden onderschreven.

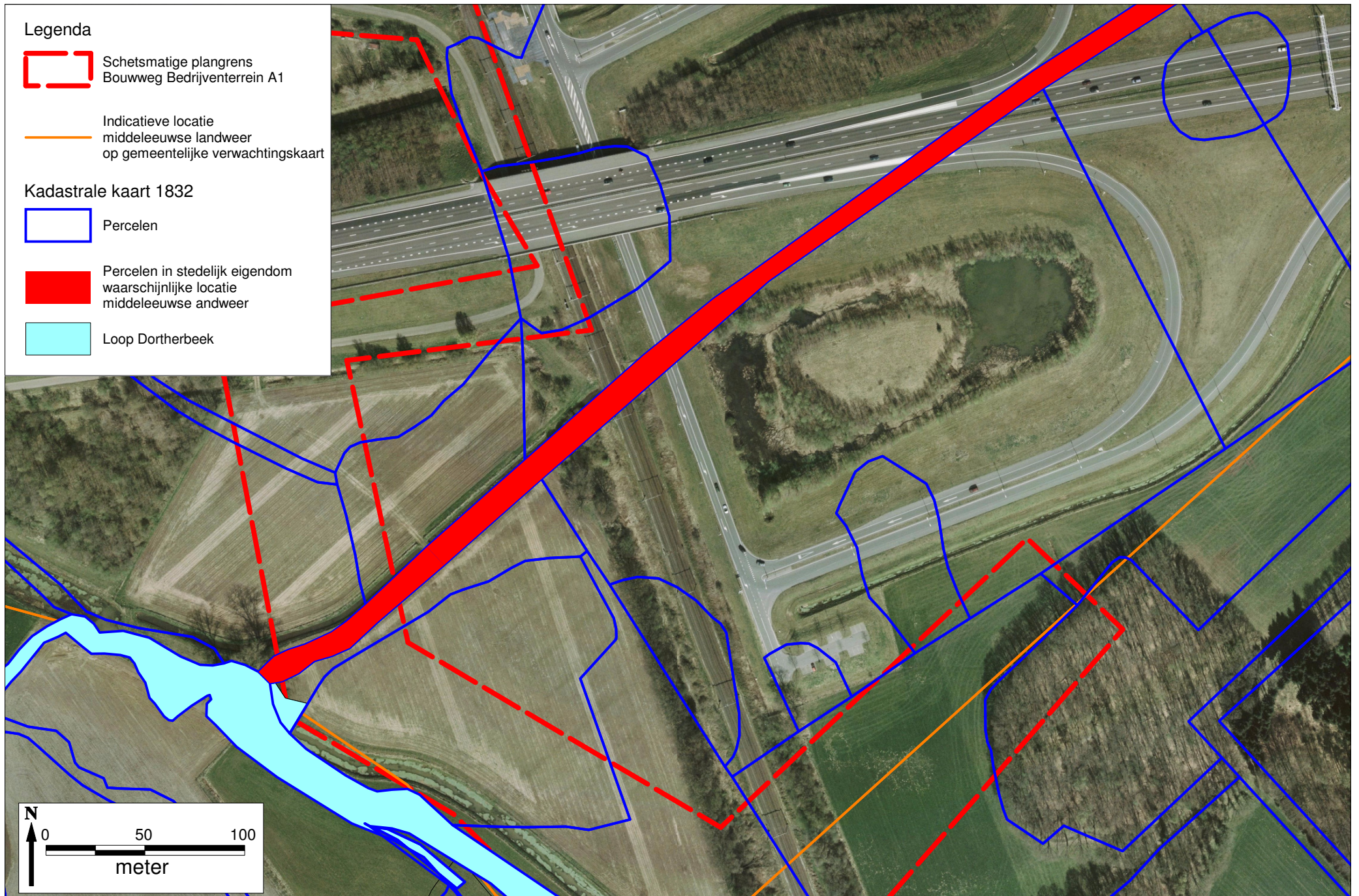
5. Literatuur

Vermeulen, B, 2010. Bouwweg bedrijvenpark A1. Aanleg weg met kunstwerken (archeologisch beleidsadvies 247), Deventer.

6. Bijlagen

Bijlage 1: De locatie van de middeleeuwse landwever ten opzichte van het onderzoeksgebied.

Bouwweg Bedrijventerrein A1, locatie middeleeuwse landweer

Evaluatieverslag IVO Molbergsweg-Zuid te Epse, gemeente Deventer

OPSTELLER R.G. van Mousch
BAAC bv
Graaf van Solmsweg 103
's-Hertogenbosch
Tel. 073-6136219
E-mail: r.vanmousch@baac.nl

DATUM 9 december 2010

OPDRACHTGEVER M. Arnoldus
Gemeente Deventer, RS-SI-GB
Postbus 5000, 7400 GC Deventer
Tel. 0570-693677
E-mail: mc.arnoldus@deventer.nl

BEVOEGD GEZAG Drs. B. Vermeulen, gemeentelijk archeoloog
Gemeente Deventer, RS-SI-RE
Postbus 5000, 7400 GC Deventer
Tel : 0570-694247/ 06-51897912
E-mail: b.vermeulen@deventer.nl

ADMINISTRATIEVE GEGEVENS	
<i>Projectnaam</i>	IVO-P Molbergsweg-Zuid
<i>Provincie</i>	Overijssel
<i>Gemeente</i>	Deventer
<i>Plaats</i>	Epse
<i>Toponiem</i>	Molbergsweg-Zuid
<i>Kaartbladnummer</i>	33F
<i>XY – coördinaten</i>	x: 210.885, y: 472.027
<i>CMA/AMK-status</i>	N.v.t.
<i>ARCHIS-monument-nr</i>	N.v.t.
<i>ARCHIS-waarnemings-nr</i>	N.v.t.
<i>Onderzoeksmelding (art. 46 Mw)</i>	43466
<i>Onderzoeksnummer</i>	Nog in te vullen (ivm Archis-problemen)
<i>BAAC-projectnummer</i>	A-10.0364
<i>Oppervlakte plan- en onderzoeksgebied</i>	Plangebied: 52,7 hectare Onderzoeksgebied: ca 4,2 ha
<i>Kadastraal Perceelnr.</i>	DVT00 N 120
<i>Huidig grondgebruik</i>	Akkerland

Inleiding

Van 2 tot en met 17 november 2010 heeft BAAC bv binnen het plangebied Molbersweg-Zuid, Epse-Noord, gedurende negen velddagen een inventariserend veldonderzoek (IVO) door middel van proefsleuven uitgevoerd. De reden voor dit onderzoek is de geplande aanleg van het bedrijvenpark A1, waarbij de bodem sterk verstoord zal zijn aan de (eventuele) archeologische resten verloren zullen gaan.

Het doel van het onderzoek was het documenteren en waarderen van (eventuele) archeologische resten in het onderzoeksgebied. Het onderzoek moest aantonen welke archeologische waarden waar aanwezig zijn, wat hun ouderdom, omvang en conserveringstoestand is en in hoeverre de resten verstoord zijn. Op basis van de gegevens moet een verantwoord selectiebesluit kunnen worden genomen ten aanzien van het vrijgeven van het terrein of het uitvoeren van archeologisch vervolgonderzoek. Wanneer er vervolgonderzoek noodzakelijk geacht wordt, dan dient op basis van de resultaten van het proefsleuvenonderzoek voldoende informatie beschikbaar te zijn op basis waarvan een betrouwbare kostenraming voor de opgraving gemaakt kan worden.¹

De onderzoekslocatie maakt deel uit van een groter plangebied waar reeds grootschalig archeologisch onderzoek is verricht. Hierbij zijn diverse vindplaatsen uit het mesolithicum tot en met de late middeleeuwen en nieuwe tijd aangetroffen. De prehistorische bewoningssporen zijn met name aangetroffen ten oosten van het huidige onderzoeksgebied, op een dekzandrug waarvan het westelijke verloop in het thans te onderzoeken gebied gelegen moet zijn. In het zuiden en westen zijn volmiddeleeuwse sporen van bewoning aangetroffen. Ten westen grenzend aan het plangebied vond tijdens het proefsleuvenonderzoek een definitief archeologische onderzoek plaats door de gemeentelijke archeologische dienst van Deventer.

Door RAAP Archeologisch Adviesbureau is in 2010 booronderzoek voor het plangebied uitgevoerd.² Op basis hiervan is geconcludeerd dat er waardevolle archeologische resten in het plangebied aanwezig kunnen zijn, in het bijzonder op de dekzandrug. Het gebied is hierbij ingedeeld in drie geomorfologische zones.³ In de meest noordelijke zone bevinden zich beekafzendingen van de Dortherbeek. Het gebied waar de dekzandrug gelegen is vormt de tweede zone. Volgens het booronderzoek gaat het om een relatief beperkt gebied in het meest oostelijk deel van het plangebied. De derde zone wordt gevormd door een laag gelegen gebied, dat het grootste deel van de onderzoekslocatie lijkt te beslaan. Het dekzand zou hier tot ver in de C-horizont verploegd zijn.

In dit evaluatieverslag wordt een overzicht gegeven van de werkwijze en onderzoeksresultaten. Bij de recapitulatie van de onderzoeksvragen zal kort ingegaan op de beantwoording ervan. Het verslag zal afgesloten worden met een waardering en aanbeveling.

¹ Kastelein & Hermsen 2010: 4.

² Vosselman 2010

³ Kastelein & Hermsen 2010, Bijlage 5.

Werkwijze

Het veldwerk is uitgevoerd op basis van de KNA en het Programma van Eisen⁴. In totaal zijn er 12 werkputten aangelegd, waarbij de werkputten 1 tot en met 8 de oorspronkelijk aan te leggen proefsleuven betreffen (totaal 3054 m²) en de werkputten 9 tot en met 12 zuidelijke uitbreidingen zijn (totaal 806 m²). In totaal is een oppervlakte van 3860 m² door middel van proefsleuven onderzocht, hetgeen neerkomt op circa 9% van het onderzoeksgebied.

Op de hogere delen van het terrein, waar de verwachting op het aantreffen van sporen immers het hoogst is, zijn de sleuven in beginsel 4 meter breed aangelegd. Op de lagere delen is de breedte van de proefsleuven in beginsel 2 meter, omdat die vooral zijn gericht op vragen met betrekking tot het landschap en de bodemopbouw van het terrein. Op het moment dat er binnen de lagere delen aanleiding toe was, zoals bij het aantreffen van archeologische sporen, is de sleuf weer verbreed naar 4 meter.

In overleg met de bevoegde overheid is afgesproken om de proefsleuven in het noorden niet voorbij de dubbele omheining aan te leggen, zodra duidelijk was dat dit tot geen extra informatie zou gaan leiden. Omdat de noordelijke zone voor een groot deel diep verstoord blijkt te zijn, zijn de sleuven daar ingekort en zijn de vrijgekomen meters uiteindelijk elders ingezet.

In de loop van aanleg van de eerste acht werkputten bleek het raadzaam te zijn om naast de drie reeds geplande langere sleuven (de werkputten 2, 5 en 7) ook de vier kortere sleuven (de werkputten 3, 4, 6 en 8) te verlengen in het zuidelijke lage deel van het terrein. Op basis van de stand van zaken van dat moment was niet uit te sluiten dat zich in het zuiden bewoningssporen zouden bevinden, in tegenstelling tot wat geconcludeerd was op grond van het booronderzoek. Met de bevoegde overheid is vervolgens overeengekomen dat er nog circa 800 m² ingezet zou worden voor extra proefsleuven. Het uitgangspunt hierbij was sleuven van 2 meter breed, die indien daar aanleiding toe was verbreed dienden te worden naar 4 meter.

In de werkputten is één vlak aangelegd in de top van de natuurlijke bodem waar de sporen zichtbaar zijn. De aanleg van alle vlakken vond plaats door een graafmachine met gladde bak, bestuurd door een ervaren machinist en onder begeleiding van een dagelijks aanwezige senior-archeoloog. De bovengrond werd laagsgewijs afgegraven tot op de natuurlijke bodem, waarbij het vlak achter de graafmachine aan werd opgeschaafd. Bij de aanleg van het vlak werden vondsten per vak per stratigrafische eenheid verzameld. Vuursteen is met behulp van de Robotic Total Station (RTS) ingemeten (een vuursteenvindplaats is niet aangetroffen). Met een metaaldetector werd het vlak afgezocht naar metalen voorwerpen, met name in het westelijk deel van het terrein, dichtbij de middeleeuwse vindplaats. Het vlak werd gefotografeerd en ingekrast, en alle aanwezige sporen werden genummerd. Vervolgens zijn de sporen digitaal getekend door middel van een RTS. De sporen werden beschreven in de database Odile, waarbij over de opgraving een unieke spoornummering gehanteerd is. Elk spoornummer is een duizendtal dat is afgeleid van het putnummer.

De vaste meetpunten ten behoeve van het gebruik van de RTS zijn door middel van een GPS bij de start van het onderzoek uitgezet.

Van de aangetroffen sporen is een selectie (ca. 20% van alle antropogene sporen) gecoupeerd met als doel de aard, gaafheid en datering van de vindplaats vast te stellen. Sporen waarvan duidelijk is dat ze tot grotere structuren behoren, zijn in beginsel niet gecoupeerd. Een representatieve selectie van paalkuilen en kuilen is uiteindelijk gecoupeerd om meer grip te krijgen op de verschillende perioden die binnen het gebied vertegenwoordigd zijn en de gaafheid van de verschillende typen sporen verspreid over de verschillende delen van het onderzoeksgebied. Greppels en sloten zijn zoveel mogelijk in profiel gecoupeerd.

Met de bevoegde overheid is afgesproken dat de werkputten 8 en 9, ter hoogte van de opgraving die daar op dat moment ten westen van plaatsvond, niet dicht gedraaid hoefden te worden. Omdat de daar gelegen sporen hoogstwaarschijnlijk deel uitmaken van één en dezelfde vindplaats, zou het intensief onderzoek gelijk meegenomen worden in de lopende opgraving.

⁴ Kastelein & Hermsen 2010: 18-23.

Ten behoeve van het fysisch-geografisch onderzoek aan de profielen zijn de werkputten zodanig aangelegd dat over het terrein een representatief beeld van de bodemopbouw, de geomorfologie en de genese van het landschap verkregen kon worden. De documentatie en locatie van deze profielen heeft plaatsgevonden zoals is opgelegd in het Programma van Eisen. Dit gaat bij een regelmatige bodemopbouw uit van profielkolommen die iedere 25 meter tot circa 15 cm in de C-horizont zijn aangelegd. Op verschillende locaties zijn diepere profielen aangelegd tot circa 1 meter onder het vlakniveau. De senior-archeoloog en fysisch geograaf hebben de profielen in samenspraak beschreven en geïnterpreteerd.

Met uitzondering van een gedeelte van de werkputten 8 en 9 zijn alle sleuven tijdens en na afloop van het veldwerk gedicht.

Voorlopige resultaten

Bij de beschouwing van de onderzoeksresultaten springen twee zaken gelijk in het oog. Ten eerste blijkt (het restant van) de dekzandrug met prehistorische bewoningssporen zich verder in westelijke richting uit te strekken dan wat op basis van het booronderzoek de verwachting was. Een grote verstoring die aangesneden wordt in het noorden van de werkputten 1 tot en met 6 en voor een klein gedeelte in werkput 7 vormt vooralsnog de noordelijke begrenzing van deze vindplaats(en), die zich tot in het uiterste noorden van werkput 8 lijkt uit te strekken. Ten tweede zijn ook in de zuidelijke helft van het onderzoeksterrein, waarvan aangenomen was dat die grotendeels verstoord was, archeologische sporen aangetroffen. Deze lijken voornamelijk te stammen uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd, maar ook prehistorische sporen en vondsten zijn hier terug te vinden. Laatmiddeleeuwse sporen die in werkput 8 en 9 zijn aangetroffen, mogen waarschijnlijk gerekend worden tot de vindplaats die zich hier direct ten westen van bevindt en waar een definitief onderzoek plaatsvond tijdens het proefsleuvenonderzoek.

Landschap

Het onderzoeksgebied bevindt zich zuidelijk van het stroomgebied van de Dortherbeek op een matig hoog gelegen dekzandgebied dat doorkruist wordt door een lager gelegen (verspoelde) dekzandlaagte (fluvioperiglaciaal dal). In het uiterst zuidelijke deel van het onderzoeksgebied loopt het paleoreliëf weer geleidelijk op en is er wederom sprake van een (uitloper van een) dekzandrug. Het dekzandrelief bestaat uit een circa 1 tot maximaal 1,5 meter dik pakket zwak tot matig siltig, matig fijn zand met in de top enkele grindjes. Op de plekken waar verdiepte profielen zijn aangelegd, is zichtbaar dat het dekzand zich over het algemeen op een pakket sterk tot uiterst siltig zand afgewisseld met sterk zandige leemlagen bevindt. Binnen dit leemrijke en roestrijke pakket is op enkele plaatsen een 2 tot 5 cm dik grindlaagje aangetroffen.

Op basis van lithologische opbouw kan er een onderscheid worden gemaakt tussen het leemrijke Oude Dekzand I en II, gescheiden door een grindrijk laagje met de naam "de Laag van Beuningen". Het Oude Dekzand is afgezet tijdens de koudste fase van het Weichselien. Het leemarme dekzand behoort tot het Jonge Dekzand dat is afgezet gedurende het Laat-Glaciaal.

In de top van het Jonge Dekzand heeft zich op de hogere en drogere plekken een haarpodzolbodem kunnen ontwikkelen met duidelijke ontwikkelde bodemhorizonten en aanwezige ijzer- en humusfibers. Op de flanken van deze opgestoven dekzandhoogtes heeft in het verleden periodiek wateroverlast opgetreden. Dit heeft als voornaamste reden de aanwezigheid van het oudere, slecht doorlatende leemrijke pakket Oud Dekzand. Het infiltrerende grondwater stagneerde op dit pakket en stroomde lateraal af in de richting van de Dortherbeek of richting het centraal gelegen fluvioperiglaciaal dal. Op de flanken van de dekzandrug trad het grondwater als kwel naar buiten om vervolgens verder oppervlakkig af te stromen. Op de plekken waar kwel heeft opgetreden is een duidelijke roestrijke zone in het profiel of in het vlak zichtbaar.

In vrijwel het gehele onderzoeksgebied, met uitzondering van de flanken van de aanwezige dekzandrug en enkele lokale dekzandkoppen, is het oorspronkelijke bodemprofiel als gevolg van latere grondbewerking niet meer in de top van het dekzand aanwezig. Er zijn op de flanken van de noordelijk gelegen dekzandrug nog aanwijzingen van een lichtbruinrijze prehistorische akkerlaag aangetroffen. Op de hogere delen van de noordelijk gelegen dekzandrug is deze akkerlaag niet meer zichtbaar en opgenomen in een donkbruin laatmiddeleeuws plaggendek. De sporen van de prehistorische akkerlaag concentreren zich op de hogere delen van de noordelijke dekzandrug, terwijl het laatmiddeleeuwse plaggendek vrijwel overal zichtbaar is.

In de lager gelegen, substraatrijkere leemrijke afzettingen is de top van het oorspronkelijk bodemprofiel mede verstoord als gevolg van bioturbatie.

Het laatmiddeleeuwse plaggendek wordt in het lager gelegen, niet door Jonge Dekzand bedekte deel van het onderzoeksgebied, doorsneden door meerdere vrijwel oost-west georiënteerde greppels en sloten. In de putten 4, 7, 8 en 9 komen enkele haaks hierop gelegen greppels voor met een vrijwel

zuid-noord oriëntatie. Deze greppels volgen allen het lager gelegen, fluvioperiglaciale dal dat in het noordwestelijke deel van het onderzoeksgebied samenkomt met de Dortherbeek. Deze greppels doorsnijden het laatmiddeleeuwse plaggendek en kunnen op basis van het schaars aanwezige vondstmateriaal voorlopig gedateerd worden in de 15e/16e eeuw.

De aanwezigheid van (nederzettings)sporen uit de prehistorie, die voornamelijk gesitueerd zijn op de flanken van de noordelijke en uiterst zuidelijke dekzandrug doet vermoeden dat het destijds droog genoeg was voor vestiging en menselijke activiteit. Zowel voorafgaand aan als na deze bewoningsperiode lijkt het onderzoeksgebied te nat te zijn geweest voor menselijke activiteit met uitzondering van de hoogste delen binnen het onderzoeksgebied. Dit wordt onder meer bevestigd door de aanwezigheid van jachtkampementen uit het mesolithicum (en neolithicum), die direct ten (zuid)oosten van het onderzoeksgebied nabij de boerderij Olthof op het verlengde van de centrale dekzandrug zijn aangetroffen. Ter plekke van het onderzoeksgebied is de top van deze dekzandrug afgetopt als gevolg van latere bodemverstoringen, waardoor sporen uit deze perioden niet zijn aangetroffen.

Gedurende het Laat Glaciaal en het Vroeg Holoceen was het fluvioperiglaciale dal vermoedelijk regelmatig tot permanent watervoerend, waarbij er in de top van het dekzand grind is afgezet en binnen de contouren van het fluvioperiglaciale dal geen Jong Dekzand kon worden afgezet. Gedurende het Holoceen werden de lagere delen binnen het onderzoeksgebied, mede door de afwezigheid van rivieractiviteit van de IJssel, geleidelijk aan geschikt voor bewoning. Zo werden in eerste instantie de flanken van de dekzandrug bewoonbaar en vanaf de (late) middeleeuwen ook de lagere delen binnen het onderzoeksgebied, waaronder het fluvioperiglaciale dal. Vanaf de nieuwe tijd (15e/16e eeuw) werd de invloed van de IJssel op het onderzoeksgebied dusdanig groot dat bij hoogwater van de IJssel de lagere delen binnen het onderzoeksgebied wederom onder water kwamen te staan. Om het water af te voeren en om landbouw te kunnen blijven uitoefenen werden er parallel aan de watervoerende laagten greppels en sloten gegraven. Ook heeft men geleidelijk aan het akkerland door middel van potstalbemesting met circa 50 cm verder opgehoogd.

Sporen en structuren

Verspreid over de 12 werkputten zijn in totaal 727 spoornummers uitgedeeld. Bij deze aantallen dient men rekening te houden dat het hier gaat om administratieve eenheden en dat de werkelijke aantallen iets lager kunnen liggen. De grootste categorie antropogene sporen wordt gevormd door paalkuilen (420), gevolgd door kuilen (95). Op grond van de huidige opgravingsgegevens is het verschil tussen paalkuilen en kuilen niet altijd goed te maken. Ook het type kuil is niet altijd met zekerheid vast te stellen (afvalkuil, voorraadkuil, haardkuil, etc) waardoor dat zo algemeen mogelijk gehouden is. De greppels en sloten (71) zijn vaak in de verschillende proefsleuven te volgen. De overige sporen komen in veel lagere aantallen voor.

Tabel 1 Aangetroffen spoorcategorieën

Code	[AARD_SPOOR]	[Aantal]
GR	greppel	71
KL	kuil	95
LGC	cultuurlaag	2
LGN	natuurlijke laag	32
NVT	niet van toepassing	6
PK	paalkuil	420
PLS	ploegspoor	1
REC	verstoring recent	18
SS	spitspoor	6
VSN	natuurlijke verstoring	75
XXX	onbekend	1
Totaal		727

Prehistorie (bronstijd-ijzertijd)

Zoals in het landschappelijk verhaal al naar voren is gebracht, zijn op het terrein op de flanken van de dekzandrug prehistorische bewoningssporen aangetroffen. Het vondstmateriaal en de betreffende sporen zullen pas voor de definitieve rapportage uitgewerkt worden, waardoor op dit moment nog geen uitspreken gedaan kunnen worden over de precieze datering. Op grond van de verschillende vullingen (kleur en scherpte) bestaat de indruk dat de aangetroffen sporen niet uit één periode stammen en vermoedelijk in zowel de bronstijd als ijzertijd zijn te plaatsen. Ook het prehistorische aardewerk (met verschillende mageringen) lijkt vooralsnog te duiden op verschillende perioden van bewoning. Verrassend is dit niet, gezien het feit dat op dezelfde dekzandrug in oostelijke richting eveneens de resten zijn aangetroffen uit diverse prehistorische perioden. Aanwijzingen voor vuursteenvindplaatsen zijn er niet; alleen in de twee oostelijke proefsleuven komt licht verspreid vuursteen voor in het onderste, homogeen bruine plaggendek. Deze vondsten kunnen hoogstwaarschijnlijk gezien worden als ruis.

Er zijn verschillende categorieën sporen aangetroffen uit de prehistorie. Paalsporen zijn de grootste categorie. Deze komen vooral voor in het noorden van de werkputten 1, 2, 5, 6 en 7, maar ook in het zuiden van de werkputten 11 en 12 zijn ze aangetroffen. Enigszins onverwacht bleken bij het couperen ook twee sporen in het uiterste noorden van werkput 8 paalsporen te zijn en vanwege hun lichte, zandige vulling waarschijnlijk prehistorisch. Structuren zijn op dit moment nog moeilijk te herleiden, maar in ieder geval in werkput 7 bevinden zich meerdere gebouwen (met dubbele wandpalen) met een enigszins NNO-ZZW oriëntatie, die soms ook in bij de overige paalspoorcluster is te herkennen. Het lijkt er dus op dat de gebouwen haaks georiënteerd op de dekzandrug gebouwd zijn. In werkput 11 bevindt zich een dubbele palenrij met een NO-ZW oriëntatie. Deze structuur was moeilijk te dateren, maar uit een vergelijkbaar, enigszins nabijgelegen paalspoor in het zuiden van werkput 12 is een prehistorische randscherf afkomstig die te dateren lijkt in de ijzertijd. Opvallend is overigens dat de betreffende paalsporen in werkput 11 en 12 relatief donker van kleur zijn. Kuilen vormen eveneens een belangrijke categorie onder de prehistorische sporen. Net als de paalsporen zijn ze verschillend qua vorm, vulling en diepte zover die is vastgesteld. Halverwege werkput is een ronde kuil onderzocht met een houtskoolrijke vulling (geen verbrande botresten), die zeer goed in de prehistorie is te dateren. In het noorden van werkput 3 bevindt zich een opvallend kuilencluster: lichtgrijs van vulling met wat houtskool en soms verbrande leemresten. De kuilen lijken telkens gepaard te liggen. Twee gecoupeerde kuilen bleken slechts enkele centimeters diep te zijn. In het noorden van werkput 6 is nog aan de rand van de diepe verstoring een restant van een kuil aangetroffen, eveneens lichtgrijs van vulling met wat houtskool en verbrande leem. De diepte van deze kuil is vastgesteld op circa 50 cm onder vlakniveau. De functie van de kuilen is op dit moment niet duidelijk, maar het zouden haardkuilen kunnen zijn of in geval van de diepere voorraadsilo's. Ten slotte zijn er diverse greppels onder het oude plaggendek aangetroffen, maar waarvan de datering op dit moment nog niet is vastgesteld. In de noordelijke helft van werkput 4 bevindt zich een greppelzone (NNO-ZZW georiënteerd), waarvan eigenlijk alleen nog maar de onderkant in het vlak is aangetroffen in de vorm van spitsporen. Het is nog niet duidelijk of deze greppels met de prehistorische bewoning te maken hebben of dat ze net van voor de vorming van het plaggendek stammen. In de werkputten 2, 3, 6 en 7 bevinden zich smalle greppels, waarvan sommige met een opmerkelijke diepte, die in de meeste gevallen niet lijken door te lopen over het terrein door de verschillende proefsleuven. Deze greppelsystemen zijn op dit moment nog niet duidelijk, maar kunnen op grond van hun vulling en afwijkende oriëntaties mogelijk geplaatst worden in de prehistorie.

De verspreiding van de prehistorische bewoningssporen komt overeen met het verloop van de hogere delen van het terrein, waar een restant van de dekzandrug gelegen is, die ook in het oosten bezaaid was met prehistorische bewoning. In de werkputten 2 tot en met 6 wordt de vindplaats afgesneden door een diepe recente verstoring, waarvan in werkput 2 nog een restant van is waargenomen. De bewoningssporen lijken door te lopen tot in het uiterste noorden van werkput 8. In het zuidoosten van het plangebied zijn eveneens sporen uit de prehistorie aangetroffen, waar zich mogelijk weer een kleine welving heeft bevonden in landschap.

Late middeleeuwen en nieuwe tijd

De laatmiddeleeuwse en nieuwtijdse sporen bestaan enerzijds uit verschillende greppelsystemen en anderzijds uit diverse, voornamelijk over het zuidelijk en uiterste westelijk deel van het terrein verspreide paalsporen.

De twee meest in het oog springende greppels (sloten) zijn de reeds genoemde oostwest-greppels, die gelegen zijn op de overgang naar de zuidelijke laagte van het terrein. Ten oosten van het plangebied zijn deze twee sporen ook al vastgelegd bij de eerdere onderzoeken die daar hebben plaatsgevonden. De zuidelijke van de twee lijkt in het westen uit te monden in een noordzuid-greppel in werkput 8 en 9. Datering van het vondstmateriaal uit deze greppels en andere greppels, evenals de analyse van de profielen dient nog plaats te vinden.

Wat betreft de paalsporen is het op dit moment moeilijk grip te krijgen op de datering ervan. Voor wat betreft het zuidoosten van het plangebied lijken ze te stammen uit verschillende perioden vanaf de late middeleeuwen tot in de nieuwe tijd. Duidelijke structuren zijn niet te herleiden. Mogelijk gaat het om resten van omheiningspalen en kleine schuurtjes. Een opvallend verschijnsel bevindt zich wel in het zuiden van werkput 2, waar twee greppeldelen met mogelijk paalkuilen zijn aangetroffen (standgreppels?). De greppeldelen met respectievelijk een NW-ZO en NO-ZW oriëntatie liggen precies haaks op elkaar. Op basis van de donkere vulling wordt aangenomen dat de sporen niet ouder zijn dan laatmiddeleeuws, maar aangezien in het zuiden van werkput 11 en 12 eveneens donkere sporen zijn aangetroffen met prehistorisch vondstmateriaal, is een oudere datering zeker niet uit te sluiten.

In de werkputten 8 en 9 zijn naast de verschillende greppelsystemen diverse paalsporen aangetroffen, maar de onderlinge samenhang is moeilijk te bepalen op dit moment. De sporen die gelegen zijn in werkput 8 kunnen waarschijnlijk gerekend worden tot de middeleeuwse vindplaats er direct ten westen van. In het uiterste zuiden van werkput 9 zijn deels onder een jongere verspitting twee ondiepe kuilen aangetroffen met daarin houtskool en bouwkeramiek. Een datering is nog niet bekend.

Vondstmateriaal

Het vondstmateriaal is vooral verzameld tijdens de aanleg van de proefsleuven en dan met name uit de bruine akkerlaag. Het meeste materiaal komt uit de noordelijke zone waar deze laag de prehistorische bewoningsporen afdekt.

De grootste groep vondstmateriaal wordt dan ook gevormd door prehistorisch aardewerk. Het meeste prehistorisch aardewerk is organisch verschaald, maar ook kwartsmagering komt voor, wat een datering vanaf de (midden-)bronstijd tot en met de ijzertijd zou impliceren. Specialistisch onderzoek naar het betreffende materiaal is noodzakelijk om tot een nadere datering van de vindplaats(en) te komen.

Het laatmiddeleeuws en nieuwtijds aardewerk is met name afkomstig uit de greppels en uit enkele (paal)kuilen. Uit de plaggendecken is relatief weinig verzameld. Ook dit materiaal dient nog specialistisch onderzocht te worden.

De fragmenten bouwkeramiek dateren vanaf de late middeleeuwen/nieuwe tijd en zijn vooral afkomstig uit greppels.

Er is één glasscherf aangetroffen. Het betreft een indetermineerbare wandscherf.

Metaal bestaat voornamelijk uit voornamelijk kleine, ondefinieerbare brokjes, waaronder mogelijk ijzerslakken. Er is één spijker geborgen.

Vuursteen is vooral in de meest oostelijk gelegen werkputten aangetroffen, wederom in het oudste plagendek. Het ruwe materiaal heeft een noordelijke herkomst en is bewerkt in het mesolithicum. Het gaat voornamelijk om afslagen, waarvan sommige verbrand zijn.⁵

Onder het aangetroffen natuursteen bevindt zich één brok tefriet. Uit de NZ-greppels in werkput 8 en 9 zijn enkele grotere (vulkanische) natuurstenen brokken aangetroffen, die vermoedelijk als bouwelementen hebben gediend. De overige natuurstenen zijn op het eerste oog onbewerkt.

⁵ P. Dijkstra (BAAC), mondelinge mededeling.

Er zijn geen sporen bemonsterd.

Voor de definitieve rapportage zal tevens een verspreidingskaart van het vondstmateriaal vervaardigd worden.

Tabel 2 Aangetroffen vondstcategorieën

Code	[MATERIAAL]	[SomVanAANTAL]
BKR	Bouwkeramiek	17
GLS	Glas	1
KER	Keramiek	241
MFE	IJzer	5
MXX	Metaal	6
SVU	Vuursteen	6
SXX	Steen	8
STE	Tefriet	1
Totaal		285

Selectie en deponering

Na afronding van de uitwerking zal al het vondstmateriaal voorgedragen worden aan het provinciaal depot. Het voorstel luidt echter om, met uitzondering van het slakmateriaal, de metalen objecten te deselecteren voor behoud en niet te deponeren.

Voorlopige conclusie en aanbeveling

In de definitieve rapportage zullen de in het Programma van Eisen opgestelde onderzoeksvragen (zie onder) worden beantwoord. Aangezien het thans om een evaluatieverslag gaat en de definitieve uitwerking nog dient plaats te vinden, zal thans ten dele ingegaan worden op de algemene onderzoeksvragen (1 tot en met 7). Ten aanzien van de specifieke onderzoeksvragen zullen in de definitieve rapportage alleen de onderzoeksvragen 19 tot en met 32 aan de orde zijn, vanwege het voorkomen van archeologische waarden vanaf de midden-bronstijd en het ontbreken van vindplaatsen uit de daaraan voorafgaande perioden.

Pas in de definitieve rapportage zal een waarderingstabel per aangetroffen vindplaats opgesteld worden, omdat pas uit de uitwerking zou moeten blijken wat de precieze aard (en aantal) van de vindplaatsen is.

Recapitulatie van de onderzoeksvragen⁶ en voorlopige beantwoording

Algemeen:

1. Zijn er binnen het plangebied archeologische resten aanwezig?

Ja, binnen het plangebied zijn archeologische resten aanwezig.

2. Wat is de aard, datering, ruimtelijke verspreiding, gaafheid en conservering van deze resten?

Het gaat om de resten van ten minste drie vindplaatsen. In de noordelijke helft van het terrein bevinden zich prehistorische bewoningssporen, die hoogstwaarschijnlijk stammen uit meerdere perioden (midden-bronstijd en ijzertijd) en daarmee twee vindplaatsen vormen. In het zuidoosten van het plangebied lijken zich eveneens bewoningssporen uit de prehistorie – waarschijnlijk ijzertijd – te bevinden. De fysieke kwaliteiten van de sporen zijn redelijk tot goed; mogelijk zijn de oudste sporen lichter van kleur dan de jongere. In het noorden is de vindplaats verstoord door een recente, grootschalige bodemingreep. Alleen in het uiterste noordwesten bevinden zich mogelijk nog onverstoorde prehistorische paalsporen.

In de zuidelijke en westelijke deel van het plangebied zijn sporen uit de late middeleeuwen en nieuwe tijd aangetroffen, voornamelijk bestaand uit greppels en paalsporen van nog onbekende structuren. De westelijke sporen maken hoogstwaarschijnlijk deel uit van de vol-/laat-middeleeuwse vindplaats er direct ten westen van.

3. Hoe passen de waargenomen patronen in de mens-landschapsrelaties in het beeld van patronen en ontwikkelingen die elders in de regio zijn gesignaleerd?

Op deze vraag zal ingegaan worden in de definitieve rapportage. Vroege bewoning bevindt zich op de hogere landschappelijke delen en sluit aan bij wat ten oosten van het huidige plangebied is aangetroffen. Vanaf de late middeleeuwen verschuift de bewoning naar de flanken en lagere delen.

4. Zijn er binnen het onderzoeksgebied natuurlijke laagtes, al dan niet met veen, aanwezig die in archeobotanisch opzicht (mogelijk) een grote informatiewaarde bezitten? Zo ja, wat valt te zeggen over de aard, omvang, datering en bestaansduur van deze laagte(s)?

Het zuidelijk deel van het onderzoeksgebied wordt doorkruist door een lager gelegen (verspoelde) dekzandlaagte (fluvioperiglaciaal dal). Hierop wordt verder ingegaan in de definitieve rapportage.

5. Hoe oud zijn de beekafzettingen die tijdens het booronderzoek in het noorden van het onderzoeksgebied zijn aangetroffen? Wat is er te zeggen over de afstand waarop deze beek van het onderzoeksgebied stroomde en de loop van de beek?

De ouderdom is onbekend, maar op basis van de ouderdom van de afzettingen van de zijtak lijkt de Dortherbeek reeds gedurende het Pleniglaciaal (60.000 - 20.000 jaar BP) als sneeuwsmeltwaterstroom in het landschap aanwezig te zijn. De afstand van de noordelijke dekzandrug naar de beek zal niet meer dan 100 m bedragen. Hierop wordt uiteraard verder ingegaan in de definitieve rapportage.

6. Wat is de belangrijkste oorzaak of zijn de belangrijkste oorzaken van de bodemverstoring waarvan in het grootste gedeelte van het onderzoeksgebied sprake is? Zijn er aanwijzingen dat er grond is afgegraven? In welke periode of perioden heeft deze verstoring plaatsgevonden en wat is de begrenzing van het gebied dat dusdanig sterk verstoord is dat het geen (intacte) archeologische resten meer bevat?

Alleen in het noorden is een grote verstoring waargenomen, die mogelijk ontstaan is door

⁶ Kastelein & Hermsen 2010.

grondverzet bij de aanleg van een dijklichaam. Eventuele archeologische sporen zijn hierbij verloren gegaan. In de overige delen van het terrein waar tijdens het vooronderzoek een verstoring van het bodemprofiel is geconstateerd, blijkt sprake te zijn van een AC-profiel maar de sporen zijn hierbij intact gebleven. Overigens lijkt de oorspronkelijke top van de dekzandrug door latere (middeleeuwse) landbouwactiviteiten te zijn afgetopt.

7. Is in het zuidelijke deel van het onderzoeksgebied sprake van de oude beekloop (afgedekt door het oude dekzand)? Zo ja, bevat deze beekloop archeologische resten?

Indien er resten uit het mesolithicum worden aangetroffen:

Vooralsnog lijken er geen resten uit het mesolithicum (zoals haardkuilen en vuursteenvindplaatsen) binnen het plangebied aanwezig te zijn. Mesolithisch vuursteen is alleen in secundaire context aangetroffen. Onderstaande onderzoeksvragen zullen niet aan de orde komen in de definitieve rapportage.

8. Hoe groot is het gebied waarbinnen vuursteen uit de vroege prehistorie wordt aangetroffen? Laat dit gebied zich scherp begrenzen? Zijn er zones aan te wijzen waarbinnen vuursteen ontbreekt? Hoe is in dat geval de afwezigheid van vuursteen te verklaren?
9. Zijn er concentraties vuursteen aan te wijzen of is er sprake van een diffuse vuursteenstrooiing? Indien er sprake is van één of meerdere concentraties: wat is de minimale en maximale omvang hiervan?
10. Valt er op basis van de aangetroffen aantallen en soorten bewerkt en onbewerkt vuursteen en eventuele vuurstenen werktuigen iets te zeggen over de hoeveelheid verblijfplaatsen en/of de aard van de activiteiten waarmee deze samenhangen?
11. Valt er een ruimtelijke relatie te ontdekken tussen de verspreiding van vuursteenvondsten en haardkuilen?
12. Is er een nauwkeurige datering van de vuursteenfragmenten mogelijk?
13. Is er in haardkuilen in het vlak (verbrand) organisch en/of anorganisch materiaal aanwezig op basis waarvan mogelijk meer te zeggen is over de specifieke functie(s) van de kuilen?

Indien er resten uit het laat-neolithicum of de vroege bronstijd worden aangetroffen:

Op dit moment lijken er geen resten uit deze periode te zijn aangetroffen. Onderstaande onderzoeksvragen zullen niet aan de orde komen in de definitieve rapportage.

14. Wat is de aard, gaafheid en ruimtelijke verspreiding van de vondsten en sporen die uit deze periode voorkomen? Laten de sporen en vondsten uit deze periode zich goed herkennen en determineren?
15. Kan er een ruimtelijke en chronologische relatie worden vastgesteld tussen vondstverspreidingen in de bovengrond en (vondsten in) grondsporen?
16. Welke postdepositionele processen hebben plaatsgevonden en welke invloed hebben deze gehad op de gaafheid van de prehistorische vindplaatsen?
17. Zijn er determineerbare en/of dateerbare verbrande botanische of zoölogische resten aanwezig? Welke informatie spreekt hieruit?
18. Wat kan er gezegd worden over de aard, intensiteit, duur en ruimtelijke begrenzing van de activiteit(en) die met de eventueel aanwezige vondsten en sporen uit het laat-neolithicum en de vroege bronstijd samenhangen?

Indien er resten uit de midden-bronstijd tot en met Romeinse tijd worden aangetroffen:

Er zijn resten uit de midden-bronstijd tot en met de ijzertijd aangetroffen. Uit de determinatie van het aardewerk moet nog blijken of er ook inheems-Romeins aardewerk aanwezig zou kunnen zijn. Onderstaande onderzoeksvragen zullen beantwoord worden in de definitieve rapportage.

19. Wat is de aard, datering en ruimtelijke verspreiding van de aangetroffen sporen?
20. Zijn er meerdere fasen te onderscheiden?
21. Zijn er aanwijzingen dat er op de onderzochte vindplaats in de late prehistorie en Romeinse tijd waterputten of waterkuilen aanwezig waren (in tegenstelling tot de andere vindplaatsen uit dit plangebied)?
22. Zijn er resten aanwezig van graven of grafstructuren uit de late prehistorie en/of Romeinse tijd? Zo ja, hoe zijn deze te karakteriseren, op welk niveau zijn deze aanwezig en hoe groot is het gebied waar deze voorkomen?
23. Wat valt er op basis van de aangetroffen sporen en vondsten te zeggen over het terreingebruik in de vroege ijzertijd? Hebben hier mensen gewoond die hun doden op het urnenveld van Olthof-Noord begroeven? Of zijn er aanwijzingen dat het terrein op andere manieren, bijvoorbeeld als akker, gebruikt werd?

24. In hoeverre is de bewoning in de late prehistorie/Romeinse tijd binnen het onderzoeksgebied gelijktijdig met de bewoning op de locatie Olthof-Noord?
25. Zijn er resten van metaalproductie en/of -verwerking aangetroffen? Zo ja, is het mogelijk vast te stellen uit welke fase van het productie- of verwerkingsproces de aangetroffen resten afkomstig zijn? Waar bevinden deze resten zich in de nederzetting of in het landschap?

Indien er resten uit de middeleeuwen of nieuwe tijd worden aangetroffen:

Er zijn resten uit de (late) middeleeuwen en nieuwe tijd aangetroffen. Onderstaande onderzoeksvragen zullen beantwoord worden in de definitieve rapportage.

26. Wat is de aard, datering en ruimtelijke verspreiding van de vondsten en sporen die uit deze periode voorkomen? Laten de sporen en vondsten uit deze periode zich goed herkennen en determineren?
27. Zijn er meerdere fasen te onderscheiden?
28. Hoe was het onderzoeksgebied in de middeleeuwen en nieuwe tijd in gebruik?
29. Komen er in het akkerdek sporen uit de middeleeuwen en/of de nieuwe tijd voor? Of zijn deze allemaal pas op een relatief diep niveau onder het akkerdek te herkennen? Wat zegt dit over de datering en fasering van de aangetroffen sporen?
30. Zijn er resten van één of meerdere middeleeuwse of latere boerenerven aanwezig? Zo ja, waar bevinden deze zich en hoe groot is het gebied waarover deze zich uitstrekken?
31. Wanneer, hoe en hoe snel kwam het esdek tot stand? Waar kwam het ophogingsmateriaal vandaan? En zijn verschillende ophogingsfasen te onderscheiden? Is er een ontginningsfase aan te wijzen?
32. Wat is te zeggen over de relatie tussen de ligging en ontwikkeling van esdekken en de daaraan voorafgaande landinrichting in het onderzoeksgebied?

Voorlopige aanbeveling

Op dit moment is de aanbeveling slechts van voorlopige aard, aangezien pas na verdere analyse van de opgravingsresultaten tot een onderbouwde waardering van de archeologisch vindplaatsen gekomen kan worden. Men dient er echter rekening mee te houden dat zich in het grootste deel van het onderzoeksgebied behoudenswaardige archeologie bevindt. Alleen een noordelijke strook is tot diep onder het sporenniveau verstoord. Prehistorische bewoningssporen, die aansluiting vinden op vindplaatsen ten oosten van het terrein, bevinden zich in de noordelijke helft en in het zuidoostelijke kwart van het onderzoeksterrein. Laatmiddeleeuwse en nieuwtijdse sporen bevinden zich in de zuidelijke helft en in de westelijke randzone, aansluitend op de daar gelegen middeleeuwse vindplaats.

Vooruitlopend op de definitieve aanbeveling kan gesteld worden dat de zones met prehistorische sporen behoudenswaardig zijn en in geval van bodemverstoring in aanmerking zouden dienen te komen voor een definitieve opgraving, tot aan de begrenzing van de noordelijke verstoring. Voor wat betreft het resterende deel van het terrein met alleen laatmiddeleeuwse en nieuwtijdse sporen geldt een mogelijke behoudenswaardigheid, die verder onderzocht zal worden bij de uitwerking. Mogelijk kunnen hier vragen beantwoord worden met betrekking tot ontginning en inrichting van het terrein.

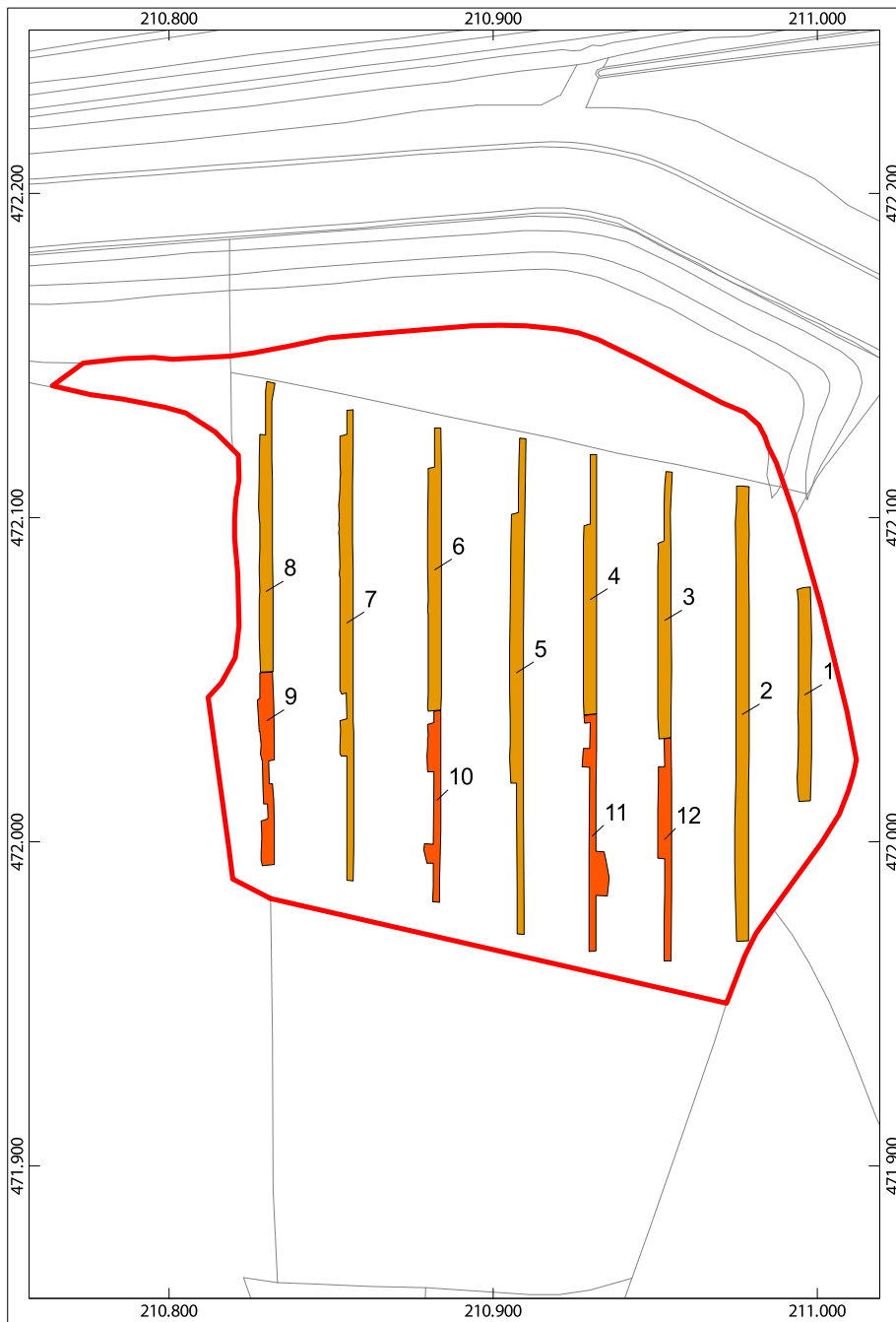
Bijlagen:

- locatiekaartje
- puttenplan
- alle-sporenkaart

Literatuur

Kastelein, D. & I. Hermsen, 2010: *Programma van Eisen, Deventer, Epse-Noord, onderzoeksgebied Molbergseg-Zuid* (Projectnummer 379), Deventer.

Vosselman, J, 2010. *RAAP-notitie Plangebied Trebbe te Epse, Gemeente Deventer. Archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek*, Weesp (concept versie 6.2, juli 2010).

Deventer, Epse , Molbergsweg-Zuid
Puttenplan

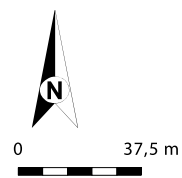
 Omtrek plangebied

 Topografie

Werkputten:

 Fase 1: 3054 m²

 Fase 2: 806 m²

A-10.0364© BAAC bv

